

Stereotipi prema osobama treće životne dobi: iskustva starijih

Damjanić, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:026637>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

STEREOTIPI PREMA OSOBAMA TREĆE ŽIVOTNE DOBI: ISKUSTVA STARIJIH

Diplomski rad

IME I PREZIME STUDENTA: Ivana Damjanić

STUDIJ: Jednopedmetni studij pedagogije

MATIČNI BROJ STUDENTA: 0009064258

MENTOR: Prof. dr. sc. Anita Zovko

Rijeka, 2017. godina

Na samom početku rada valja izreći nekoliko zahvala onima koji su me poticali i ohrabivali na obrazovnom putu koji je, barem prividno, na formalnom kraju.

Prvo i najvažnije, hvala mojoj obitelji – mami Milki, tati Zdenku i sestri Ines na bezuvjetnoj ljubavi, materijalnoj, psihološkoj i svakoj drugoj podršci, poticanju na bolje i više u svakom aspektu života. Hvala vam jer ste tijekom studija bili uz mene i radovali se svakom uspjehu.

Hvala svim mojim prijateljima koji su me hrabрили na ovom putu, motivirali i „tjerali“ da se ne sažalijevam nad danim obvezama, već da radim i učim jer mogu. To se posebno odnosi na kolege s fakulteta, a prije svega prijatelje za život. Hvala vam jer smo zajedno uljepšavali studentske dane zajedničkim odlascima u menzu, na kave i brojna događanja.

Veliko hvala dragoj cimerici Eleni koja je uljepšala pet godina studentskog života te bila dijelom svakog predanog rada i položenog ispita. Hvala ti jer si dijelila lijepu, a i one manje lijepu dane sa mnom, stvarala uspomene i bila uvijek tu kada je trebalo. Također, hvala dragom Matiji na bezuvjetnoj ljubavi, savjetima, bodrenju i zajedničkom odrastanju tijekom studija.

Posebna zahvala svim profesorima s Odsjeka za pedagogiju koji su me ovih pet godina obrazovali, odgajali i najvažnije, razumjeli. A svatko tko studira zna koliko je to bitno. Posebna zahvala ide mentorici Aniti Zovko koja je kroz brojne kolegije razvijala interes za područje andragogije i rad sa starijima. Veliko hvala na prihvaćanju mentorstva, brojnim savjetima i usmjeravanju prilikom izrade diplomskog rada. Također, hvala profesorici Jasminki Zloković koja je kao sunositeljica kolegija „Pedagogija treće životne dobi“ poticala interes za proučavanje ove tematike.

I na kraju, ali ne i manje važno, hvala prekrasnim ljudima iz Kluba za starije osobe Trsat, Sveučilišta za treću dob i Doma za starije Kantrida na spremnosti za sudjelovanje u istraživanju. Hvala Vam na svim onim pričama koje su prelazile protokol intervjua, a koje su me obogatile i učinile sretnom svaki put kada bi napustila vaš dom.

Ovaj je rad posvećen vama, vama koji ste uzor življenja i starenja.

SADRŽAJ

1. UVOD	5
2. STARENJE KAO DIO ŽIVOTNOG CIKLUSA	6
2.1. Psihologija starenja.....	7
2.2. Gerontologija.....	8
2.3. Starenje, starost i treća životna dob.....	9
2.4. Teorije starenja.....	11
2.4.1. Biološke teorije starenja	11
2.4.2. Sociološke teorije starenja.....	12
2.4.3. Psihološke teorije starenja	12
2.4.4. Ostali teorijski pristupi proučavanju starenja	16
3. STEREOTIPI I PREDRASUDE PREMA STARIJIM OSOBAMA	18
3.1. Ageizam.....	19
3.2. Nastanak stereotipa i predrasuda	21
3.2.1. Aktivacija stereotipa.....	24
3.3. Stereotipne predodžbe o starosti.....	25
3.4. Pregled relevantnih istraživanja o stereotipima prema starijim osobama	29
3.4.1. Suvremeni mitovi o starenju.....	33
3.4.2. Mediji kao sustvaratelji slike o starijima.....	36
3.5. Posljedice stereotipa i predrasuda prema starijim osobama	40
3.6. Prevladavanje stereotipnih predodžbi i ageizma	43
4. STEREOTIPI PREMA OSOBAMA TREĆE ŽIVOTNE DOBI – METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	48
4.1. Opis problema	48
4.2. Cilj istraživanja.....	49
4.3. Populacija i uzorak istraživanja.....	49
4.4. Metoda prikupljanja podataka	50
4.5. Obrada i analiza podataka	51
4.6. Paradigmatska perspektiva istraživanja.....	51
5. REZULTATI I RASPRAVA	52
5.1. Zaključci i preporuke.....	73
6. ZAKLJUČAK	79
7. SAŽETAK.....	81

SUMMARY	82
8. PRILOZI.....	83
8.1. Protokol intervjuja.....	83
9. LITERATURA.....	84

1. UVOD

U današnjem društvu svjedoci smo brojnih tehnoloških, vrijednosnih i dr. promjena koje neminovno utječu na rad i djelovanje ljudi. Ljudi imaju sve manje vremena za druženja „*face to face*“ što dovodi do otuđenja i prihvaćanja pojednostavljenih slika o različitim socijalnim skupinama. Nerijetko dolazi do stvaranja negativne percepcije mladih o starijima, ali i obrnuto, starijih o mladima. Starima se s jedne strane priznaje neosporiva obiteljska uloga te ih se smatra mudrim osobama s bogatim životnim iskustvom. S druge strane, starije se percipira čangrizavim, usamljenim i beskorisnim osobama koje su teret društvu. Brojna istraživanja pokazuju kako starije osobe nisu zadovoljne odnosom društva prema njima, posebice mladih koji ih često ignoriraju, zapostavljaju te ne pokazuju poštovanje što u konačnici dovodi do negativnih posljedica u vidu isključivanja starijih osoba iz društva.

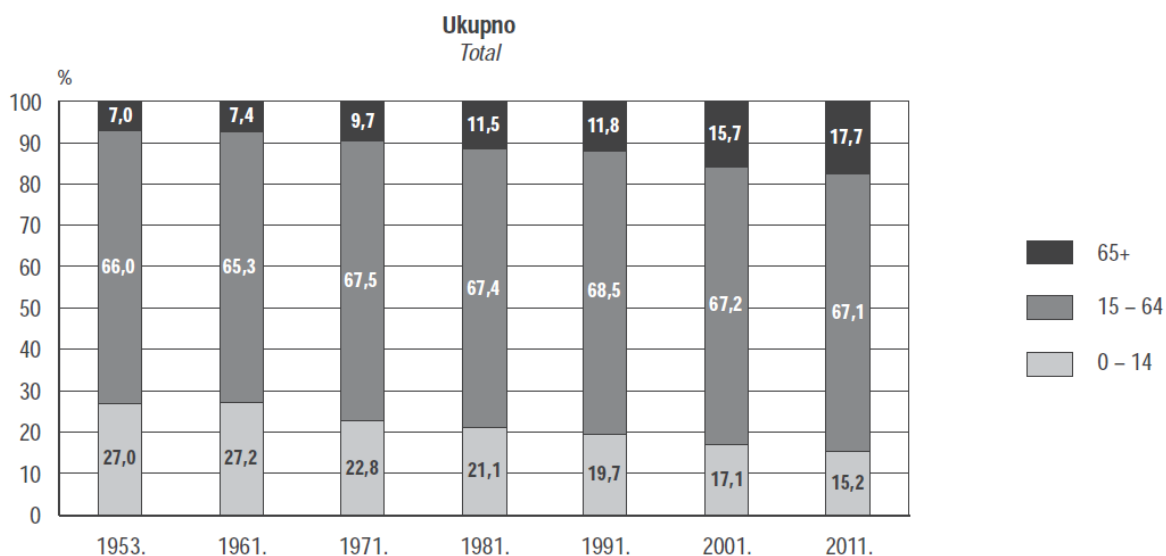
Pretežito negativan stav prema starijima ima dalekosežne posljedice za pojedinca, ali i društvo u cjelini. Stoga je od iznimne je važnosti da starije stanovništvo uživa potporu od strane mladih. Upravo zbog toga ističe se nužnost organiziranja različitih aktivnosti koje će biti usmjerene povezivanju mladih i starijih te neposredno utjecati na stvaranje ili mijenjanje postojećih (negativnih) stavova jedne skupine o drugoj. Preduvjet zajedničkog rada pritom je postojanje želje i volje za učenjem i razmjenom znanja, iskustva i vještina.

Na temelju navedenog, cilj diplomskog rada je teorijski obrazložiti i ispitati postojanje stereotipa prema osobama treće životne dobi. Svrha teorijskog prikaza je upoznavanje s temeljnim konstruktima vezanim uz problematiku starenja i stereotipa te prikaz dosadašnjih istraživanja u ovom području. Prikaz rezultata provedenog kvalitativnog istraživanja ima za cilj osvješćivanje dominantnih stereotipa prepoznatih od strane osoba treće životne dobi u različitim domenama njihova života (odnosi s mladima, korištenje suvremene tehnologije, stav spram medijskih sadržaja i sl.). Rezultati provedenog istraživanja u bitnom će uvjetovati donošenje određenih zaključaka i preporuka o načinima prevladavanja negativne percepcije o starijima u društvu.

2. STARENJE KAO DIO ŽIVOTNOG CIKLUSA

Starenje se danas smatram jednim od najznačajnijih socijalnih, zdravstvenih i ekonomskih izazova 21. stoljeća. Ono je posebno značajno na razini Europe koja glasi kao kontinent s najvećim udjelom osoba starijih od 65 godina u ukupnom broju stanovništva (Glibotić Kresina, 2015). Dominacija starog stanovništva prisutna je i na razini Hrvatske u kojoj starije osobe, prema podacima Državnog zavoda za statistiku, čine 17,7% ukupnog stanovništva. Usporedbom od prije 60-ak godina kada je tek 7% starijih od 65 godina, na temelju popisa stanovništva iz 2011. godine uočava se porast koeficijenta starosti za više od 10%. (vidi tablicu 1.). Najnovije projekcije promjena u populaciji na razini Europske unije ističu negativne trendove daljnjeg povećanja odraslog i starog stanovništva. Mrđen (2004) navodi projekcije za Hrvatsku u kojoj bi 2031. godine udio stanovništva starijeg od 65 godina mogao iznositi 21,8% do čak 25,4%.

Tablica 1. *Stanovništvo prema starosti, popisi 1953.- 2011.* (Izvor: DZSS, 2013)

Spomenute demografske promjene suočavaju nas s drugačijim prilikama koje neminovno zahtijevaju fokus na starije osobe. Iako je zanimanje za starenje odavno prisutno, sve je veći broj istraživanja koja se provode s osobama treće životne dobi. Porast znanstvenih, stručnih, novinskih i dr. radova u području gerontologije, sociologije, psihologije, pedagogije odraz je novih zahtjeva u organizaciji društva koje je potaknuto starenjem. Razlozi takvog porasta zanimanja za proučavanje starenja najčešće se svrstavaju u tri skupine: znanstvene, osobne i

društvene. Znanstveni se prvenstveno odnose na činjenicu kako je ljudsku znatiželju oduvijek pobuđivao učinak vremena na ljude dok je osobni potaknut isključivo ljudskim zanimanjem za razumijevanjem vlastitog razvoja i promjena koje nastupaju u različitim životnim razdobljima. Na koncu, društveni je određen stalnim porastom broja starijih ljudi što rezultira usmjeravanjem i proučavanjem potreba starijih. (Despot Lučanin, 2003).

Postoje brojni izrazi koji se vežu uz stariju životnu dob, poput treća životna dob, starija dob, gerontologija, gerijatrija, starost, starenje, itd. Među njima valja razlikovati termine koji se nerijetko poistovjećuju, a pritom nisu sinonimi, poput starenja i starosti. Stoga će u nastavku rada naglasak biti na teorijskom prikazu psihologije starenja, gerontologije te pojmova starosti i starenja. Također, bit će dan prikaz različitih teorija starenja koje imaju za cilj uočavanje složenosti procesa starenja.

2.1. Psihologija starenja

Područje psihologije starenje smatra se dijelom razvojne psihologije, a bavi se proučavanjem psihičkih promjena u funkciji dobi. Sama ideja o razvojnoj psihologiji životnog vijeka svoje korijene nalazi u povijesti znanosti. Među ranim autorima spominju se J.K. Tetens, F.A. Carus i A. Quetelet koji su isticali važnost proučavanja životnog vijeka pojedinca. Quetelet je s ostalim autorima isticao tri ključna problema razvojne psihologije: (1) problem kritičnih perioda razvoja, (2) potrebu uvažavanja činjenice da čovjek funkcionira paralelno s vremenom u kojem živi i (3) potrebu proučavanja ljudskog razvoja tijekom dužeg vremenskog perioda. Unatoč idejama autora, desetljećima se smatralo da je proces promjena karakterističan isključivo za razdoblje djetinjstva i adolescencije. Starost je u tom kontekstu povezivana s razdobljem smanjenja i opadanja tjelesnih i psihičkih funkcija te se, shodno tome nije posvećivala gotovo nikakva pozornost razlikama između promjena u funkcijama i ponašanju koje su posljedica normalnog starenja i onih koje su posljedica kroničnih bolesti. (Lacković-Grgin, Čubela Adorić, 2006; Galić, Tomasović Mrčela, 2013). Važan preokret u promatranju procesa starenja započeo je 70-ih godina prošlog stoljeća kada je objavljen niz radova posvećenih kasnijim stadijima razvoja. Porast istraživanja u području razvoja starijih ljudi imalo je za posljedicu preispitivanje predmeta razvojne psihologije te njezine povijesne, teorijske i metodološke utemeljenosti. Paralelno s propitivanjem razvojne psihologije razvija se psihologija starenja čiji je predmet istraživanja dvostruk; s jedne strane starenje kao dinamički proces, dok s druge starost kao određena etapa života. Psihologija starenja

usmjerena je proučavanju promjena koje se događaju na kognitivnoj, izvršnoj, emocionalnoj, socijalnoj i motivacijskoj razini. Ciljevi ove grane psihologije su sljedeći (Galić, Tomasović Mrčela, 2013; Smiljanić, 1979):

- ✚ objasniti zakonitosti procesa starenja
- ✚ razviti primjerene istraživačke metode za proučavanje starenja i starosti te
- ✚ primijeniti znanja o starenju u sprječavanju nepovoljnih uvjeta starenja te poboljšanje kvalitete života starijih osoba

2.2. Gerontologija

Paralelno s porastom zanimanja za psihologiju starenja te sve većim brojem istraživanja u ovom području javlja se potreba sjedinjavanja rezultata u jednoj sveobuhvatnoj znanstvenoj disciplini. Tako nastaje **gerontologija** kao interdisciplinarna znanost koja se bavi proučavanjem bioloških, psiholoških i socijalnih promjena tijekom starenja. Sama riječ gerontologija dolazi od grčke *geron*= starac i *logos*= znanost. (Galić, Tomasović Mrčela, 2013; Despot Lučanin, 2003). Stevanović (2009) ističe kako gerontologija osim bioloških, psiholoških i socijalnih promjena, proučava i socijalno-ekonomske probleme starijih. Termin gerontologija prvi je koristio Elie Metchnikoff u svojoj biološkoj studiji starenja iz 1903. godine. Unutar literature dostupna je podjela gerontologije na:

- ✚ **Biološku** – općenito se bavi proučavanjem uzroka starenja organizma, pritom obuhvaćajući i patološke starenje organizma (područje medicinske gerontologije ili gerijatrije);
- ✚ **Psihološku** – usmjerena proučavanju psiholoških promjena u starosti;
- ✚ **Socijalnu** – fokus je na proučavanju odnosa između starijih ljudi i društva u cjelini.

Upravo je najviše pažnje posvećeno proučavanju psiholoških promjena starijih koje su neizbježne. Tako je psihološka gerontologija posebno usmjerena proučavanju promjena na području osjeta, percepcije, psihomotorike, učenja i pamćenja, ličnosti i inteligencije. Osim navedenog, predmet proučavanja su socijalne interakcije starijih osoba kao i utjecaj tih interakcija na psihičko stanje pojedinca. Na koncu, važno je istaknuti kako se ova grana gerontologije bavi proučavanjem problema vezanih uz uvjete obiteljskog života starijih te problema povezanih uz promijenjenu socijalnu ulogu starije osobe. To se posebno odnosi na

proučavanje stavova i predrasuda o starijim osobama koje prevladaju u društvu. (Stevanović, 2009).

2.3. Starenje, starost i treća životna dob

Na samom početku, nužno je razlikovati starenje i starost na pojmovnoj razini. **Starenje** se u dostupnoj literaturi označava kao prirodan, univerzalan proces jedinstven svim ljudima u kojem dolazi do promjena u strukturi i funkcijama organizma. Promjene koje nastupaju rezultiraju opadanjem samo-regulirajućih, bioloških, socijalnih i psihičkih sposobnosti (Schaie, Willis, 2001). Starenje kao neizbježan prirodni proces započinje odmah nakon rođenja te je dio normalnog životnog vijeka pojedinca.

Razlikuje se primarno ili *zdravo* starenje i sekundarno ili *bolesno* starenje. Primarno starenje se nerijetko poistovjećuje s fiziološkim starenjem, a obuhvaća normalne, fiziološke procese koji su posljedica sazrijevanja ili protoka vremena (npr. menopauza, usporavanje aktivnosti središnjeg živčanog sustava). Sekundarno se starenje odnosi na patološke promjene i opadanje s godinama kao posljedica djelovanja vanjskih čimbenika (bolest, okolinski utjecaji i ponašanje). Sintagma *zdravo starenje* odnosi se na ljude koji su aktivni, sposobni za vožnju, bave se sportom (rekreativno), odlaze na izlete i sl. dok u drugu skupinu spadaju bolesni i nemoćni, odnosno oni stari koji se više ne mogu brinuti za sebe. Najčešće se uz nemogućnost brige i obavljanja osnovnih dnevnih aktivnosti (umivanje, kretanje, odijevanje, uzimanje hrane i izlučivanje) javljaju i duševne bolesti poput apatije, depresije i dr. Neki gerontolozi spominju i tercijarno starenje koje se odnosi na kratko vremensko razdoblje od nekoliko tjedana i/ili mjeseci prije smrti, a karakterizira ga znatno slabljenje životnih funkcija. Valja istaknuti kako ovo starenje ne nastupa kod svih ljudi jednako, naročito ako se radi o iznenadnoj smrti. (Pečjak, 2001; Despot Lučanin, 2003).

Unutar literature o starenju razlikuju se tri aspekta starenja (Brajković, 2010; Pečjak, 2001):

- ✚ **Biološko** – odnosi se na usporavanje i opadanje u funkcijama organizma (sijeda kosa, opuštena koža, obolijevanje od različitih bolesti te promjene u percepciji)
- ✚ **Psihološko** – podrazumijeva promjene u psihičkim funkcijama i prilagodbi ličnosti na starenje
- ✚ **Socijalno** – odnosi se na promijenjenu ulogu pojedinca u društvu u kojem živi.

Pojam starenja najčešće izaziva dvije osnovne negativne konotacije, a to su propadanje (slabljenje) i starost (kronološka dob). Pojam starenja ne bi se trebao poistovjećivati s propadanjem, već bi bilo primjerenije povezivanje starenja s razvojem ili promjenom, pritom naglašavajući proces. Promjena kao proces događa se u svakom životnom razdoblju, a očituje se u različitom smjeru, rasponu ili intenzitetu. U poimanju procesa starenja poželjno je izbjegavati stroge kriterije kao što su jednostranost, nepovratnost i općenitost.

U pogledu druge konotacije, starenje podrazumijeva povezanost s kronološkom dobi, ali se ne može olako poistovjetiti s njom. Razlog tomu je postojanje individualnih razlika među pojedincima i unutar pojedinca u procesu starenja te nemogućnosti točnog određivanja početka starenja. Individualne razlike promatraju se prvenstveno na fiziološkoj razini budući da ne stare svi organski sustavi istovremeno, istim slijedom i istom brzinom. Još se više razlikuju pojedinci na psihološkoj i socijalnoj razini koje u promatranju procesa starenja također treba uzeti u obzir. (Despot Lučanin, 2003). Starenje je složen i nepovratan proces promjena u organizmu pojedinca koje utječe na aktivnost svih tjelesnih organa. Promjene koje nastupaju s godinama obuhvaćaju u, većoj ili manjoj mjeri, vitalne funkcije pojedinca te kao takve predstavljaju početak starosti.

Pojam **starosti** odnosi se na posljednje razvojno razdoblje u životu osobe, a može se definirati prema: kronološkoj dobi (npr. nakon 65-e godine života), socijalnim ulogama ili statusu (npr. nakon umirovljenja) ili prema funkcionalnom statusu (nakon određenog stupnja opadanja sposobnosti pojedinca). Navedenim je kriterijima zajednička usmjerenost na razvoj pojedinca, neovisno o spolu, rasi ili ekonomskom statusu. (Pečjak, 2001; Despot Lučanin, 2003). Starost je donekle društveno uvjetovana pa se tako dobna granica, poboljšanjem zdravstvene skrbi i općih uvjeta života, već stoljećima značajno pomiče. Tako prema definiciji UN-a starost nastupa nakon 65-e godine života. Prema kriterijima Svjetske zdravstvene organizacije (eng. *World Health Organization*, WHO) starost se dijeli na tri dijela:

- ✚ **Rana starost** – period od 64-74 godina
- ✚ **Srednja starost** – period od 75-84 godina
- ✚ **Duboka starost** – 85 i više godina.

Schaie i Willis (2001) starost promatraju kao jedno od razdoblja života, podijeljeno u najmanje tri stadija:

- ✚ **Mladi-stari** (65 do 75 ili 80 godina)

- ✚ **Stari-stari** (75 ili 80 do oko 90 godina)
- ✚ **Vrlo-stari ili „najstariji-stari“** (stariji od 85 ili 90 godina)

Predmet ovog rada su osobe „treće životne dobi“ stoga valja definirati navedenu populaciju. **Treća životna dob** obuhvaća posljednju trećinu života, odnosno četvrtinu ili petinu ovisno o tome gdje se postavlja granica. A upravo se granica najčešće postavlja na temelju starosne dobi i starenja. S obzirom na prosječnu životnu dob od 75 godina, Pečjak (2001) zaključuje kako treća životna dob počinje nakon 50-e godine života. Unatoč tome, razdoblje od 50-60-e godine autor naziva „kasnom srednjom dobi“. Sljedeća razdoblja su: mlađa starost (60-70), srednja starost (70-80) te visoka starost (nakon 80-e). U pogledu ovog rada, treća životna dob odnosit će se na osobe starije od 65 godina.

2.4. Teorije starenja

Proces starenja je složen te kao takav ne može biti usustavljen unutar isključivo jedne discipline. Unatoč tome, vidljiva je težnja za teorijskim objedinjavanjem i obrazlaganjem empirijskih nalaza o starenju unutar bioloških, socioloških i psiholoških teorija. Navedene teorije pokušavaju objasniti ulogu triju temeljnih čimbenika u procesu starenja (biološki, socijalni i psihološki) koji će se detaljnije opisati u nastavku rada.

2.4.1. Biološke teorije starenja

Ove teorije imaju za cilj objašnjavanje uzroka i procesa starenja na razini stanica, organa i organizma u cjelini. Biološke se teorije dijele u dvije osnovne skupine (Despot Lučanin, 2003; Galić i Tomasović Mrčela, 2013):

- ✚ **Programirane teorije** (nazivaju se još razvojne ili genetičke) - polaze od teze da je starenje ugrađeno u genetski sustav pojedinca te se događa po „planu“ koji se aktivira neposredno nakon reproduktivne zrelosti. Određene varijable iz okoline plan mogu modificirati (genetika određuje maksimum). Osnovna ideja ove skupine je da specifični geni i njihove promjene utječu na dužinu života pojedinca. Pritom se promjene odražavaju u opadanju različitih funkcija organizma.
- ✚ **Stohastičke (slučajne) teorije** - ističu kako je starenje rezultat oštećenja uzrokovan događajima iz svakodnevnog života i/ili unutarnjim i vanjskim faktorima (bolesti,

ozljede i dr.). Oštećenja se najčešće zbivaju u promjenama molekula proteina, promjenama DNA u tjelesnim stanicama i sl. Unatoč podjeli unutar biološke teorije stručnjaci se slažu kako je sam proces starenja iznimno kompleksan te ga treba smatrati rezultatom brojnih promjena, procesa i interakcija koje se događaju s vremenom.

2.4.2. Sociološke teorije starenja

Sociološke teorije usmjerene su objašnjavanju promjena u odnosu pojedinca i društva do kojih neminovno dolazi starenjem, a najčešće se očituju u promjenama socijalnih aktivnosti, interakcija i uloga starijih. Također, ove teorije objašnjavaju utjecaj društva i kulture na starenje pojedinca i obrnuto, utjecaj starenja pojedinca na društvo. Od socijalnih teorija razlikuju se (Despot Lučanin, 2003):

- ✚ **Socijalne makroteorije** – starenje promatraju u svjetlu demografskih i socioloških promjena; pojedinci su pasivno izloženi kulturnim i društvenim utjecajima.
- ✚ **Socijalne mikroteorije** – bit je promatranje starenja na razini pojedinca, njegovog socijalnog statusa i uloga koje mu društvo dodjeljuje; pojedinac na temelju toga određuje vlastitu vrijednost.
- ✚ **Socijalne povezujuće teorije** – nastoje povezati socijalnu strukturu s pojedincem kroz njihove međusobne interakcije koje starijima tijekom procesa starenja mogu naglasiti društvenu aktivnost ili mu je s druge strane uskratiti.

2.4.3. Psihološke teorije starenja

Psihološke teorije nastale su kao rezultat brojnih istraživanja o promjenama i procesu starenja. No, kao i kod prethodnih teorija ne postoji jedna integrativna psihološka teorija upravo zbog složenosti procesa starenja i nemogućnosti uopćavanja dobivenih rezultata na sve pripadnike starije populacije. Neke od najpoznatijih psiholoških teorija starenja su: psihologija životnog vijeka, teorija tijeka ljudskog, teorija životnih razdoblja, teorija razvojnih zadataka, teorija psihosocijalnog razvoja, teorija životnog ciklusa, dijalektička analiza razvoja i dr. Ciljevi i osnovne postavke navedenih teorija ukratko će se objasniti u nastavku rada.

Teorija životnog vijeka – prema ovoj teoriji promjene su rezultat urođenih, genetskih čimbenika koji upravljaju razvojem pojedinca na sličan način u različitim životnim razdobljima. Tako su promjene predvidljive, normativne te povezane s kronološkom dobi pojedinca. Postavke ove teorije pretpostavljaju da je uspješan razvoj u jednom razdoblju nužan za uspješno napredovanje u sljedećem razdoblju. Unutar ove teorije postoji nekoliko teorijskih principa i shvaćanja koje valja objasniti. (Despot Lučanin, 2003)

Teorija tijeka ljudskog života – Charlotte Bühler, idejna začetnica ove teorije, tridesetih je godina prošlog stoljeća na temelju prikupljenih biografija postavila model psihičkog razvoja kroz ljudski vijek. Navedeni je model uspoređan biološkom tijeku života, a odvija se kroz 5 osnovnih razdoblja (Despot Lučanin, 2003):

1. **0-15** godina – razdoblje progresivnog rasta, djetinjstvo
2. **15-25** godina – razdoblje reprodukcije uz koje se veže početno samodređivanje ciljeva
3. **25-45** godina – razdoblje kulminacije kao i konačno samoodređivanje ciljeva
4. **45-65** godina – razdoblje opadanja reprodukcije te samoprocjena uspješnosti u postizanju ciljeva
5. **65** i više godina – razdoblje opadanja; karakterizira ga ostvarenje ciljeva ili osjećaj neuspjeha

Može se vidjeti kako ova teorija u bitnom naglašava uspoređan tijek između bioloških procesa rasta, stabilnosti i opadanja, kulminacije i sažimanja aktivnosti pojedinca i valoriziranje postignuća. Kritičari teorije ističu kako se biološki i psihički razvoj ne moraju odvijati paralelno niti na jednak način. Isto tako, ističu kako ova teorija pretpostavlja općenito opadanje u starosti što danas nije prihvaćeno. (Despot Lučanin, 2003)

Teorije životnih razdoblja – začetnik ove teorije je Carl Gustav Jung koji predlaže vlastitu teoriju psihičkog razvoja kroz čitav životni vijek. Započinje s razmatranjem psihičkog razvoja u razdoblju mladosti, a koji započinje nakon kraja puberteta pa sve do srednjih godina (35-40). U tom periodu osoba širi horizonte života nakon čega slijedi razdoblje zvano „podne života“. To razdoblje počinje nakon 40-e godine, a karakterizira ga početak tzv. procesa individualizacije. U tom se periodu osoba posvećuje sebi, svojim ciljevima te traži smisao i cjelovitost vlastitog života. Također, dolazi do osobnog rješavanja unutarnjih dvojbi

(kreativnost-destruktivnost, mladost-starost, separacija-privrženost) prilikom kojeg osoba otkriva smisao postojanja što joj ujedno olakšava prihvaćanje vlastite smrtnosti. (Despot Lučanin, 2003; Brajković, 2010).

Model razvojnih zadataka – 50-ih godina prošlog stoljeća Robert Havighurst je predložio model razvoja kroz životni vijek, temeljen na određenim razvojnim zadacima. Pritom razvojni zadaci predstavljaju najvažniji doseg koji se očekuje od pojedinca te o njemu ovisi zadovoljstvo i uspješnost u trenutnim i budućim razvojnim razdobljima. Havighurst je izložio šest glavnih razvojnih zadataka starosti (Schaie, Willis, 2001):

- ✚ prilagodba na opadanje tjelesne snage i zdravlja;
- ✚ prilagodba na umirovljenje i smanjenje prihoda;
- ✚ prilagodba na smrt supružnika;
- ✚ uspostavljanje jasne povezanosti s vlastitom dobnom skupinom;
- ✚ usvajanje i ispunjavanje socijalnih i građanskih obveza;
- ✚ uspostavljanje zadovoljavajućih uvjeta za život.

Nit vodilja koja se provlači kroz navedene razvojne zadatke starosti jest oslobađanje starijih od obveza kao i njihovo voljno ili nevoljno smanjivanje aktivnog sudjelovanja u društvu. No, oslobađanje od prijašnjih obveza nadomješta se novim aktivnostima (npr. bavljenje hobijima, rekreacijom i sl.). U tom periodu starije osobe nerijetko proširuju svoju kućnu i obiteljsku ulogu ili razvijaju neke nove uključivanjem u aktivnosti zajednice. Iako je Havighurst popisom razvojnih zadataka obuhvatio gotovo sve razvojne faze pojedinca, uočava se nedostatak prilagodbe na vlastitu smrtnost što je neminovno jedna od najtežih prilagodbi s kojom se starija osoba suočava. (Schaie, Willis, 2001; Brajković, 2010)

Teorija psihosocijalnog razvoja – idejni začetnik ove teorije je Erik Erikson koji proširuje Freudovu teoriju psihoseksualnog razvoja na čitav životni vijek. Ova teorija uključuje i socijalnu okolinu kao bitan čimbenik razvoja pojedinca koja se širi usporedno s razvojem pojedinca (roditelji u početku pa šira obitelj, vršnjaci, prijatelji i dr.). Psihički razvoj pojedinca odvija se kroz osam razdoblja, a osoba se u svakom razdoblju suočava s nekom psihosocijalnom krizom, prekretnicom ili izazovom. Ishod suočavanja s izazovom pritom može biti pozitivan ili negativan. U suočavanju s razvojnom krizom veliku ulogu ima

socijalna okolina koja, ukoliko razumije potrebe i težnje osobe te ga podržava, utječe na pozitivan ishod. Ukoliko podrška socijalne okoline izostane, ishod će biti negativan. Prema Eriksonu razrješenje krize iz ranijih stadija uvelike utječe na uspješno nošenje sa sljedećom fazom. Period rješavanja krize nije vremenski određen te ovisi o pojedincu. Na temelju toga može se zaključiti kako pojedino razdoblje nema strogo određeno vremensko razdoblje kao i da prijelaz iz stadija u stadij ne podrazumijeva da prijašnji stadij više ne djeluje. (Despot Lučanin, 2003; Fulgosi, 1994).

Tablica 1. *Razvojna razdoblja prema Eriksonu* (Kimmel, 1990 prema Despot Lučanin, 2003)

	Dob:	Razvojna razdoblja i krize:	Vrijednosti:
1.	0-1	Povjerenje nasuprot nepovjerenju	Nada
2.	1-3	Autonomija nasuprot sumnji	Volja
3.	3-6	Inicijativa nasuprot krivnji	Cilj
4.	6-11	Poduzetnost nasuprot inferiornosti	Kompetencija
5.	11-18	Identitet nasuprot zbrci uloga	Odanost
6.	20-40	Intimnost nasuprot izoliranosti	Ljubav
7.	40-60	Stvaralaštvo nasuprot samozaokupljenosti	Brižnost
8.	60-smrti	Integritet nasuprot očaju	Mudrost

Na temelju tablice možemo uočiti kako se pet razvojnih razdoblja odnosi na djetinjstvo i mladost dok su tri vezana uz odraslu dob i starost. Tek u starosti osoba može jasno sagledati vlastiti razvoj te, ukoliko ga procijeni uspješnim, utoliko će se kod nje javiti osjećaj integriteta i zadovoljstva vlastitim životom. Shodno tome, starija se osoba neće bojati starosti i smrti. Međutim, može se dogoditi i suprotno, očaj kao rezultat prethodno neuspješno riješenih kriza. Takva će osoba biti nezadovoljna svojim životom te će teško prihvaćati vlastito starenje i smrt pritom okrivljujući druge za vlastite neuspjehe. Brajković (2010) ističe kako su osobe u takvim situacijama sklone potisnuti sve ono što izaziva neugodu, nastojeći zaboraviti sve životne promašaje, grijehe i neugode. Osoba potiče samo ugodne trenutke što se u literaturi naziva *optimizmom pamćenja*, često prisutnim kod starijih osoba. Optimizam se očituje u čestom isticanju rečenica i fraza kako je u njihovo vrijeme sve bilo bolje, ljepše, drugačije negoli danas. (Brajković, 2010; Despot Lučanin, 2003).

Teorija životnog ciklusa – utemeljitelj ove teorije je Daniel Levinson koji je svoju teoriju utemeljio proučavajući biografije odraslih osoba. Postavke Levinsonove teorije temelje se na činjenici kako se razvoj u odrasloj dobi odvija slijedom razdoblja stabilnosti i prijelaza. Razdoblja stabilnosti podrazumijevaju rješavanje razvojnih zadataka i ostvarenje životnih ciljeva, dok se u razdobljima prijelaza propituju životni ciljevi, istražuju mogućnosti te rade važni životni izbori. U odrasloj dobi razlikuju se tri velika razvojna razdoblja: rana (22-40 godina), srednja (45-60 godina) i kasna odrasla dob (65 i više godina). Unatoč definiranju razvojnih razdoblja, u ovoj teoriji najvažnija su prijelazna razdoblja između osnovnih razvojnih razdoblja. Prijelazi su sljedeći (Kimmel, 1990; prema Despot Lučanin, 2003):

- ✚ prijelaz rane odrasle dobi (17-22 godine);
- ✚ prijelaz tridesete godine (28-33);
- ✚ prijelaz sredine života (40-45);
- ✚ prijelaz pedesete godine (50-55);
- ✚ prijelaz kasne odrasle dobi (60-65).

Starenje je prema Levinsonu rezultat (uspješnog) suočavanja s uspjesima i neuspjesima u ostvarivanju prethodno postavljenih životnih ciljeva te spremnosti prilagođavanja ciljeva osobnim potrebama i mogućnostima u određenoj dobi. Samim time, ako osoba procijeni da je ostvarila životne ciljeve i pritom dala sve od sebe, prihvatit će starenje i smrt. U suprotnom će se osoba osjećati nezadovoljno, frustrirano te će teško prihvaćati starenje i kraj života.

2.4.4. Ostali teorijski pristupi proučavanju starenja

Period 80-ih i 90-ih godina prošlog stoljeća obilježen je razvijanjem novih teorija starenja usmjerenih tumačenju prilagodbe ličnosti na starenje. Najpoznatiji teorijski pristupi su: teorija ekoloških sustava, kognitivna teorija i teorija osobnosti.

Teorija ekoloških sustava – ova teorija proučava starenje u kontekstu okoline u kojoj pojedinac živi te međusobnoj povezanosti s osobnim povijesnim okolnosti i sposobnostima prilagodbe. Začetnik ove teorije je Kurt Lewin, a u novije vrijeme je razvija Urie Bronfenbrenner prema kojem je ekologija ljudskog razvoja ovisna o prilagođavanju pojedinca promjenjivoj okolini u kojoj se nalazi. Okolina ima nekoliko razina, npr. obitelj, škola, radna okolina, susjedi, zajednica i sl. Sa svakom razinom okoline pojedinac stupa u određene odnose, poduzima aktivnosti i uloge temeljene na vrijednostima i uvjerenjima. Stoga je

razumijevanje razvoja pojedinca moguće jedino poznavanjem i razumijevanjem interakcija između pojedinca i njegove sadašnje i prošle okoline.

Kognitivna teorija starenja – začetnik ove teorije, Hans Thomaе, postavlja tri postulata prilagodbe na starenje (Despot Lučanin, 2003):

- ✚ Prilagodba se povezuje s percepcijom promjene, a ne objektivnom promjenom – najbolji primjer je kada starija osoba vlastito zdravlje procjenjuje dobrim, a objektivno ima neku kroničnu bolest.
- ✚ Promjene se percipiraju i spremaju u pamćenje s točke gledišta prevladavajućih očekivanja – primjer kada starija osoba svoje zdravstveno i funkcionalno stanje ocjenjuje dobrim s obzirom na svoje vršnjake.
- ✚ Prilagodba na životne probleme i teškoće starosti uvelike ovise o postizanju ravnoteže između kognitivnih i motivacijskih struktura pojedinca – slučaj kada starija osoba ocjenjuje da je njeno stanje dobro sve dokle se može brinuti sama o sebi u vlastitom domu.

Prema ovoj teoriji u procesu starenja često dolazi do nesklada između stvarnog i željenog stanja radi bioloških, fizioloških, socijalnih i psiholoških razloga. Životno zadovoljstvo i subjektivna dobrobit rezultat su uspostavljene psihofizičke ravnoteže ostarjele osobe.

Kognitivnu teoriju prilagodbe starenju dopunjuju Brandtstädter i Greve koji ističu tri temeljna oblika suočavanja s percipiranim (očekivanim) razvojnim gubicima (Despot Lučanin, 2003; Brajković, 2010):

1. Aktivno prilagođavanje ili promjena životne situacije radi usklađenosti sa osobnim ciljevima (asimilacija) – primjer toga je kada starija osoba prijašnji odlazak u teretanu zamjenjuje rekreativnim bavljenjem tjele vježbom i sl.
2. Prilagođavanje ciljeva i težnji realnim ograničenjima i trenutnoj situaciji (akomodacija) – cilj je da percipirani nesklad izgubi prijeteće značenje. Primjer akomodacije je kada starija osoba zaključuje da je bolje od svojih vršnjaka.
3. Obrađivanje informacija eufemističnom interpretacijom ili negacijom prijetećih informacija o sebi (imunizacija) – cilj je da se osoba obrani od nesklada. Primjer je kada starija osoba unatoč padu intelektualne brzine ističe iskustvo (sporiya aktivnost, ali izrazita točnost uvjetovana iskustvom).

U kontekstu ove teorije, uspješno starenje podrazumijeva postizanje ravnoteže između održavanja stabilnog identiteta ličnosti (ravnoteža između asimilacije, akomodacije i imunizacije). Vrlo je važno istaknuti kako starije osobe uspijevaju obraditi podatke o sebi na način koji im omogućuje da i dalje osjećaju osobnu vrijednost.

Teorijskim prikazom psiholoških, bioloških, socioloških i dr. teorija vidljivo je kako ne postoji konsenzus u određenju procesa i prilagodbe starenja. To izravno nameće zaključak kako je starenje individualan proces ovisan o nizu čimbenika i postavki različitih teorija. Poznavanje osnovnih postavka teorija starenja preduvjet je razumijevanja (neopravdanosti) stereotipa o kojima će nešto više riječi biti u narednom poglavlju.

3. STEREOTIPI I PREDRASUDE PREMA STARIJIM OSOBAMA

Stereotipi i predrasude prema starijim osobama predmetom su brojnih istraživanja, a prije negoli se krene s njihovim prikazom, valja pojmovno odrediti navedene konstrukte. Pojam **stereotipa** prvi uvodi Walter Lippmann, pritom opisujući stereotip kao razliku između izvanjskog svijeta i „malih slika“ koje stvaramo u našim glavama. Aronson, Wilson i Akert (2005) stereotip definiraju kao ustaljeni sklop pojednostavljenih i pretjerano uopćenih osobina o grupi ljudi pri čemu se istovjetne osobine pridaju gotovo svim članovima te grupe, neovisno o stvarnim razlikama među pripadnicima. Prema Pennington (1997) stereotipi su načini svrstavanja ljudi u određene kategorije ili „pretince“, bez promišljanja o njihovim stvarnim karakteristikama, osobinama i sl. Kao takvi, stereotipi su „izobličjenja stvarnosti“ jer se ne prilagođavaju stvarnim osobinama ličnosti pojedinca. Važno je istaknuti kako je stereotip relativno trajna kognitivna shema o zajedničkim značajkama neke grupe, nacije, rase koja je najčešće negativno obojena. Formirani stereotipi nerijetko su otporni na promjene uslijed novih informacija (Hewstone, Stroebe, 2003).

Pennington (1997) ističe tri osobine koje karakteriziraju stereotipe:

1. Ljudi se karakteriziraju po vidljivim značajkama kao što su rasa, spol, dob, fizički izgled, nacionalnost i dr.;
2. Nadalje, svim članovima određene grupe pridaje se posjedovanje istih značajki;
3. Na koncu, pojedincu za kojeg se percipira da pripada određenoj grupi pripisuju se iste, stereotipne značajke.

Postojanje stereotipnog mišljenja u stvaranju dojmova o pojedinoj osobi koja je član neke stereotipizirane grupe naziva se stereotipiziranje. Ono nije nužno emocionalno te ne mora voditi namjernom zlostavljanju. Dakle, stereotipiziranje je način na koji pojednostavljujemo vlastiti pogled na svijet te se, više ili manje, oslanjamo na jednostavna i neprecizna vjerovanja o određenim grupama ljudi. Time nas stereotip čini „slijepim“ za individualne razlike među pripadnicima grupe čime postaje „*neadaptivan, nepravedan i potencijalno zlostavljački*. (Aronson, Wilson i Akert, 2005: 462). Stangor (2000) ističe kako stereotipi ne bi postojali da su u potpunosti pogrešni, no slaže se da su nerijetko takva mišljenja preuveličana i generalizirana te kao takva ne bi smjela utjecati na naše ponašanje prema drugoj osobi.

Campbell (1967 prema Pennington, 1997) predlaže i četiri osnovne posljedice stereotipa na predrasude i diskriminaciju:

1. Stereotipi djeluju na način da precjenjuju stvarne razlike koje postoje između grupa.
2. Također, stereotipi podcjenjuju razlike unutar grupe.
3. Stereotipi izobličavaju stvarnost jer precjenjivanje razlika između grupa i podcjenjivanje razlika unutar grupe nerijetko nema veze s pravom istinom.
4. Stereotipi su negativni stavovi koje ljudi koristi s ciljem opravdanja diskriminacije ili potencijalnog sukoba s drugima.

Stereotipi mogu rezultirati pristranostima i predrasudama. **Predrasude** se odnose na opću strukturu stava i njegovu emocionalnu komponentu. Definiraju se kao neprijateljski ili negativni stav prema prepoznatljivim pripadnicima neke grupe. Negativni stav prema osobama zasniva se isključivo na njihovoj pripadnosti, odnosno članstvu toj grupi. U kontekstu teme rada, rekli bi da osoba ima predrasude prema starijim osobama ukoliko je sklona hladnom ili neprijateljskom ponašanju prema starijima smatrajući da su sve starije osobe iste. Pritom su individualne osobine ili ponašanja žrtve predrasuda nezamijećene ili zanemarene. (Aronson i sur., 2005; Pennington, 1997).

3.1. Ageizam

Osim stereotipa i predrasuda, u novije se vrijeme sve više govori o **ageizmu** kojeg karakterizira nepriznavanje ili ograničavanje prava starosnih skupina. Pojam ageizam dolazi od engleske riječi *age* što znači dob, starost, godine života. Pojam je prvi upotrijebio Robert Butler 1969. godine kako bi opisao proces stereotipizacije i diskriminacije ljudi isključivo na

osnovi kalendarske starosti. Ageizam je sličan rasizmu i seksizmu jer ima za cilj isključivanje osoba iz društvenog svijeta na temelju nekog specifičnog obilježja, u ovom slučaju na temelju godina. Time se starije osobe, unatoč razlikama koje postoje među njima, svrstavaju u jednake skupine kojima je unaprijed dodijeljena (nametnuta) društvena uloga. (Pečjak, 2001). Istraživanje autora Packer i Chasteen (2006) pokazuje kako je diskriminacija starijih osoba na temelju dobi sve češća pojava pa se tako starije sve više isključuje iz života zajednice čime se degradira njihov socijalni status i percepcija o tome što i koliko mogu doprinijeti zajednici u kojoj žive i djeluju.

Palmore (1999) definira ageizam kao bilo koji oblik predrasude ili diskriminacije prema određenoj starosnoj skupini, a uključuje negativne stereotipe (npr. stariji ljudi su senilni, čangrizavi, bolesni) ili negativne stavove temeljene na stereotipima (npr. vjerovanje da je starost najgore doba života). Nerijetko se koriste fraze „Prestar si“, „Premlad si“ što dodatno doprinosi stvaranju stereotipnog mišljenja o grupi kojoj pripadaju. Također, uz sve to javlja se i visok stupanj diskriminacije osoba starije dobi što je najbolje vidljivo na primjeru prisilnog umirovljenja nakon navršениh 65 godina života, kao i činjenici da brojna osiguravajuća društva traže veća osiguranja za stare ljude, kraći rok otplate kredita i sl. (Pečjak, 2001). Na temelju navedenog, vidljivo je da se individualne razlike među pojedincima ne uzimaju u obzir te im se pripisuju jednake osobine (senilnost, usamljenost, pasivnost, ljutnja, nervoza i sl.). U opisima starijih dominira negativni ageizam dok je pozitivni ageizam rjeđa pojava. Pozitivan ageizam podrazumijeva stereotipe koji idu u „korist“ starijih osoba, kao što su jeftinije, besplatne ili brže zdravstvene usluge, bolji financijski status za razliku od mladih i sl. Valja istaknuti kako je pozitivni ageizam također samo jedno viđenje, percepcija o starima koja ne mora nužno biti točna.

Uzroci ageizma mnogobrojni su, a najčešće se vežu uz društvene, ekonomske i socijalne uzroke. Traxler (1980 prema Woolf, 2000 i Formosa, 2001) ističe četiri čimbenika koji su doprinijeli negativnoj slici starenja. Prvi čimbenik odnosi se na strah od smrti koja se percipira kao prijestup prema sebi, a ne kao normalni i predvidljivi dio života svakog čovjeka. Takva percepcija naročito dominira u zapadnim društvima gdje je uočen visok stupanj ageizma, za razliku od istočnih zemalja koje život i smrt smatraju dijelom isprepletenog i neprekinutog ciklusa. Drugi čimbenik koji doprinosi ageizmu je sve veći naglasak na društvu i kulturi mladih. Primjer toga su mediji koji stavljaju naglasak na mladost, tjelesnu privlačnost, seksualne aktivnosti i dr. sadržaje koji ističu trend mladosti. Naglasak na mlade ne utječe samo na to kako se percipiraju starije osobe, već i na to kako starije osobe

percipiraju samog sebe. Nadalje, treći čimbenik odnosi se na ekonomske sposobnosti osobe. U tom pogledu, djeca i stariji se promatraju ekstremnim skupinama koje ne pridonose ekonomskom rastu. Međutim, djecu se promatra kao buduće ekonomske potencijale u koje vrijedi ulagati, dok se starije osobe percipira ekonomskim troškom budući da nisu produktivni u ekonomskom smislu. Samim time, stariji su diskriminirani i podcijenjeni. Posljednji, četvrti čimbenik odnosi se na znanstveni prikaz starenja koji se donedavno temeljio isključivo na gerontološkim istraživanjima institucionaliziranih osoba čija je razina sposobnosti bila izrazito niska (Formosa, 2001). Palmore (1999) osim navedenog, uzrok ageizma vidi i u povećanju starijeg stanovništva naspram onih mlađih ili srednjih godina. Ističe i politički aspekt koji je povezan s porastom starijeg stanovništva u kojem upravo oni čine većinu glasačkog tijela te time odlučuju o bitnim pitanjima.

Na temelju svega, može se zaključiti kako su uzroci ageizma slični izvorima rasizma i drugih diskriminacija koje su u bitnom reakcija na osjećaj ugroženosti. U ovom slučaju, to je reakcija na starije stanovništvo koje je u značajnom porastu stoga se mlađe generacije osjećaju ugroženo u strahu da neće moći i znati odgovoriti njihovim potrebama i zahtjevima. Starije osobe podsjećaju na vlastitu prolaznost i smrtnost stoga ljudi razvijaju stereotipe kao svojevrsne mehanizme samoobrane. Također, ageizam se može promatrati u kontekstu sve veće segregacije starijeg stanovništva s obzirom da je sve manji broj obitelji u kojima žive nekoliko generacija zajedno. Mlađe generacije time nemaju previše mogućnosti za upoznavanje sa starima što ostavlja prostora za razvijanje stereotipa, predrasuda i diskriminacije, prvenstveno radi neznanja o potrebama starosne populacije.

3.2. Nastanak stereotipa i predrasuda

U dostupnoj se literaturi ističu različiti pristupi u objašnjenju nastanka stereotipa i predrasuda. Jedan od općih i sveobuhvatnih pristupa je **socijalno-psihologijski** koji objedinjuje individualni, međuljudski i međugrupni pristup.

Individualni pristup najveći naglasak stavlja na ličnost pojedinca kao i emocionalnu osnovu predrasudnih i stereotipnih stavova. Bitan aspekt individualnog pristupa odnosi se na proučavanje procesa eksternalizacije prema kojem se pojedinac bavi unutrašnjim problemima, sukobima, napetostima i sl. na način da ih projicira na pojedince ili grupe ljudi. U tom pogledu pojedinci ne prepoznaju da je problem ili sukob unutar njih, već percipiraju da je uzrok eksternaliziran (vanjski). Unutar ovog pristupa, posebna se pozornost pridaje dvama

tipovima ličnosti – autoritarnoj i otvorenoj/zatvorenoj. Tip autoritarne ličnosti pokorava se autoritetu drugih koji su viši po statusu ili moći, dok se s druge strane ponaša autoritarno prema onima nižeg statusa. Ova ličnost nerijetko se povezuje s nižim obrazovanjem, niskim socioekonomskim statusom te „zatvorenim“ umom koji se očituje rigidnim načinom razmišljanja i visokom netolerancijom prema drugima. Autoritarnu ličnost oblikuju, prema mišljenju socijalnih psihologa, roditelji koji u procesu socijalizacije i odgoja djeteta koriste pretjeranu disciplinu. Pretjerano discipliniranje i pokoravanje autoritetima doprinosi potiskivanju i preusmjeravanju instinktivnih potreba na druge ljude. Osim autoritarne ličnosti, individualni pristup objašnjenja nastanka predrasuda i stereotipa ističe pojavu frustracije zbog nemogućnosti postizanja željenog cilja. Postojanje frustracije dovodi do pojave agresivnog ponašanja koja se vrši na „žrtvenom janjetu“. Pritom se starija osoba promatra kao žrtveno janje budući da je relativno nesposobna izvršiti odmazdu na čin agresije primajući krivicu za djela za koje on sam ili grupa nisu odgovorni. (Pennington, 1997; Tomečak, Štambuk i Rusac, 2014).

Sljedeći socijalno-psihologijski pristup je *međuljudski*, a usredotočuje se na procese i događaje unutar društvenih grupa (zajednička uvjerenja, prevladavajući stavovi i konformizam). U pogledu ovog pristupa, važno je znati u kojoj se mjeri pojedinac identificira s vlastitom grupom, odnosno onom koju smatra bliskom. Konformizam se prema vrijednostima i stereotipima u bitnom usredotočuje na stvaranje pritiska u socijalnoj situaciji koja na koncu uzrokuje da se ljudi prilagode dominantnom načinu razmišljanja ili ponašanja. Također, konformizam je odraz prihvaćanja društvenih vrijednosti koje datiraju u postojećem vremenu, a koje su negativno usmjerene prema starijima. Samim time, prevladavajući stereotipi unutar društva ili subkulture „zasljepljuju“ pojedinca na način da ne prepoznaje i ne prihvaća individualne značajke neke osobe (Pennington, 1997).

Na koncu, *međugrupni pristup* usredotočuje se na odnose između različitih grupa ljudi. Pristup objedinjuje pitanja međugrupnog natjecanja, socijalne kategorizacije i posljedice tih odnosa. Međugrupno natjecanje podrazumijeva natjecanje dviju ili više grupa za određene resurse (nagrade) koje može dobiti samo jedna grupa na štetu druge. Socijalna kategorizacija nadalje rezultira pozitivnom pristranošću prema bliskoj grupi (kojoj pojedinac pripada) i negativnom pristranošću prema daljnjoj grupi. Kategorizacija pritom dovodi do toga da pojedinci percipiraju veće sličnosti unutar vlastite grupe te veće razlike unutar vlastite i dalje grupe u daleko većoj mjeri od one koja stvarno postoji. Pojedinci uspoređujući samog sebe u odnosu na vlastitu grupu zapravo tragaju za **pozitivnim socijalnim identitetom**. Pozitivan

socijalni identitet osobi daje osjećaj sigurnosti, samopoštovanja i vlastite vrijednosti, kao i osjećaj pripadanja društvu koje ga okružuje. Osim socijalne kategorizacije i natjecanja, međugrupni pristup sagledava i posljedice odnosa u kojim se bliska grupa smatra boljom i vrednijom od „dalje“ grupe. Smatranje bliskije grupe boljom i statusom važnijom vodi do predrasudno povoljnih načina ponašanja prema vlastitoj grupi i predrasudno nepovoljnih, diskriminacijskih načina prema ostalim grupama. (Pennigton, 1997).

Osim socijalnopsihologijskog pristupa objašnjenju stereotipa i predrasuda, u literaturi se ističe utjecaj *društvenog* konteksta u kojem se javljaju takvi (negativni) stavovi. Pritom se pod društvenim kontekstom podrazumijevaju sociološki faktori kao što su kultura/supkultura, institucije (pravosuđe, obrazovanje) te opći ekonomski faktori. *Kulturalni* aspekti kao što su promjene u strukturi obitelji, moralnosti, težnje za povećanom urbanizacijom, statusom i moći neminovno doprinose marginaliziranom položaju starijih. Nadalje, *institucionalni* aspekti stereotipa i predrasuda dotiču se dva važna sustava, pravosuđa i obrazovanja. U kontekstu starijih osoba, pred obrazovni i politički sustav postavlja se niz zahtjeva i pritisaka koje treba rješavati, ali suviše pomno i planirano (kako se ne bi gubilo glasače). Također, ekonomski faktori doprinose održavanju stereotipa i predrasuda, kako općenito tako i prema starijim osobama. (Pennington, 1997; Pečjak, 2001).

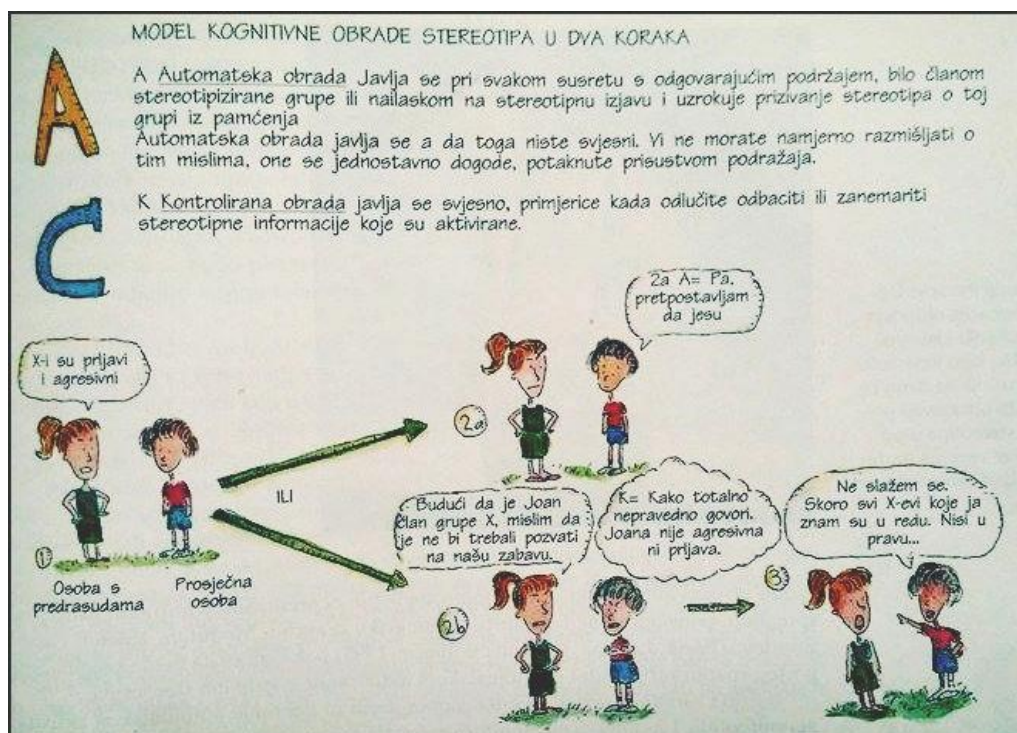
Despot Lučanin (2003) navodi još neka objašnjenja nastanka negativnih stereotipa i predrasuda prema starijim osobama, poput nedovoljnog znanja o starenju i iskustvu u odnosima sa starijim osobama. Primjer toga je iskustvo stečeno s bolesnim ili starim osobama koje iz nužde žive u obitelji ili pak osamljeni u nekoj od ustanova socijalne skrbi. Na koncu, stereotipi o starima nerijetko su utemeljeni na negativnom uvjerenju o neizbježnim promjenama u procesu starenja kada se starenje jedino i isključivo promatra kao proces propadanja i slabljenja u različitim aspektima funkcioniranja. Nadalje, osjećaj ugroženosti i smrtnosti također se može promatrati u kontekstu objašnjenja nastanka negativnih stereotipa. Uzeći u obzir činjenice da je starijih ljudi svakim danom sve više, što je vidljivo iz brojnih statističkih i demografskih podataka, opravdano je govoriti o tome da se mlađe generacije sve više osjećaju ugroženima smatrajući kako neće moći primjereno odgovoriti na njihove potrebe i zahtjeve. Berger i Thompson (1994 prema Tomečak, Štambuk i Rusac, 2014) smatraju kako starije osobe podsjećaju ljude na vlastitu prolaznost i smrtnost pa samim time ljudi razvijaju mehanizme samoobrane i stereotipe kako bi potisnuli misli o starenju i smrti kao neizbježnim događajima.

3.2.1. Aktivacija stereotipa

Stereotipi u bitnom odražavaju kulturna vjerovanja budući da unutar društva postoje prepoznatljivi opisi članova određene grupe. Iako osobe ne moraju vjerovati u te stereotipe, oni su i dalje prepoznatljivi kao uobičajena vjerovanja drugih ljudi. To nas navodi na zaključak kako svaka osoba ima stereotipe koji se vrlo brzo aktiviraju u određenoj situaciji.

Patricia Devine je zajedno sa suradnicima provela istraživanja o tome kako stereotipna i predrasudna vjerovanja djeluju na kognitivnu obradu informacija. Pritom se razlikuje automatska i kontrolirana obrada informacija što Devine objedinjuje unutar modela kognitivne obrade. Navedeni model polazi od toga da automatska obrada aktivira sheme (stereotipe) koji se kontroliranom obradom mogu odbaciti ili zanemariti. Nad automatskim procesom nemamo kontrolu pa se samim time stereotipi koje posjedujemo aktiviraju. Međutim, ljudi koji nemaju izražene stereotipe i predrasude kontroliranim procesom potiskuju ili nadjačaju te stereotipe, najčešće promišljanjem o njihovoj nepravednosti i netočnosti (vidi sliku 1.).

Slika 1. Model kognitivne obrade stereotipa u dva koraka (Aronson i sur., 2005: 475)

Kognitivna obrada informacija podržava stereotipno mišljenje i kroz pojavu iluzorne korelacije. Ona se odnosi na sklonost uočavanja odnosa ili korelacije između događaja koji u stvari nisu povezani. U kontekstu stereotipa i predrasuda iluzorne se korelacije javljaju kada su događaji ili ljudi istaknuti, odnosno kada odstupaju od uobičajenih prizora na koje su ljudi naviknuti. Iluzorne korelacije nerijetko se stvaraju i na pasivniji način, utjecajem masovnih medija (televizija, novine i dr.) gdje se određene grupe (žene, starije osobe,...) prikazuju u stereotipnim ulogama. (Aronson i sur., 2005).

Pojmovno određenje bitnih konstrukata nužno je za daljnje razumijevanje poglavlja koje slijedi, a koje će se biti usmjereno teorijskoj razradi stereotipa prema starijim osobama. Nešto će više riječi biti o stereotipiziranju starije dobi kroz prikaz dominantnih predodžbi o starosti te rezultata relevantnih istraživanja u ovom području. Također, prikazat će se utjecaj mitova i medijske slike o starima na stvaranje pretežno negativne slike o starijima.

3.3. Stereotipne predodžbe o starosti

Starost se najčešće na dva načina povezuje s društvom i društvenim prilikama. S jedne strane, neizbježan je utjecaj starijih ljudi na prilike u društvu, dok s druge strane stariji kao dio društvene strukture nose teret društvenih uloga koje im se s godinama nameću. U tom pogledu, prihvaćanje društvene uloge podrazumijeva prihvaćanje ponašanja koje društvo smatra primjerenim za određene skupine stanovništva. Najčešće se zbog takvih grubih podjela većina ljudi ponaša u skladu s očekivanim ulogama. Prihvaćanje nametnutih uloga ostavlja dovoljno prostora za razvoj stereotipa, predrasuda, ali i neke vrste diskriminacije.

Stereotipne predodžbe o starosti odraz su poopćavanja pretežno negativnih obilježja te dobi na cijelu skupinu starih, a odnose se na: fizičku, intelektualnu i spolnu nemoć, slabo pamćenje, rigidnost u mišljenjima, ovisnost o drugima, konzervativnost, škrtost, svadljivost, „otkačenost“, egocentričnost, ciničnost i dr. Na takav se način stariji ljudi pretežno prikazuju u medijima (film, knjiga), brojnim šalama i vicevima, a nerijetko i u razgovorima. (Pečjak, 2001)

U razumijevanju starosti najčešće se oslanjamo na nekoliko dominantnih negativnih stereotipa (Pečjak, 2001): stari ljudi su međusobno slični, senilni, konzervativni, neefikasni i sebični. Što se tiče pozitivnih stereotipa, oni su znatno rjeđi, a podrazumijevaju suprotan obrazac percipiranja starih kao mudrih, iskusnih, punih ljubavi za svoje najbliže. Stvaranju pozitivnog

ili negativnog stereotipa doprinose iskustva i ponašanja stečena sa ostarjelima, ali zdravim bakama i djedovima, no nerijetko i na temelju kontakta s bolesnim i nemoćnim starcima koji žive unutar obitelji ili pak u staračkim domovima ili bolnicama.

Uobičajena vjerovanja o procesu starenja rezultiraju pretežno negativnim stereotipima koji su, kao i ostali stereotipi, pojednostavljeni i pristrani nazori o starijima. „Tipična“ stara osoba često se smatra nezainteresiranom i nesposobnom za spolne odnose, na putu prema senilnom, konzervativnom i krutom mišljenju i ponašanju. Nerijetko se još dodaju opisi starih ljudi kao umornih, mušičavih, pasivnih ljudi koji su slabi i ovisni o drugima. Schaie i Willis (2001) navode uobičajena vjerovanja o razvoju odraslih i starenja koji nemaju mnogo znanstvenih dokaza za ili protiv. Neka vjerovanja su djelomično točna, dok su mnoga većinom ili potpuno netočna. Uobičajena vjerovanja vezana uz starenje prikana su u tablici 2.

Tablica 2. *Uobičajena vjerovanja vezana uz starenje i starije* (Schaie i Willis, 2001).

Red. br.	TVRDNJA	T	DT	N
1.	Mladi, zaneseni ljudi su kreativniji od starih ljudi.		x	
2.	Većina ljudi iznad 65 godina nema financijsku sigurnost.			x
3.	Većina je ljudi iznad 75 godina u domovima za stare ili u drugim ustanovama.			x
4.	Iznad 65 godina rijetko se stvori veliko umjetničko ili znanstveno djelo ili učini pomak u naobrazbi.			x
5.	Uspoređivanje mlađih i starijih ljudi u jednoj vremenskoj točki reći će nam kakvi će mlađi ljudi biti u starosti.			x
6.	Ostarjeli roditelji često zamjenjuju uloge sa svojom odraslom djecom te postaju djetinjasto ovisni o njima.		x	
7.	Ponovno sklapanje braka među starim ljudima općenito je neuspješno.			x
8.	Šok umirovljenja ima za posljedicu pogoršanje tjelesnog i duševnog zdravlja.			x
9.	Stari ljudi nisu jako zainteresirani za spolne odnose.			x
10.	Impotencija je obično psihološka, osim u starih muškaraca u kojih je više ili manje neizbježna.		x	
11.	Ljudi u starosti postaju konzervativni i nefleksibilni.		x	

12.	Teže je motivirati stare ljude nego mlade.		x	
13.	Stari bi se ljudi trebali održavati aktivnima da održe dobro raspoloženje.	x		
14.	Stariji ljudi radije smanjuju broj svojih aktivnosti i prijateljstava.			x
15.	Stari „lisci“ ne mogu naučiti nove trikove.			x
16.	Slabo pamćenje najgori je intelektualni problem u starosti.		x	
17.	U starosti sjećanja na daleku prošlost jasna su i živa, a sjećanja na nedavne događaje su nejasna.			x
18.	Sa svim svojim intelektualnim nedostacima, stari ljudi nemaju velike koristi od obrazovanja.			x
19.	S godinama dolazi mudrost.		x	
20.	Oni koji su najsposobniji u mladosti najbrže propadaju u starosti.			x
21.	Nakon 65 godina većina je ljudi lošeg zdravlja.		x	
22.	Većina starih ljudi prije ili kasnije postaje senilna.			x
23.	Većina ljudi suočena s vlastitom skorašnjom smrću pokušava ju poreći.	x		

T= točno; **DT**= djelomično točno i **N**=netočno

Uobičajena vjerovanja nerijetko pogoduju stvaranju stereotipa i predrasuda. Autorica Despot Lučanin (2011 prema Galić i Tomasović Mrčela, 2013) također navodi neke od najčešćih stereotipnih vjerovanja i predrasuda o starima, a koje su navedene u tablici 3.

Tablica 3. *Najčešći stereotipi i predrasude o starima* (Despot Lučanin, 2011 prema Galić i Tomasović Mrčela, 2013: 12,13)

TVRDNJE	TUMAČENJE
Svi su stari ljudi isti.	Netočno, među starima su čak veće razlike nego među mladima.
Starost počinje sa 60 godina.	Ne preporučuje se starost određivati prema dobi, već prema tome što i koliko osoba može učiniti.
Stari ljudi nisu produktivni i teret su društvu.	Većina starijih ljudi radi sve dok mogu ili dok im to društvo dozvoli.

Stari ljudi se ne zaljubljuju i ne zanima ih spolni život.	Osjećaji ne nestaju sa starenjem.
Stari ljudi su senilni.	Demencija pogađa samo neke ljude, ne isključivo sve stare.
Stari ljudi teško uče i ne trebaju učiti.	Stari ljudi trebaju nešto više ponavljanja, ali motivacija ih najčešće drži vrlo sposobnima za učenje.
Stari ljudi su uglavnom bolesni i nisu sposobni odlučivati o svom životu.	Pojava bolesti je puno češća u starosti, ali mnoge starije osobe ostaju u dobrom tjelesnom stanju do duboke starosti i imaju dobre funkcionalne sposobnosti. Razlog tomu je što se neka funkcionalna ograničenja mogu otkloniti pravilnim načinom života i prilagodbom okoline.
Stari su ljudi bespomoćni te ne mogu odlučivati o svom životu.	Točno je jedino u slučajevima teške bolesti kada je nužno oduzimanje poslovne sposobnosti (demencija). Vrlo je važno i cjeloživotno iskustvo koje starijim ljudima pomaže u planiranju aktivnosti i donošenju odluka.
Ne treba trošiti skupe zdravstvene usluge na stare ljude.	Svaka osoba ima pravo na najbolju moguću zdravstvenu skrb. U slučaju starijih osoba, bolja zdravstvena skrb može značiti duži i kvalitetniji život te sprječavanje težih bolesti.

Na temelju tvrdnji može se uočiti negativna stereotipna slika koja je u većini slučajeva netočna ili pretjerana. Iako neopravdana, vjerovanja u bitnom usmjeravaju daljnja ponašanja starijih.

3.4. Pregled relevantnih istraživanja o stereotipima prema starijim osobama

Istraživanja na temu stereotipa prema starijim osobama brojna su stoga je nužno dati njihov pregled. Socijalno-psihologijska istraživanja stereotipa o starijima datiraju unazad 60 godina, a potvrđuju pretežno negativnu sliku o starima. Tucker i Lorge 50-ih godina prošlog stoljeća su na temelju *Skale stereotipa* došli do toga da se ispitanici različite dobi slažu s tvrdnjama da su stariji ljudi opterećeni nevažnim stvarima, ne kupaju se, boje smrti i sl.

Hummert, Gastka, Shaner i Strahm (1994) došli su do rezultata kako se negativno percipiranje starijih osoba ne razlikuje među mlađim osobama, osobama srednje dobi i starijima. Razlike se uočavaju jedino u složenosti prikaza stereotipa pa tako starije osobe imaju složenije pretpostavke o starenju za razliku od mlađih osoba i osoba srednje dobi. Pritom starije osobe i osobe srednjih godina imaju daleko više negativnih stavova o starima negoli mladi. Do sličnih rezultata je došla i autorica Tomašić (2011) koja je na uzorku adolescenata pronašla pozitivnije eksplicitne i implicitne stavove mladih prema osobama mlađe i srednje dobi za razliku od starijih. Adolescenti su pritom starije ljude procijenili pozitivno, no uspoređujući to sa stavom prema mladim ljudima, uočava se negativniji stav prema starima.

Valja istaknuti da, iako su neka istraživanja u ovom području fokusirana na problematične, negativne aspekte starenja, do sličnih se rezultata dolazi i korištenjem metoda koje ne favoriziraju negativnu sliku starijih i starenja. Primjer toga je istraživanje autorice Ćubela Adorić (2004 prema Lacković-Grgin, Ćubela Adorić, 2006) koja je na temelju korištenja postupka generiranja osobina ispitala stavove studenata Sveučilišta u Zadru prema starijim osobama. Studenti su starije osobe najčešće opisivali kao senilne (56% ispitanika), čangrizave (52%), dosadne (38%), bolesne i boležljive (23%), usporene (15%), nostalgične (15%), uplašene zbog starosti i smrti (15%), zaboravne (12%), preosjetljive (12%), tvrdoglave (10%), bespomoćne (10%). Zabrinjavajući je podatak da većina ispitanika ne nalazi pozitivne osobine pa se tako od pozitivnih osobina ističe tek mudrost (18%) i iskustvo (18%). Od ostalih navedenih pozitivnih osobina kao što su dobronamjernost, nježnost, brižnost čestina biranja je bila ispod 3%. Uzrok takvog negativne percepcije donekle se može opravdati činjenicom kako su studenti prije navođenja ovih osobina odgovarali na niz pitanja vezanih uz segmentaciju životnog vijeka i percepciju vlastitog životnog razvoja. To je jednim dijelom moglo utjecati da se mladi dobno identificiraju sa svojom dobnom skupinom (ostali mladi) te negativno percipiraju sve one koji ne pripadaju toj dobnoj skupini (stari).

Istraživanje provedeno među mentorima Slovenskog Sveučilišta za treću dob pokazalo je kako većina osoba zaduženih za provođenje programa sa starijima, iste te stare još uvijek promatra pretežno negativno, a neke od karakteristika koje im pridaju su: zahtjevni, zaboravni, spori, željni pozornosti, neprilagođeni, tužni, ranjivi, posesivni, ovisni o drugima, bespomoćni, apatični, prestrašeni, nekorisni, lijeni, osamljeni, smanjenih intelektualnih sposobnosti i dr. Pozitivnih karakteristika znatno je manje, a među navedenim ističu se sljedeće: aktivni, veseli, ljubazni, spremni pomoći (naročito mladima), zahvalni, velikog znanja i bogatog iskustva, druželjubivi, poslušni, znatiželjni, nasmijani i sl. (SUTŽO¹, 2015 prema Krajnc, 2016).

Negativni stereotipi nisu dosljedni kada stariji ljudi procjenjuju starije ljude općenito ili tipičnu staru osobu. No, to nužno ne znači da stariji svoju skupinu vrednuju povoljnije nego mlađe ljude, već je to uvelike određeno pristranošću prema vlastitoj dobnoj skupini. Ručević, Tomašić i Toter (2015) provele su istraživanje s ciljem ispitivanja razlika u stavovima prema starijim osobama kao i razlika u setovima stereotipa i očekivanja vezanih uz starenje. Također, istraživanje je imalo za cilj utvrditi učinke kvalitete i učestalosti kontakata sa starijima na stav prema njima. U istraživanje je bilo uključeno 218 ispitanika, od toga 96 ispitanika kasne odrasle dobi i 122 ispitanika rane odrasle dobi. Ispitanici kasne odrasle dobi bili su stariji od 60 godina života, dok su ispitanici rane odrasle dobi imali između 18 i 25 godina života. Rezultati pokazuju kako se mlađe i starije osobe ne razlikuju u stereotipima prema starenju i starijima, štoviše prisutan je blago pozitivan stav obiju skupina prema starijim osobama. Pritom starije osobe koriste daleko veći broj opisa osobina kojima nastoje opisati vlastitu dobnu skupinu. Pozitivan rezultat svakako je činjenica da mladi smatraju da će starije osobe u starijoj životnoj dobi zadržati visoku razinu fizičkog i mentalnog zdravlja. Općenito, odrednice „uspješnog starenja“ prisutnije su kod mlađih ispitanika što je, prema rezultatima, odraz kvalitetnijih i učestalijih kontakata s bakama i djedovima. Nadalje, hijerarhijskom klaster analizom autorice su nastoje ispitati strukturu stereotipa prema starijim osobama. Tako su kod sudionika rane odrasle dobi utvrđena tri klastera, dok kod starijih odraslih četiri klastera, a nazvani su „savršena baka/djed“, „onaj koji uspješno stari“ i „susjed“. Strukture stereotipa dobivene ovim istraživanjem u bitnom se preklapaju s kategorijama stereotipa o starima koji se spominju unutar istraživanja Hummert i sur. (1994), a odnose se na opise starijih unutar sljedećih kategorija: „zlatna dob“ (osobine poput zdrav, inteligentan, samostalan), „savršena baka/djed“ (ljubazan, velikodušan, podržavajući,

¹ SUTŽO - Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje

orijentiran na obitelj), „čangrizav“ (mrzovoljan, tvrdoglav, ogorčen, sebičan), „konzervativan“ (ponosan, domoljuban, nostalgičan), „povučen“ (tih, zaboravljiv, naivan, zabrinut), „očajavajući“ (utučen, zanemaren, usamljen) te „kronično oslabljeni“ (bolestan, senilan, usporen, umoran). Vidljivo je kako su neki stereotipi pozitivni, primjerice „savršena baka/djed“ koji podrazumijeva pozitivne osobine poput brižnosti, nesebičnosti, zahvalnosti, sreće, pouzdanosti, nježnosti i sl. S druge strane, stereotip „čangrizavac“ je po svom sadržaju negativan te obuhvaća osobine kao što su ogorčenost, nefleksibilnost, zahtjevnost, neraspoloženost, sebičnost i sl. Način na koji pojedinac razmišlja o navedenim osobinama uvelike će uvjetovati njegov stav prema starijoj osobi. Daljnja istraživanja autorica Jelenec i Steffens (2002) potvrđuju da se pozitivne kategorije pozitivnije evaluiraju od negativne kategorije ili kategorije „stariji ljudi“. Zanimljivo je da između negativne kategorije i kategorije „stariji ljudi“ nije bilo značajne razlike što dodatno potvrđuje kako konotacija „stariji“ asocira na nešto negativno. Također, kategorija „stariji“ kod mladih je jednako negativno vrednovana kao i podtip „čangrizavac“ što nameće zaključak da mladi promišljajući o starijima automatski aktiviraju negativni podtip.

Istraživanja strukture stereotipa o starima (Hummert i sur., 2002) potvrđuju da usporedno s dobi ispitanika raste broj potkategorija kojima opisuju starije. Shodno tome, stariji češće stvaraju veći broj potkategorija nego ispitanici mlađe i zrele dobi. Uz prethodno navedene setove stereotipa, stariji svojoj grupi dodaju još nekoliko potkategorija; pozitivne poput „aktivist“ i „susjed iz provincije“ te negativne kao što su „egocentrik“, „boležljiv“, „elitist“. Prema Lacković-Grgin i Čubela Adorić (2006) ovakvo dobno ilustriranje kroz povećanje podtipova nije novost, već odraz dobro demonstrirane tendencije u međugrupnoj percepciji na temelju koje varijabilitet unutar grupe opažamo manjim ako istoj toj grupi ne pripadamo. Tako, ukoliko ne pripadamo skloni smo sve članove percipirati jednako („svi stari su isti“), dok pripadanjem grupi razlikujemo članove međusobno („nismo svi isti, ima više tipova starijih“). Sklonost većoj diferencijaciji raste s dobi, a kod starijih ona je odraz većeg iskustva. Također, valja istaknuti kako se pozitivni stereotipi češće povezuju s „mlađim starim“ muškarcima nego ženama, dok su u skupini „vrlo stari“ žene percipirane pozitivnije. Navedena konstatacija potvrđuje dvostruke standarde starenja naročito kada su fizički znakovi starenja istaknutiji. Fizički izgled žena oduvijek je bio predmetom „strožih standarda“ pa se tako s godinama atraktivnost žena više smanjuje nego kod muškaraca. Komatina (2003) istražujući dominantne stavove o starosti dolazi do rezultata da je mišljenje o tome da žene stare brže od muškaraca duboko ukorijenjeno ponajprije jer se starenje procjenjuje kroz

njihov fizički izgled i pojavu bolesti. No, autorica ističe kako objektivno to nije točno budući da žene u prosjeku duže žive pa samim time i stare sporije. Nametanje fizičkog izgleda kao ideala kod starijih žena dovodi do fokusiranja na negativne aspekte starenja što može utjecati na sklonost žena negativnijem stereotipiziranju starijih. No, valja uzeti u obzir da stereotipiziranje starijih može biti i u funkciji samozaštite više nego što je to kod muškaraca starije dobi. (Lacković-Grgin, Čubela Adorić, 2002; Komatina, 2003).

U istraživanjima o stereotipima prema starijima vidljiva je negativna percepcija mladih prema starijima u pogledu smanjene kompetentnosti starijih uzrokovane slabljenjem kognitivnih sposobnosti. Richeson i Shelton (2006) ističu karakteristike poput zaboravljivosti, mentalne nesposobnosti, oslabljene motorike, teže prilagodbe na novu tehnologiju i promjene. To neminovno dovodi do zanemarivanja iskustva starijih zaposlenika koje se slijedom toga rijetko zapošljava. Dakle, starije se osobe stereotipizira u domeni radne sposobnosti i mogućnosti stjecanja novih znanja. Iako imaju snažnih potencijala i bogato životno i radno iskustvo, starije su osobe često podcijenjene što potvrđuje i Haywardovo istraživanje iz 1997. godine (prema Schaie i Willis, 2001). Rezultati istraživanja pokazali su kako 30% menadžera zaduženih za regrutiranje novog kadra smatra da stariji radnici puno teže savladavaju nove vještine. Isto tako, 34% njih smatra da se starije osobe teško prilagođavaju novim tehnologijama, dok gotovo isti postotak njih drži da su stariji previše oprezni. Prema 79% menadžera puno je bolji izbor mlađi kandidat kojeg su skloni manje kritizirati za pogreške u odnosu na starije ispitanike. No, čini se da poslodavci nisu dovoljno svjesni potencijala starijih ljudi koji posjeduju znanje i iskustvo. Općenito, stariji iako se razlikuju po načinu savladavanja znanja, oni i dalje imaju velik potencijal ukoliko im se omogući učenje na način koji odgovara njihovim mogućnostima (više ponavljanja, naglašavanja i sl.).

Komunikacija sa starijim ljudima nerijetko je obilježena stereotipnim ponašanjima i navikama. Paradoksalno je da ljudi s pozitivnim stavovima prema starijim osobama u komunikaciji s njima iskazuju negativne stereotipe. Istraživači u ovom području razlikuju dvije vrste negativne komunikacije, a odnose se na prekomjerno prilagođavanje (akomodiranje) i tepanje. Prekomjerno prilagođavanje podrazumijeva pretjeranu pristojnost, glasnjiji i sporiji govor, povisivanje intonacije i korištenje jednostavnijih rečenica. Takvo ponašanje uvelike je odraz stereotipnog vjerovanja da stariji ljudi nužno imaju problema sa sluhom, da su smanjenog intelekta te općenito slabijeg kognitivnog funkcioniranja. Drugi oblik negativne komunikacije očituje se u ponašanjima koja su karakteristična za razgovor s djecom (tzv. *baby talk*). U duhu hrvatskog jezika koristi se termin „tepanje“ koje je u

interakciji sa starijima vidljivo kroz pojednostavljivanje rečeničnih sklopova te visoku i pretjeranu intonaciju. Istraživanja o primjerenosti ovakvog načina komuniciranja sa starijima su oprečna; s jedne strane podaci pokazuju kako neki stariji imaju pozitivan stav prema ovakvom razgovoru jer se osjećaju bolje. Preferiranje ovakvog načina razgovora povezuje se s nižim funkcionalnim sposobnostima osobe koja u takvom razgovoru vidi smirujući učinak. S druge strane, rezultati istraživanja govore o tome kako starije osobe ne vole navedeni način komuniciranja te nerijetko odbijaju ljude koji im se obraćaju na takav način. Valja istaknuti kako osobe koje imaju bolje kognitivno i socijalno funkcioniranje tepanje doživljavaju ponižavajuće, kao odraz nepoštivanja njih kao individua. (Caporael i Culbertson, 1986; Edwards i Noller, 1993).

3.4.1. Suvremeni mitovi o starenju

Osim uobičajenih vjerovanja koje na stereotipan način promatraju stare, postoji i čitav niz mitova o starenju koji mogu pogodovati razvijanju novih ili učvršćivanju postojećih stereotipa prema osobama treće životne dobi. Naime, vrlo je važno istaknuti kako su mitovi refleksija naše svijesti, a na pojedincu je da procijeni koliko oni proizlaze iz fikcije, a koliko iz objektivne realnosti. Svjetska zdravstvena organizacija 2008. godine objavila je dokument „*Demystifying the myths of ageing*“ (Demistificiranje mitova o starenju) u kojem su na jasan i konkretan način dane smjernice za mijenjanje postojećih mitova. U dokumentu se ističu i neki od problema s kojima se starosna populacija suočava te poželjni smjerovi njihova rješavanja. Tomečak, Štambuk i Rusac (2014) na sistematičan način daju pregled suvremenih mitova o starenju:

„Ljudi trebaju očekivati da će se pogoršati njihovo mentalno i fizičko zdravstveno stanje“ – ovo je djelomično točan mit jer, iako se starijim osobama s godinama pogorša zdravstveno stanje (tjelesna masnoća, metabolizam, opuštenost mišića i sl.), to stanje nije nužno kronično. Ono se može prevladati i ublažiti različitim vježbama i navikama (npr. vježbanje s ciljem veće fleksibilnosti i snage; socijalna uključenost i razvijanje socijalne mreže podrške). No, kako bi se sve navedeno zaista i ostvarilo, nužno je osigurati prikladnu zdravstvenu edukaciju te na kreativan način pružati različite mogućnosti starijim osobama (satovi gimnastike za starije, termini za plivanje i sl.). Na koncu, nužno je osigurati suradnju starijih osoba i pružatelja zdravstvenih usluga.

„*Većina starijih osoba ima slične potrebe*“ – ovo je potpuno netočan mit jer su individualne karakteristike svake osobe prisutne već od rođenja te se s dobi povećavaju. Netočnost ovog mita sadržana je u činjenici da nema jedne jedinstvene definicije starosti, već se može promatrati kao kronološka (kalendarska) starost, biološka datost te psihološka stvarnost. U obzir pritom treba uzeti i različite potrebe spolova, etniciteta i kultura. Shodno tome, treba se uvidjeti raznolikost koja ih karakterizira kako bi ispravno vrednovali individualne potrebe starijih osoba.

„*Kreativnost i doprinos obilježja su mlađe dobi*“ – ovaj mit pokazuje potpunu netočnost, a uvjetovan je politikom prisilnog umirovljenja starijih osoba prema kojoj stariji ljudi ne mogu doprinositi ekonomskom tržištu. Važno je istaknuti kako ne postoji dobna granica za kreativnost i talent stoga društveni doprinos starijih treba biti iskazan kroz stečene kompetencije i bogato iskustvo, volonterstvo, pružanje podrške mlađim pripadnicima društva i sl.

„*Iskustvo starijih osoba je manje relevantno za moderno društvo*“ – netočan mit koji pokazuje svu svoju paradoksalnost. Unatoč tehnološkoj revoluciji i naprednosti društva, starije osobe imaju iskustva koje se ne mogu steći preko sredstava društvenog priopćavanja. To se posebno očituje kroz iskustva starih u prenošenju kulture i običaja, vještina starih zanata i sl.

„*Većina starijih osoba želi da ih se pusti na miru i da budu sama*“ – unatoč činjenici da se starije osobe posvećuju mirnijem i opuštenijem životu, nije potpuno točno da se žele osamiti i izuzeti iz socijalnih interakcija. Intenzitet njihove volje za uključivanjem u razne slobodne aktivnosti jednak je intenzitetu i volji drugih (mlađih) osoba.

„*Bolnički kreveti i medicinsko osoblje rezervirano je za osobe starije dobi*“ – djelomično točan mit koji odražava ključnu problematiku starosne dobi u Europi. S ciljem njegova svladavanja, potrebno je odrediti determinante zdravlja starosne populacije (mogućnost plaćanja, raspoloživost usluga) te ih uključiti u postojeće politike.

„Briga i skrb za starije oduzima resurse mlađoj populaciji“ - potpuno netočan mit koji se opovrgava stvarnošću i činjenicom kako skrb za starije neizbježno doprinosi mlađoj populaciji (primjerice zaštitne mjere na cestama, prikladni uvjeti rada i sl.) stoga je potrebno ispravno vrednovati postojeće mjere.

„Trošenje na starosnu populaciju predstavlja gubitak resursa“ - potpuno netočan mit koji je u suprotnosti s politikom prema kojoj davanje potrebnih sredstava za starosnu populaciju pridonosi većoj štednji materijalnih resursa. Time stariji mogu biti više oslonjeni na svoju socijalnu mrežu, ne tražeći dodatnu pomoć i brigu (npr. davanje savjeta za izvođenje pravilnih vježbi, davanje uputa za pravilno korištenje farmaceutskih proizvoda i sl.).

„Stariji ljudi nisu pogodni za radna mjesta“ – politika obveznog umirovljenja nerijetko nema realne poveznice s njihovim radnim mogućnostima, sposobnostima i donošenjem odluka. Upravo starosna dob može podići mentalne kapacitete starijih, a ne ih nužno smanjiti.

„Ne možeš starog psa naučiti novim trikovima“ – potpuno netočan mit koji dovodi u pitanje mogućnost učenja. Stariji ljudi mogu učiti, no ključan je način učenja koji treba biti usmjeren naglašavanju praktičnog iskustva, postepenom učenju i usvajanju novih znanja u skladu s već stečenim. Također, vrlo važan aspekt učenja starijih je mogućnost ponavljanja onog što se uči jer to u konačnici vodi uspješnom savladavanju gradiva. Što se tiče učenja, neosporna je veća motiviranost i ustrajnost starijih u učenju novih vještina čime dodatno motiviraju mlade na učenje i trud.

„Od starijih ljudi se očekuje da se pomaknu na stranu“ – netočan mit jer su stariji u današnje vrijeme svjesniji i informiraniji o bolestima, mogućnostima poboljšanja kvalitete života te su spremniji davanju savjeta s ciljem izgradnje pravednije zajednice.

„Stariji trebaju pustiti da se stvari rješavaju same po sebi“ – potpuno netočan mit koji nije u skladu s današnjim brzim društvenim promjenama. Suvremeno društvo traži od svih dobni skupina davanje mišljenja, posebice starijih kojima treba osigurati sudjelovanje u aktivnostima društva. Kako bi se stariji imali priliku uključiti

u društvo, potrebno je na razini zajednice izgraditi različite strategije za starije kao i plan zdravog i uspješnog starenja.

Osim mitova, podlogu stvaranja stereotipa daju brojne šale i karikature o starijim osobama koje nerijetko preuveličano ističu njihove osobine pa ih se tako prikazuje kao zaboravljive, nemoćne, socijalno neprilagođene i dr. Pečjak (2001) ističe da su motivi nastanka takvih šala slični motivima koji potiču stvaranje stereotipa i zbog toga ih treba promatrati kao generalizacije. Najbolji način njihova prihvaćanja je smijeh, ali i svjesnost da u njima, osim malog postotka istine, ima i nepravdnosti.

Prikazom navedenih mitova može se uočiti njihova znanstvena neopravdanost. Zabrinjavajuće je što mitovi u velikoj mjeri jednolično prikazuju proces starenja i starosnu populaciju čime se zanemaruje kompleksnost i individualnost procesa starenja. Razbijanju mitova o starosti zasigurno ne pridonose „zabavna“ objašnjenja na kojima se temelje mitovi i vicevi o starijima stoga je nužno stalno iznova osvježavati njihovu neopravdanost. (Lacković-Grgin, Čubela Adorić, 2006).

3.4.2. Mediji kao sustvaratelji slike o starijima

Mediji, uključujući televiziju, tiskane medije (knjige, novine, časopisi, oglasi i sl) i dr. danas se smatraju iznimno značajnim i sveobuhvatnim izvorom sociokulturnog utjecaja na percepciju javnosti o starijim osobama i starenju. Osim što predstavljaju izvor informacija o različitim dobnim skupinama, nerijetko (ne)namjerno utječu na oblikovanje javne percepcije starenja. Mediji tako u nedostatku stvarnog kontakta između mladih i starijih nerijetko postaju jedini izvor međugeneracijskog kontakta. Sadržaji koji se promiču uglavnom podržavaju kult mladosti, dok se starije osobe prikazuju vrlo rijetko. Javno mnijenje koje se stvara o starima pritom je često kontradiktorno; s jedne strane je odviše pesimistički odnos prema starenju, dok se s druge strane ono optimistički uljepšava bez pravog promišljanja o životu starijih osoba. Vickers (2007) ističe dvije teorije koje objašnjavaju utjecaj medija:

1. **Teorija socijalnog učenja** – ova teorija ističe da na mlade iznimno utječe ono što vide i čuju u medijima o starijima te su skloni imitaciji takvog ponašanja. Uzeći u obzir činjenicu da su mladi često u dodiru s medijima, naročito društvenim mrežama, oni posve spontano preuzimaju vrijednosti koje se promiču.

2. **Teorija kultivacije** – ova teorija ističe kako mediji imaju veliku ulogu u oblikovanju percepcije svijeta; oni su dio društvene slike koju neizbježno i izgrađuju.

Bailey i Park (2006) objašnjavaju utjecaj medija i načina oblikovanja poruka o starijima polazeći od **teorije uokvirivanja** (*framing theory*) razvijene od strane stručnjaka za masovnu komunikaciju. Teorija uokvirivanja objašnjava način na koji se prikazuje određena medijska poruka koja u bitnom određuje daljnje tumačenje događaja ili situacije. Drugim riječima, način na koji mediji pristupaju prikazu određene teme ima velik utjecaj na pojedinačno tumačenje društvene stvarnosti. No, to ne znači da su medijski stručnjaci intencionalno usmjereni stvaranju dobnih okvira i promicanju ageizma. Oni su zapravo svjesno ili nesvjesno vođeni ideologijama koje nadalje ugrađuju u svoje sustave vjerovanja preko medijskih sadržaja.

Stereotipi su vidljivi na televiziji, filmovima, stripovima i crtićima. Vickers (2007) navodi primjer *online* crtanog filma pod nazivom “*Honesty on the Internet*” (Poštenje na Internetu) koji prikazuje starijeg muškarca i ženu koji međusobno komuniciraju okruženi cigaretama, pivom i *junk* hranom. Prikaz njihovih fizičkih obilježja (tijela i lica) su potpuno iskrivljeni. U međusobnom razgovoru jedan drugome lažu o svojim interesima te se lažno predstavljaju. Crtani film na ovaj način sugerira da stariji ljudi nisu atraktivni te da kao takvi moraju lagati da bi bili što privlačniji i bliži onom što se vrednuje, a to je mladost, fizička ljepota i sl. Također, stavljanje cigareta, pive i *junk* hrane u kontekst sa starijima sugerira kako oni ne brinu o sebi što dakako ne odgovara stvarnoj slici. Ovakvih i sličnih primjera iznimno je mnogo, a većina ih je usmjerena stereotipnom prikazu starijih kao senilnih, nezainteresiranih, dosadnih, čangrizavih i pasivnih osoba. Istraživanja iz sedamdesetih, osamdesetih i devedesetih godina prošlog stoljeća pokazuju kontinuirani negativan prikaz starijih osoba u medijima. Detaljnim medijskim prikazom starijih, autorica skreće pažnju na neopravdanost takvog grubog svrstavanja grupe ljudi u jednu skupinu. To je posebice istaknuto i u istraživanjima nakon 90-ih godina prošlog stoljeća kada intenzivira kultura mladih u medijima. Starije osobe od tada postaju gotovo pa nevidljive što neizbježno dovodi do nezadovoljstva i smanjenog interesa za televiziju.

Negativni stereotipi prema starijima formiraju se od najranijih godina, postupno se kristaliziraju tijekom kasnog djetinjstva i mladosti te ukorjenjuju u vrijeme mlade odrasle dobi. S obzirom da djeca danas imaju sve manje kontakata sa starijim ljudima negoli proteklih desetljeća, vjerojatnije da je da će tijekom *teenedžerskih* godina upravo mediji utjecati na

formiranje njihovog identiteta i vjerovanja o starenju i starima. Gerbner i sur. (1979 prema Harwood i Giles, 1992) ističu kako su stari pretežito negativno predstavljeni na televiziji počevši od toga da ih se prikazuje kao potpuno seksualno nezainteresirane osobe zatvorenog uma pa sve do opisa starijih kao nesposobnih, mentalno sporih i usamljenih. Takvo negativno predstavljanje korelira s kasnijim stereotipiziranjem starijih.

S ciljem utvrđivanja slike o starijima u medijima, Robinson, Callister i Magoffin (2009) analizirali su filmove za mlade u periodu od 1980. do 2006. Rezultati su pokazali podzastupljenost starijih ljudi u *teen* filmovima u kojima čine tek oko 7% ukupnog broja likova. Stariji ljudi su marginalizirani i u pogledu njihove uloge budući da su predstavljeni kao pozadinski, sporedni likovi. U 45% odabranih filmova stariji su prikazani pozitivno, a najčešći stereotipi vezani su uz opise starijih kao „savršena baka/djed“ i „onaj koji uspješno stari“. Kako god, iznimno je visok postotak analiziranih filmova koji starije prikazuje stereotipno pa je tako 32% likova prikazano negativno, a karakteristike kojima su stariji opisani uključuju sljedeće opise: loši vozači, staromodni te osobe koje stalno prigovaraju. S obzirom na negativne prikaze starijih ljudi kojima su adolescenti izloženi u djetinjstvu i adolescenciji ne začuđuje činjenica da izražavaju negativne stavove prema starijim osobama. Nakon godina izloženosti medijima koji negativno prikazuju starije odrasle osobe, adolescenti su „odgajani“ da bi stereotipizirali starije ljude. Sve to neposredno dovodi do smanjene kvalitete i interakcije sa starijima, a također utječe na negativnije viđenje procesa starenja.

Reklame u bitnom podržavaju trend mladosti čime, ne samo da oblikuju društvenu sliku, već nastoje utjecati na stvaranje slike starijeg o samom sebi. Kovačević i Milosavljević (2014) u svom radu problematiziraju pojavljivanje starijih osoba u reklama te, na temelju rezultata istraživanja, dolaze do zaključka kako se starije osobe pojavljuju u pozitivnom kontekstu u malom broju reklama. U tim slučajevima prikazani su kao mudri, puni iskustva te uvijek spremni pomoći drugima svojim savjetima. Takav pozitivan prikaz starijih pritom nije posljedica promjene stava, već posljedica zaoštavanja ekonomske i političke krize. Starije osobe pritom postaju sredstvo postizanja određenih ciljeva, u ovom slučaju privlačenje osoba koje imaju kupovnu moć.

Hrvatski medijski prostor se po pitanju stereotipa i ageizma u bitnom ne razlikuje od ostalih zemalja. Navedenu konstataciju potvrdilo je istraživanje autorica Perišin i Kufrin (2009) koje su istraživale način na koji su starije osobe prezentirane u središnjim informativnim emisijama vodećih televizijskih kuća (HRT, RTL i Nova TV). Autorice su na temelju

analiziranja svih priloga objavljenih u periodu od tri tjedna nastojale pobliže istražiti prisutnost ageizma i stereotipne slike o starijima. Rezultati istraživanja pokazuju kako je ageizam zastupljen u glavnim informativnim emisijama medijskih kuća, a to je vidljivo kroz slabu zastupljenost starijih osoba u emisijama i priložima. Od ukupno 938 analiziranih priloga, starije se osobe prikazuju u njih 58, što je 6,2% svih priloga. Starije se osobe najčešće pojavljuju prilikom komentiranja određene situacije, s naglaskom na njihovom nezadovoljstvu skupim uslugama, odlukama političara i sl. Također, često se pojavljuju u ulozi žrtve ili kao siromašne osobe kojima je teško. Vrlo je malo priloga koji starije osobe prikazuje kao aktivne članove društva što navodi gledatelja na stvaranje stereotipa o starima kao boležljivim, nespretnim, siromašnim i nezadovoljnim osobama. Ipak, od starijih se generalno u priložima traži mišljenje oko društveno-političkih pitanja što može rezultirati pozitivnim stereotipom o starijima kao osobama čije je mišljenje iznimno važno zbog bogatog životnog iskustva. Autorice izražavaju zabrinutost velikim brojem priloga u kojima se starije osobe, naročito muškog spola, pojavljuju kao optuženici za pedofiliju ili sl. bludne radnje što može rezultirati stvaranjem iskrivljenog pogleda na starije muške osobe kojih se treba bojati. Na koncu, autorice ističu i mali broj priloga o društveno poznatim starijim osobama što opet upućuje na to da se uspješnost i društveni značaj povezuje isključivo s mlađim osobama. Na temelju rezultata istraživanja, vidljiva je zastupljenost ageizma u informativnim emisijama što neminovno utječe na stvaranje stereotipa i predrasuda prema starijim osoba. Stoga autorice ističu nužnost suzbijanja ageizma na razini društva i medija što pak zahtijeva niz konkretnih akcija medijskih i akademskih stručnjaka te udruga koje okupljaju osobe starije životne dobi. (Perišin i Kufrin, 2009).

Iako je medijska slika o starima pretežno negativna mogu se pronaći pozitivni primjeri uključivanja i predstavljanja starijih na televiziji. Pozitivan primjer u hrvatskom medijskom prostoru je emitiranje emisije „Treća dob“ koja u bitnom obrađuje pitanja vezana uz starost i starenje. Poseban je naglasak na pitanjima zdravlja starijih osoba, odnosa prema starosti i starenju, životu starijih osoba u pojedinim krajevima zemlje (selo, grad, otoci) te problemima s kojima se susreću. Također, emisija obrađuje teme vezane uz starije osobe u Europi, modele socijalne skrbi i socijalnih usluga koje su na raspolaganju starijim osobama kao i pitanja iz područja mirovinskog osiguranja. Posebno korisnim vidim posvećivanje pažnje obrazovanju u trećoj dobi te aktivnostima vezanim uz očuvanje zdravlja i dugovječnosti (sport, rekreacija, zabava) (HRT, 2017). Emitiranje emisije koja se bavi pitanjima od interesa starijih osoba zasigurno je pozitivan iskorak budući da na taj način gledateljstvo različite dobi ima priliku

dobiti osnovne informacije o starenju i starijima. Dobivanje šire slike o starijima može doprinijeti stvaranju pozitivnih stereotipa i boljem razumijevanju potreba osoba treće životne dobi. Povećanjem vidljivosti starijih u medijima otvara se mogućnost za veće poštivanje i bolje razumijevanje starijih u društvu, pod pretpostavkom da se starije prikazuju u realnom svijetu, a ne isključivo kroz negativne (individualne) karakteristike koje mogu rezultirati pripisivanjem tih karakteristika svim članovima skupine.

Prikazom dominantnih mitova, medijske slike o starijima te relevantnih istraživanja može se uočiti pretežno negativna percepcija starenja. Pozitivno je što se stereotipi polako povlače pred učenjem, razumijevanjem i vrednovanjem starenja. Stavovi laika o starijima još uvijek su kontradiktorni što se najbolje vidi iz sljedeće teze autorice Despot Lučanin (2003: 22):

„Priznajemo tjelesno slabljenje s godinama – ali kažemo da su stari ljudi hipohondri. Pripisujemo starima mudrost – ali ih smatramo senilnima. Govorimo o starosti kao o „zlatnim godinama“ – ali vjerujemo da su stari ljudi većinom depresivni i u strahu od smrti“.

Ovakve i slične oprečne slike o starijima nisu rijetkost, a dovode do brojnih posljedica, kako za pojedinca, tako i društvo u cjelini. Neke od posljedica, kao i prijedlozi za njihovo mijenjanje dati će se u sljedećem poglavlju.

3.5. Posljedice stereotipa i predrasuda prema starijim osobama

Na temelju prikaza dominantnih vjerovanja, mitova, medijske slike i relevantnih istraživanja uočava se sveobuhvatnost i kompleksnost stereotipa o starijim osobama. Između navedenih konstrukta može se promatrati suodnos mitova o starenju, negativnih vjerovanja i stereotipa o starijim osobama te ageizma. Nažalost, svjedoci smo kako je percepcija društva o starijima pretežno negativna, štoviše iskrivljena. Brojne su posljedice koje stereotipi i predrasude imaju na pojedinca, ali i društvo u cjelini.

Prvotno, implikacije stereotipnih očekivanja utječu na vlastitu dobnu identifikaciju i samoevaluaciju. Tako se stariji ljudi sve više počinju slagati s konstatacijom kako rast kronološke dobi neizbježno dovodi do smanjivanja razvojnih dobitaka te povećanja gubitaka. To sugerira kako nametnute koncepcije o dobi kod starijih služe kao smjernice za percepciju vlastitih razvojnih promjena. No, zanimljivo je kako starije osobe pritom očekuju veći i brži pad poželjnih osobina kod drugih nego kod samog sebe, dok je za porast nepoželjnih osobina

suprotan obrazac. Hechhausen i Lang (1996 prema Lacković-Grgin i Ćubela Adorić, 2006) navedeno nazivaju **obrascem samouzdanja** koji sugerira da je starija dob prijetnja samopoštovanju što se nadoknađuje stvaranjem nepovoljnije slike razvojnih promjena kod ostalih starijih. Kod mlađih osoba ovaj obrazac nije prisutan prvenstveno jer ne razmišljaju previše o starenju i starosti. Svijest o starenju i starosti najčešće je odraz promjena i događaja koje se poistovjećuju sa stereotipima o starijoj dobi kao što su pogoršano zdravlje, umirovljenje, gubitak supružnika. Neizmjereno važnu ulogu pritom ima socijalna okolina koja se prema pojedincu, zbog promjena koje nastupaju, ponaša u skladu s dobnim stereotipima i predrasudama. Percipirani kao zaboravljivi, nezanimljivi i nesposobni stariji i sami počinju prihvaćati stereotip kao opis samog sebe. Nerijetko zbog toga počinju odbijati socijalnu interakciju smatrajući da su dosadni kao i učenje novih vještina vjerujući da su nesposobni za njihovo savladavanje. Starije se osobe počinju osjećati starijima nego što stvarno jesu što dovodi do ponašanja u skladu s društvenim očekivanjima. Time se izravno provodi **samoispunjavajuće proročanstvo**, fenomen poznat u psihologiji. (Pečjak, 2001; Pennington, 1997).

Prema Palmoreu (1999) posljedice dobnih stereotipa prvotno se očituju se u smanjenju samopoštovanja i funkcionalne sposobnosti starijih što može dovesti do slabljenja psihičkih i funkcionalnih sposobnosti. Osim navedenih, autor ističe posljedicu u vidu povećanih ekonomskih troškova kao odraz prisilnog umirovljenja osoba starijih od 65 godina među kojima ima radno sposobnih pojedinaca. Posljedice su neminovno osjete i na socijalnoj i kulturnoj razini budući da se dovoljno pažnje ne pridaje njihovoj mudrosti i iskustvu koje bi starije osobe mogle prenijeti na mlađe generacije te obrnuto, mlađi na starije (korištenje tehnologije i sl.). Posljedice koje različiti događaji i dobnih stereotipi imaju na starije utječu i na njihovu identifikaciju s kategorijom „stari“. Većina starijih, kao što je već i navedeno, sebe percipira srednjovječnim za razliku od ostalih starijih. Na taj način stariji nastoje, barem prividno, odgoditi vlastitu identifikaciju s kategorijom „stari“. Iako se brojnim istraživanjima pokazalo kako se stariji smatraju mlađima od svoje kronološke dobi oni se nikako ne osjećaju mladima. Također, u istraživanjima u kojima je korišten Test implicitnih asocijacija (Hummert, Gartska, O'Brien, Greenwald i Mellott, 2002) utvrđeno je kako se stariji više identificiraju s kategorijom „mlad“ nego s kategorijom „star“, jednako kao i mlađi ispitanici (tendencija je manje izražena kod starijih). Navedeni rezultati su u skladu s prijašnjim rezultatima o retenciji nekih aspekata samopoimanja iz mladosti. To izravno upućuje kako se self-koncept iz mladosti održava i u starijoj dobi što može dovesti do razlike između

subjektivne i kronološke dobi u kasnijoj životnoj dobi. Pritom starija osoba subjektivnu procjenu vlastite dobi ne povezuje s negativnim stavovima i strahom od starenja. To je posebno vidljivo u predgovoru knjige „Psihologija treće životne dobi“ gdje autor Vid Pečjak ističe sljedeće (Pečjak, 2001: 8)

„...sebe i nadalje smatram mlađim nego što ustvari jesam, a druge ljude moje dobi držim starijima. Sebe dakle vidim onakvim kakav sam bio u svojim sjećanjima (a većina mojih sjećanja seže do prve ili druge životne dobi).“

Niža subjektivna dob u ovom slučaju ne mora nužno podrazumijevati usmjerenost na mlađu dobnu skupinu, već se pojedinac unutar svoje skupine može uspoređivati s „tipičnom starom osobom“ ili većinom ljudi svoje dobi. Obično usporedbe s drugim starijima rezultiraju povoljnijom samoprocjenom, naročito u područjima u kojima pojedinac doživljava ozbiljniju prijetnju vlastitom samopoštovanju. U literaturi se to naziva **socijalno degradiranje**, a ujedno se smatra oblikom socijalne kontrole kojemu su skloniji stari ljudi. Iako paradoksalno, stereotipno viđenje starih od strane starijih je u funkciji samozaštite i samouzdanja. (Lacković-Grgin i Ćubela Adorić, 2006).

Nadalje, jedna od posljedica stereotipa o starima je njihovo zatvaranje u sebe i sniženo samopouzdanje kao rezultat socijalnih uvjerenja o tome da nisu skloni akomodaciji mlađima te da najčešće pričaju o svojim problemima i poteškoćama, nerijetko i preopširno. Valja istaknuti kako su uzrok poteškoća u interakciji sa starijima pretežno stereotipne karakteristike starijih poput onih da slabije čuju, sporije obrađuju informacije, rigidni su te neskloni prihvaćanju novih ideja. Zbog toga se često pretjeruje što se naročito očituje u povećanoj visini glasa, glasnijem i sporom govoru, intonaciji, upotrebi kraćih i jednostavnijih rečenica. Nešto negativniji oblik pretjerivanja je i sekundarno tepanje koje se od primarnog (karakterističnog za interakciju s djecom) razlikuje samo po sadržaju, dok ostala obilježja kao što su pretjerivanje u intonaciji, gramatička jednostavnost i sl. ostaju nepromijenjena. Korištenje sekundarnog tepanja uvelike je povezano s stereotipnim vjerovanjem da su starije osobe smanjenog kognitivnog funkcioniranja te da im se kao takvim sugovornik treba prilagoditi. Odašiljanje takve poruke je prije svega nepravedno te nerijetko nije u skladu sa stvarnim funkcioniranjem osobe. Sve to može rezultirati smanjenim samopoštovanjem kod starijih osoba koji tepanje i slična ponašanja doživljavaju kao omalovažavanje, ponižavanje i nepoštivanje, odnosno umanjivanje njihove vrijednosti i korisnosti u društvu. Osim posljedica koje stereotipi imaju na *self* koncept starije osobe (sniženo samopouzdanje, depresivnost,

povlačenje), oni mogu rezultirati i povećanom zavisnošću starijih osoba. Na koncu, posljedica stereotipnih odnosa prema starijima nerijetko je prisutna i u domeni zdravstvene skrbi što se očituje u distanciranju liječnika od pacijenta starije dobi. U tim situacijama, liječnici pribjegavaju ponašanjima kao što su izbjegavanje kontakta očima i osmjehivanja, opća nezainteresiranost za pacijenta i sl. (Lacković-Grgin i Ćubela Adorić, 2006).

Što se tiče posljedica koje medijsko-društvena slika ima na starije, one se očituju u smanjenju samopoštovanja i samopouzdanja što dovodi do nezadovoljstvo samim sobom te osjećajem nepoželjnosti. Iako trivijalna, medijska slika koja stalno iznova ističe kult mladosti i nepoželjnost starenja kod starijih dovodi do prihvaćanja nametnutog kao istine. Ovakve posljedice izravno utječu na kvalitetu života starijih osoba stoga ih se ne smije zanemarivati, već osvještivati i mijenjati. Na sustavnoj razini potrebno je razvijanje medijske etike koja će brinuti o svim skrivenim porukama koje degradiraju starije. (Vickers, 2007).

Dionigi (2015) u svom radu problematizira učinak stereotipa na zdravlje starijih osoba. Rezultati upućuju kako stereotipi o starijima uvelike utječu na to kako se starije osobe percipiraju, a isto tako kako percipiraju druge starije osobe (društvena usporedba). Također, stereotipi u bitnom određuju sposobnosti starijih osoba, ali i njihovu sposobnost da se nose i oporave od bolesti. Pritom je od iznimne važnosti društvena okolina i dobivanje podrške što pak uvelike uvjetuje njihovo uključivanje u kognitivne, društvene i tjelesne aktivnosti.

Na temelju svega, možemo uočiti kako je područje stereotipa prema starijima neiscrpno što u konačnici rezultira i neiscrpnošću posljedica za pojedinca i društvo. Prikaz posljedica ima za cilj promišljanje o načinima njihova prevladavanja i nadilaženja koje smo, kao društvo s dominantno starom populacijom, dužni razmotriti. Stoga, u nastavku rada prikazani su neki od načina smanjenja stereotipa i ageizma prema starijima.

3.6. Prevladavanje stereotipnih predodžbi i ageizma

Na temelju rezultata istraživanja, medijske slike i postojećih mitova uočava se sveprisutnost i sveobuhvatnost stereotipa prema osobama treće životne dobi. Velika većina ih je negativnog predznaka, dok je onih pozitivnih daleko manje. Činjenica kako svaka osoba stvara pozitivne i negativne stavove i mišljenja o starijim osobama nameće potrebu stvarnog upoznavanja sa osobinama i karakteristikama starijim osobama te osvještavanje nepravdnosti krutog svrstavanja starijih ljudi u određene kategorije.

Prvotno, valja istaknuti kako su stereotipi ustaljen sklop relativno trajnih shema koje se ne mogu olako promijeniti. To potvrđuje i eksperiment autorica Kunda i Oleson (1997, prema Aronson i sur., 2005) koje su utvrdile da ljudi unatoč tome što su suočeni s primjerima koji ugrožavaju postojeće stereotipe, iste ne mijenjaju te su skloni zanemariti izuzetke koji odstupaju od pravila. Time zapravo jačaju svoja stereotipna vjerovanja. U nastojanju revidiranja i mijenjanja postojećih stereotipa, Webber i Crocker (1983 prema Aronson i sur., 2005) predlažu sljedeća tri modela:

- ✚ **Model knjigovodstva** – teorija prema kojoj svaka informacija nesukladna stereotipu rezultira postupnim mijenjanjem istog.
- ✚ **Model obrata** – teorija koja ističe kako se stereotipi mijenjaju, nerijetko i radikalno kao reakcija na nove informacije.
- ✚ **Model podtipova** – teorija prema kojoj informacije nesukladne stereotipu dovode do stvaranja novih podtipova ili podkategorija stereotipa kako bi se prilagodilo dobivenim informacijama bez mijenjanja početnog stereotipa.

Dodatnim istraživanjem autorice su utvrdile kako je model knjigovodstva i podtipova doveo do slabljenja postojećih stereotipa, dok model obrata nije.

Unatoč navedenom modelu čini se da stereotipe prema starijima valja mijenjati na trima važnim razinama (individualna, grupna i međugrupna) pritom oblikujući zdravu svijest o starosti kao životnom razdoblju. Ljudi nerijetko zaboravljaju da je starost nezaobilazan dio života kojeg treba, poput mladosti i zrele dobi, podržavati i uvažavati. To se postiže priznavanjem potreba, mogućnosti i sposobnosti starijih osoba bez nepotrebnog podcjenjivanja. Stereotipi i ageizam ozbiljni su društveni problemi koje treba rješavati na političkoj, ekonomskoj, obrazovnoj i društvenoj razini. „Nove slike“ starenja trebaju se stvarati na razini medija i javnosti, pokazujući da su starije osobe potencijalni društveni resursi. Također, vrlo je važno da se usporedno s pozitivnim aspektom starosti, prikaže i negativni, a sve s ciljem informiranja i senzibiliziranja društva o starijim osobama. Svojevrsno obrazovanje mlađe generacije treba uključivati educiranje o pozitivnim učincima starosti, kao i povezivanje sa starijim članovima društva kako bi u izravnom kontaktu mladi osvijestili potrebe starijih te prihvatili starost kao neizostavni dio ljudskog života. Posebna se korisnost vidi u poticanju programa koji će pružati mogućnosti druženja i ostvarivanja međugeneracijskog kontakta, razmjene i solidarnosti.

Tomečak, Štambuk i Rusac (2014) promišljajući o načinima smanjivanja stereotipa, predrasuda i diskriminacije (ageizma) također zagovaraju važnost poduzimanja aktivnosti na svim razinama (individualnoj, međuljudskoj i međugrupnoj), a koje uključuju: rad na demitologizaciji postojećih mitova o starenju, povećani kontakt među grupama (stjecanje poznanstva i prijateljstva), viši stupanj obrazovanja, prihvaćanje desegregacije kao neizbježne, poticanje suradničkog nasuprot natjecateljskog ozračja, pridavanje značaja povijesti odnosa između različitih grupa, isticanje zajedničkih (nadređenih) ciljeva, svjesnu kontrolu stereotipa i društvene svijesti te stjecanje prikladnih znanja i edukacija o procesu starenja. U pogledu ispravnog definiranja starenja, od iznimne je važnosti uočavanje različitih pogleda na starenje; s jedne strane kao procesa dobitaka, dok s druge procesa gubitaka. Pritom starenje kao dvostruki proces podrazumijeva dobivanje u ranijoj dobi (iskustvo, rast inteligencije), a gubljenje u kasnijoj dobi (slabljenje pamćenja).

Umirovljenje starijih osoba društveno je uvjetovano te se ne može izbjeći, no može se iskoristiti potencijal i iskustvo starijih osoba u pogledu prijenosa savjeta, informacija i sl. na mlađe generacije (Raina i Balodi, 2014). Autorice Galić i Tomasović Mrčela (2014) također smatraju kako u nadilaženju stereotipa i predrasuda pomažu interakcije sa starijima te informiranje o procesu starenja s naglaskom na razumijevanju raznolikosti procesa starenja. Stoga je nužno isticanje važnosti međugeneracijskog druženja i suradnje mladih i starih kao i poticanje iste. Međusobno druženje i učenje neminovno doprinosi upoznavanju i prihvaćanju starijih kao vrijednih izvora informacija i suradnika koji žele pomoći i poticati razvoj mladih generacija. Najveća uloga u mijenjaju stereotipa upravo je dana samom pojedincu koji promišljajući o pozitivnim osobinama i mogućnostima starijih može prihvatiti dobrobiti koje suživot dviju generacija nosi. Dopuštajući samom sebi da upoznamo stariju osobu doprinosimo stvaranju boljeg okruženja u kojem dvije generacije uživaju međusobno poštovanje i naklonost.

Od političkih djelovanja, neki smatraju učinkovitim lobiranje i kolektivne kampanje u korist starijih osoba. Jedna od organizacija koja se uzima kao model kolektivnog djelovanja starijih je pokret „*Gray Panthers*“ (Sive pantere). Ovaj je pokret 1970. godine započela Maggie Huhn zajedno s pet umirovljenika prosvjedujući protiv rata u Vijetnamu. Pokret Sivih pantera evoluirao je u pokret koji za cilj ima zaštitu starijih osoba od raznih oblika diskriminacije te usmjerenost na istraživanje i analiziranje raznih aspekata starosti. Također, pokret se zalaže za davanje preporuka u osmišljavanju i provođenju nacionalnih politika u korist starijih osoba

(jeftiniji smještaj, fleksibilno radno mjesto, vrijeme umirovljenja, promocija međugeneracijske suradnje i sl.).

Hughes (1995 prema Formosa, 2001) ističe kako se borba protiv ageizma i dobnih stereotipa može potaknuti isticanjem principa:

- ✚ **osobnosti** - percipiranje starije osobe prvenstveno kao osobe, a tek onda kao starijeg člana društva;
- ✚ **građanstva** - starije osobe ne smiju se doživljavati isključivo kao konzumenti, već kao građani sa svim pripadajućim pravima;
- ✚ **postignuća** - borba protiv nametnutih dobnih stereotipa treba imati za cilj promociju starosti na način da se stvori društvo koje starost percipira vrijednim dostignućem za pojedinca i društvo u cjelini.

Također, isti autor navodi pet načela kojima se pojedinci i društvo trebaju voditi kako bi se smanjili dobn stereotipi i diskriminacija starijih osoba, a odnose se na:

1. **Osnaživanje** – priznavanje i omogućivanje starijim osobama da preuzmu i drže kontrolu nad svojim životom čime im se priznaje sloboda, dostojanstvo, autonomija u donošenju odluka.
2. **Sudjelovanje** – poštivanje i uključivanje starijih osoba u donošenju odluka.
3. **Izbor** – starijim osobama treba dati priliku da donose vlastite izbore i promišljaju o ishodima svojih odluka i postupaka.
4. **Integracija** – starije osobe žele živjeti u zajednici ljudi različite dobi. Stoga, ističe se važnost uključivanja starijih osoba u zajednicu te izbjegavanje segregacije starijih unutar iste dobne skupine ljudi.
5. **Normalizacija** – starije osobe moraju imati mogućnost življenja na isti način te uz istu ili bolju kvalitetu života kao i ostali članovi društva.

Od ostalih postupaka koji pridonose smanjenju stereotipa i ageizma valja istaknuti važnost akcija od strane medija i organizacija čija je uloga ponajprije vidljiva u osvještavanju javnosti o pojavi ageizma te posljedicama koje ima za starijeg pojedinca i društvo. Također, stalno iznova treba isticati prednosti starenja budući da većina ljudi nije svjesna brojnih prednosti starosti. Dvije su osnovne prednosti; prva je da starost i stariji primarno doprinose društvu (obogaćuju ga), a druga da starije osobe svojim djelovanjem poboljšavaju kvalitetu života starijih osoba. Također, korisnost starijih za društvu sadržana je u činjenici da su starije osobe

u znatno manjom mjeri sklone kriminalnom ponašanju od ostalih dobnih skupina, mnogo su bolji građani u smislu da češće glasaju, zainteresirani su i informirani o pitanjima od javnog interesa. Nadalje, stariji često sudjeluju u dobrovoljnim aktivnostima organizacija te su bolji radnici u pogledu obavljanja aktivnosti (izuzev brzine reakcije). Iako mudrost ovisi o dugogodišnjem iskustvu i zrelosti, stariji su prema rezultatima istraživanja smatrani mudrijima od mlađih. (Formosa, 2011)

Neosporna je važnost provođenja znanstvenih istraživanja u kojima je fokus na populaciji starijih ljudi, njihovih potreba i mogućnosti. U borbi protiv stereotipa i ageizma značajnu ulogu imaju upravo starije osobe koje educiranjem i brigom o zdravlju potiču okolinu na promišljanje i redefiniranje stavova o dobnoj skupini starih. Na koncu, valja istaknuti da su projekcije za budućnost, unatoč sve većoj institucionalizaciji ageizma i pojavi „novog ageizma“, pozitivne upravo zbog činjenice da postoji najmanje pet trendova koji obećavaju smanjivanje starosnih stereotipa i diskriminacije, a uključuju (Formosa, 2011: 21):

- ✚ Porast znanja o starenju - sve je veće zanimanje za starenje u javnosti, masovnim medijima, politici i znanosti što će zasigurno barem djelomično doprinijeti smanjenju stereotipa i predrasuda prema starijim osobama.
- ✚ Porast društveno-znanstvenog zanimanja za starenje – porast broja interesnih skupina vezanih za starenje rezultira povećanjem gerontoloških istraživanja koje se fokusiraju na načine smanjivanja ageizma kroz pružanje informacija o starenju te pronalaženje načina liječenja i sprječavanja bolesti koje se primarno vežu uz starost.
- ✚ Poboljšanje zdravstvenog stanja starijih osoba – navedeno je dijelom rezultat istraživanja i bolje zdravstvene brige o starijima te odraz zdravijeg životnog stila. Samim time, starije osobe postaju zdravije što utječe na smanjenje stereotipa o tome kako je većina starijih bolesna ili onesposobljena.
- ✚ Povećanje obrazovne razine starijih – svaka generacija starijih koja dolazi je sve obrazovanija i kvalificiranija što neminovno sugerira kako su starije osobe sposobne za uključivanje u različite intergeneracijske aktivnosti.
- ✚ Povećanje blagostanja (bogatstva) starijih – s obzirom na kvalificiranost i obrazovanost generacija starijih sve je manje mogućnosti za percipiranje starijih kao osoba ovisnih o dobrotvornim priložima i darovima.
- ✚ Smanjenje rasizma i seksizma – rezultat svijesti o nepravедnosti predrasuda i diskriminacije općenito stoga je manje vjerojatno da će ih ljudi odobravati i/ili ponašati u skladu s njima. Legislativa usmjerena suzbijanju rasizma i seksizma

doprinijela je i smanjenju ageizma. Navedeno nameće zaključak kako ljudi u borbi protiv ageizma uče na uspjehu ili neuspjehu ostalih pokreta.

4. STEREOTIPI PREMA OSOBAMA TREĆE ŽIVOTNE DOBI – METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

4.1. Opis problema

Pojedinci i društvene skupine svoje razmišljanje i ponašanje nerijetko temelje na stereotipima koji olakšavaju njihovo funkcioniranje. Sam pojam stereotipa podrazumijeva ustaljeni sklop pojednostavljenih i pretjerano uopćenih psihičkih osobina koje se pridaju pojedincu i/ili cijeloj skupini ljudi. Pritom je stereotip relativno trajna kognitivna shema o zajedničkim, češće negativnim nego pozitivnim značajkama cijele grupe, nacije, rase i sl. (Aronson, 2005). Iako pristrani i samo djelomično točni, stereotipi olakšavaju obradu informacija pojednostavljanjem složene socijalne okoline čime olakšavaju snalaženje u njoj. Također, stereotipi čine ljude slijepima za individualne razlike između različitih društvenih skupina te su samim time neadaptivni, nepravedni i potencijalno opasni za pripadnike stereotipizirane grupe. Valja istaknuti kako su stereotipiziranju podložne sve društvene skupine, od djece pa do osoba starije dobi. Predmet ovog istraživanja upravo su stereotipi prema osobama treće životne dobi. Prijelaz u treću životu dob za većinu ljudi predstavlja jednu od najboljih i najstresnijih životnih promjena prvenstveno jer se taj period povezuje s traumatičnim događajima kao što su odlazak posljednjeg djeteta iz obitelji, umirovljenje te, prije ili kasnije, odlazak u starački dom gdje su uvjeti života potpuno drugačiji. Čest je slučaj da društvo dodatno otežava prilagodbu na starost stvaranjem stereotipnih negativnih predodžbi i pridavanju starijim osobama obilježja kao što su: fizička i intelektualna nemoć, ovisnost o drugima, svadljivost, škrtost i dr. Mnogo su rjeđi pozitivni stereotipi poput percipiranja starih kao iznimno mudrih i iskusnih. Stoga ne čudi činjenica da se u novije vrijeme govori o *ageizmu* kao pojavi karakterističnoj po nepriznavanju ili ograničavanju prava starosnih skupina. Radi se dakle o diskriminaciji na osnovi kalendarske starosti, gledištu koje ne prihvaća individualni pristup starijim osobama nakon određenog broja godina čime se pogoduje stvaranju stereotipa i sustavnoj diskriminaciji ljudi samo zato što su stari. (Pečjak, 2001).

Pretežno negativno stajalište prema osobama treće životne dobi potvrđeno je istraživanjima na ovu temu. Posebno je zabrinjavajuća činjenica da stari na temelju karakteristika koje im pridaje društvo stvaraju sliku o sebi. Stvaranje slike o sebi pritom je podložno negativnim mišljenjima što izravno dovodi do ponašanja u skladu s nametnutim mišljenjima te ostvarivanja samoispunjavajućeg proročanstva. Prevladavanje negativnih stereotipa negativno utječe na pojedinca, ali i društvo u cjelini. Uzeći u obzir da je trend rasta starijih osoba u Hrvatskoj u stalnom porastu, ističe se potreba stalnog preispitivanja statusa starijih osoba i vjerovanja koja društvo ima o starijima.

4.2. Cilj istraživanja

- ✚ Cilj istraživanja je ispitati mišljenje i stavove osoba treće životne dobi o dominantnim stereotipima s kojima se suočavaju.

Na temelju općeg cilja istraživanja, definirana su istraživačka pitanja:

- ✚ Koje su osobine osoba treće životne dobi iz njihove perspektive?
- ✚ Kakav je položaj starijih osoba u društvu iz njihove perspektive?
- ✚ Kako starije osobe percipiraju vlastitu dobnu skupinu?
- ✚ Koliki je utjecaj obitelji, škole i društva u formiranju (pozitivnih/negativnih) stavova prema starijim osobama?
- ✚ U kojim područjima se starije osobe osjećaju isključeno (zanemareno) od strane društva?
- ✚ Kakva je medijska slika starih iz njihove perspektive?
- ✚ Koji su mogući načini smanjivanja stereotipa?

4.3. Populacija i uzorak istraživanja

Odabranu populaciju u ovom istraživanju činile su osobe treće životne dobi s područja grada Rijeke. Prihvaćajući klasifikaciju treće životne dobi kao one koja nastupa nakon 65-e godine života, donji kriterij za odabir ispitanika bio je upravo i postavljen na 65 godina. Uzorak je

namjeran (kvotni) te obuhvaća 9 osoba koje su birane na temelju određenih obilježja te kasnije svrstavani u podskupine. Svojstva na temelju kojih su sudionici odabrani i svrstavani u podskupine su: spol, materijalno stanje (vlastiti prihodi/bez prihoda) te oblik stanovanja (samačka kućanstva, institucionalni oblik skrbi te polaznici Sveučilišta za treću dob). Razlog odabira navedenih obilježja je sama pojava koja se ispituje (stereotipi) pri čemu valja obuhvatiti osobe koje žive u različitim uvjetima. S obzirom na oblik stanovanja odabrano je jednako (troje) ispitanika iz samačkog kućanstva, Doma za starije i nemoćne Kantrida te polaznika Sveučilišta za treću dob. Valja istaknuti kako su ispitanici iz kategorije „samačko kućanstvo“ aktivni članovi Kluba za starije osobe Trsat koje sam upoznala tijekom posjete u sklopu kolegija *Pedagogija treće životne dobi*. Također, u sklopu navedenog kolegija upoznata sam s radom i djelovanjem Doma za starije i nemoćne Kantrida što je uvelike olakšalo postupak biranja ispitanika.

4.4. Metoda prikupljanja podataka

Kako bi se ostvario postavljen cilj i istraživačka pitanja, korišten je kvalitativni istraživački pristup koji daje mogućnost dubljeg uvida i razumijevanja problema koji se istražuje. U istraživanju je korištena deskriptivna i korelacijska metoda. Deskriptivna metoda podrazumijevala je prikupljanje sociodemografskih podataka (inicijali, spol, dob, oblik stanovanja, prihodi) korisnih za opis sudionika. Za potrebe kasnije međusobne usporedbe ispitanika, korištena je komparativna metoda. Podaci su prikupljeni metodom polustrukturiranih intervjua. Razlog odabira polustrukturiranog intervjua je taj što omogućuje fleksibilnost između odgovora ispitanika i postavljenih ciljeva istraživanja. To konkretno podrazumijeva da ispitanik ima mogućnost postavljanja dodatnih pitanja koja su značajna u pogledu istraživanog problema. Osim toga, polustrukturirani intervjui sudionicima daje mogućnost slobodnog i spontanog iskazivanja stavova, iskustava, osjećaja i dr. U svrhu provedbe intervjua osmišljen je protokol intervjua koji se sastoji od niza pitanja vezanih uz istraživačka pitanja (vidi prilog I.). Intervjui su vođeni u prostorima ispitanika (obiteljski dom, Dom za starije i nemoćne Kantrida), a prosječno trajanje intervjua je oko 25 minuta.

S ciljem prikupljanja podataka i kasnije obrade, intervjui su snimani mobilnim uređajem u obliku audio-zapisa. Tijekom provedbe intervjua uvažena su temeljna etička načela uvažavanja autonomije sudionika, dobrobiti i nenanošenja štete, dobrovoljnosti i prava na odustajanje od sudjelovanja u istraživanju, zaštita anonimnosti i privatnosti sudionika

istraživanja, upoznavanje sudionika sa svrhom i ciljem istraživanja kao i traženje pristanka na audio snimanje intervjua.

4.5. Obrada i analiza podataka

Kako bi se organizirali podaci prikupljeni intervjuima korišten je postupak kvalitativne analize. Kvalitativna analiza je proces segmentiranja, konceptualizacije i kategorizacije podataka s ciljem razumijevanja i tumačenja prikupljenog empirijskog materijala. Svaki postupak kvalitativne analize grubo se može podijeliti u šest koraka (Mesec, 1998 prema Delale, Kletečki Radović, Družić Ljubotina, 2010): (1) uređivanje empirijske građe; (2) određivanje jedinica kodiranja; (3) otvoreno kodiranje; (4) izbor i definiranje relevantnih pojmova i kategorija; (5) kodiranje; (6) oblikovanje konačne teorijske formulacije.

Postupak kvalitativne analize u ovom je radu obuhvaćao sljedeće korake: (1) transkribiranje audio zapisa i izradu originalnog prijepisa intervjua, (2) podcrtavanje značajnih izjava sudionika i određivanje jedinica kodiranja; (3) pripisivanje pojmova definiranim jedinicama kodiranja (sažimanje); (4) pridruživanje srodnih pojmova u kategorije; (5) analizu i interpretaciju značenja definiranih kategorija; (6) oblikovanje teorijske formulacije (Delale, Kletečki Radović, Družić Ljubotina, 2010).

4.6. Paradigmatska perspektiva istraživanja

Definiranje paradigme kao skupa znanja i uvjerenja istraživača kojima se vodi prilikom istraživanja i metodoloških fokusa predstavlja veliki izazov za samo istraživanje. Prema Halmiju (2013) kvalitativna istraživanja su multiparadigmatski usmjerena istraživanja s naglašenim interpretativnim pogledom na svijet socijalne zbilje. Stoga se i u ovom istraživanju objedinilo više paradigmatskih perspektiva, a kao jedna od njih ističe se hermeneutička paradigma. Hermeneutika pruža cjelovito razumijevanje čovjeka u njegovu jedinstvu i upravo stoga postaje temeljnim umijećem društvenih znanosti. Hermeneutička paradigma u kontekstu istraživanja podrazumijevala je usmjeravanje na svakog sudionika pojedinačno, dane odgovore te razumijevanje istih kao jedinstvene cjeline. Drugo paradigmatsko usmjerenje korišteno u istraživanju je interpretativno - konstruktivističko. Cilj ovog usmjerenja je razumijevanje kompleksnog iskustva doživljenog iz gledišta sudionika. Istraživač pritom konstruira pojedina značenja i pokušava ih rasvijetliti u socijalnoj zbilji.

5. REZULTATI I RASPRAVA

Na samom početku, valja dati osnovne informacije o sudionicima istraživanja. Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno devet sudionika, od toga osam ženskog spola dok je samo jedan sudionik muškog spola. Dob sudionika kretala se u rasponu od 66 do 85 godina. Što se tiče oblika stanovanja, šestoro ispitanika živi u samačkom kućanstvu dok je troje smješteno u institucijskom obliku skrbi, točnije Domu za starije i nemoćne osobe Kantrida. Troje sudionika istraživanja iz kategorije „samačko kućanstvo“ su polaznici Sveučilišta za treću dob, dok su troje članovi Kluba za starije osobe Trsat. Svi sudionici imaju vlastite financijske prihode u vidu primanja mirovine. Detaljniji pregled općih podataka dan je u tablici 4.

Tablica 4. *Opći podaci o sudionicima*

RB	SPOL	GODINA ROĐENJA (DOB)	OBLIK STANOVANJA	PRIHODI
1.	Ž	1948. (69)	Samačko kućanstvo, članica Kluba za starije osobe Trsat	Da, mirovina
2.	Ž	1945. (72)	Samačko kućanstvo, članica Kluba za starije osobe Trsat	Da, mirovina
3.	M	1937. (80)	Samačko kućanstvo, član Kluba za starije osobe Trsat	Da, mirovina
4.	Ž	1937. (80)	Dom za starije i nemoćne Kantrida	Da, mirovina
5.	Ž	1939. (78)	Dom za starije i nemoćne Kantrida	Da, mirovina
6.	Ž	1932. (85)	Dom za starije i nemoćne Kantrida	Da, mirovina
7.	Ž	1947. (70)	Samačko kućanstvo, polaznica Sveučilišta za treću dob	Da, mirovina
8.	Ž	1951. (66)	Samačko kućanstvo, polaznica Sveučilišta za treću dob	Da, mirovina
9.	Ž	1948. (69)	Samačko kućanstvo,	Da, mirovina

			polaznica Sveučilišta za treću dob	
--	--	--	---------------------------------------	--

Kvalitativnom analizom odgovora sudionika na postavljena pitanja dobiveno je devet konceptnih manifestacija koje objedinjuju veći broj kategorija:

- 1) konceptualizacija odnosa mladih i starijih
- 2) samopercepcija sudionika
- 3) percepcija vlastite dobne skupine
- 4) međusobni odnos starijih
- 5) prevladavajuća vjerovanja o starima
- 6) medijski sadržaji
- 7) dostupnost sadržaja organiziranih za starije
- 8) načini prevladavanja negativne slike o starijima
- 9) rasprostranjenost negativne slike o starima

U nastavku je prikazana analiza navedenih kategorija koje su neposredno vezane uz cilj i istraživačka pitanja. Analiza je potkrijepljena komentarima i odgovorima sudionika s ciljem dobivanja šireg uvida u istraživani problem.

Kategorija 1. Konceptualizacija odnosa mladih i starijih

Unutar kategorije *Konceptualizacija odnosa mladih i starijih* promatran je odnos mladih i starijih članova društva iz perspektive starijih. Prihvatajući činjenicu da je kronološka dob ono što čini razliku između mladih i starijih, stvara se plodno tlo za razvoj stereotipnih vjerovanja jedne dobne skupine o drugoj. Stariji mlade opisuju uglavnom pozitivnim osobinama te procjenjuju da je međusobni odnos korektan. Iz izjava sudionika vidljivo je kako stariji ne očekuju da će se odnos mladih prema starijima temeljiti isključivo na poštovanju prema njima, već da obje strane trebaju vlastito ponašanje temeljiti na ljudskosti i poštovanju jednih prema drugima: „*Ako ti mladosti isto si, lijepo zamoliš, lijepo govoriš, s njim si u redu, on će ti isto tako vratit. Ako si ti bezobrazan i prema mladima, on će ti vratit istom mjerom. I to je za mene u redu.*“ (2); „*Prema tome, zamoli lijepo, nijedan ti neće reć ako ga ti lijepo zamoliš 'neću'. Još ti pomogne, svi, ... Samo moramo mi biti pristojni prema njima*“ (4); „*Pa zapravo sve ovisi o tome kako se ovaj, kako se postave starije osobe.*“ (9).

Ovi odgovori sugeriraju kako sudionici ne žele da je međusobni odnos uvjetovan jedino i isključivo poštovanjem mladih prema starijima, već i obrnuto, starijih prema mladima. Tako odnos mladih i starijih treba biti obostran u pogledu prihvaćanja i razumijevanja potreba i posebnosti obiju skupina.

Zanimljivo je da sudionici odnos mladih i starijih promatraju kroz odnos mladih prema starijima u javnom prijevozu te kroz odnos skrbi prema starijima: „...*mladi se ne ponašaju dobro, da ti prvo to rečem. E to je ono ča mladi se ne dižu starijima u autobusu.*“ (5); „...*u autobusu neće da se ustanu*“ (6); „*Stariji doživljavaju uglavnom, to znate, to su sve stereotipi, da se mladi trebaju brinut o njima.*“ (3). Situacijski susreti mladih i starijih imaju moć oblikovanja vjerovanja o dobnim skupinama. Tako stariji, promatrajući mlade kroz odnos prema njima u autobusu mogu doći do pogrešnih vjerovanja o tome da su svi mladi jednaki te kao takvi bezobrazni, neobzirni prema starijima i sl. Takva stereotipna vjerovanja mogu razviti i mladi o starima, posebice ako su susreti i situacije iz javnog prijevoza jedina „prilika“ za druženje sa starijima (pr. kada mlada osoba nema živuću baku ili djeda). Odgovori sudionika o odnosu mladih i starijih preklapaju se, osim kod sudionika iz institucijskog oblika skrbi. Zanimljivo je da odnos mladih i starijih promatraju kroz suživot u domu pa su tako odgovori usmjereni opisu odnosa između starijih u domu (80 do 90) i „mlađih“ (70 do 80). Ovo ne čudi s obzirom da se identificiraju s okolinom u kojoj žive i djeluju: „*Nije baš. Općenito nije baš, nije. Na našem katu koliko ja znam mi, tu je dobro.*“ (5); „...*ali ovdje ima ljudi takvih da jedva čeka,...*“ (6).

Nadalje, ispitujući odnos prema starijima iz perspektive sudionika dok su bili djeca/mladi, uočava se promjena u odnosu. Neki od sudionika ističu kako je njihov odnos prema starijima bio pun poštovanja, suosjećanja i brige za starije unutar obitelji: „*Poštovanje veliko prema starijima, tako su nas naši roditelji učili. Tako je normalno, moralo bit.*“ (2); „*Mi smo se jako smo se svi slagali*“ (4); „*Dobro, naučena sam tako.*“ (6); „*Pa isto korektan, vjerojatno se tako nešto prenosi.*“ (7); „*Pa strašno suosjećajna, dakle ono što bi rekli empatija prema njima, ..., ali sa svim starijima koje sam imala unutar obitelji je bilo to suosjećanje, briga o njima,...*“ (8). Iz odgovora sudionica može se uvidjeti kako je odnos prema starijima u velikoj mjeri bio uvjetovan odgojem unutar obitelji i učenju o odnosu prema starijima što je neposredno utjecalo na formiranje i samoformiranje ličnosti okrenute humanizmu. No, odnos prema starijima je, prema izjavama dvaju sudionika bio i pun strahopoštovanja: „*Ali je bio, ja kažem embargo prema noni i nonotu. Nisam smjela biti bezobrazna ni ništa.*“ (1); „*Kad smo mi bili*

djeca i mladi, nekako ti, prema tim starijima smo više autoriteta osjećali prema njima.“(7)
„...bilo je to jedno strahopoštovanje rekli bismo“. (9).

Odnos strahopoštovanja, primjećuju sudionici, neki stariji žele održavati i danas što nikako ne može, ali i ne smije opstati. Mladi su danas otvoreniji u odnosu prema starijima i u tome vide prednost, no potrebna je doza poštovanja i uvažavanja starijih kao osoba koje im žele prenijeti vlastita iskustva. Jedna od sudionica to opisuje sljedećim riječima:

„Strahopoštovanje, ja bih to svela na poštovanje. Ako je, ako se vi kao starija osoba ponašate na način da prihvaćate mlade, da želite biti njihov suradnik u bilo kakvom poslu, projektu ili već prema tome. Onda ćete steći poštovanje i to je sasvim za nas starije osobe dovoljno. Ne treba strahopoštovanje, to onda nije ni pedagogija, to nije zapravo ništa.“ (9)

Odnos mladih i starijih neki sudionici promatraju iz perspektive međusobnog odnosa djece i njih kao roditelja. Iz izjava je vidljivo da je odnos promatran kao uzajamna dobrobit u kojoj obje strane doprinose koliko mogu. S jedne strane djeca su pomoć ostarjelim roditeljima, dok stari (roditelji) preuzimaju dio brige o unucima: *„...jer je nona uvijek tu priskakala, uvijek je 'nema problema nikakvog'. I tako, a opet je i nama ugodnije i ovaj, znaš da neko ako ti bilo što treba, da je neko tu blizu. Ne mora uvijek biti dostupan, ali znaš da je tu.“* (3); *„Mi smo godinu i pol vodili brigu o mami, nismo ju dali u dom nego smo čak iz Rijeke odlazili dvadeset kilometara dalje i nju čuvali u njezinom domu, ...“* (7). Jedna sudionica kroz opis situacijskog događaja navodi i problem koji je čest u odnosu mladi-stari, a podrazumijeva da usred nepovoljnih društveno-ekonomskih prilika upravo stari financijski potpomažu djecu i unuke.

„...a, to je čest slučaj jer moja unuka, ona studira, bavi se plesom, bavi se reklamama, bavi se simo i tamo. A šta vredi kad joj ne plate na vrijeme i onda kaže 'a bako znaš, ja ću zaradit, ali imaš 20 kuna jer sad nemam'...najviše je radi toga to šta neko uvijek kaže 'šta ti penzioneri kukaju, pa ipak penzija 3,4 tisuće kuna je u redu za njih same'. E pa bila bi, stvorili su već oni i stan i ovo i ono, da ne moraju pomagat.“ (2)

Promjene u odnosu mladih i starijih uvjetovane su društveno-ekonomskim, tehnoloških i drugim promjenama životnih uvjeta. Promjena odnosa je, prema sudionicima odraz težnje mladih da se što prije osamostale što neminovno dovodi do smanjenog kontakta sa starijima. Također, uočava se generalni nedostatak vremena mladih, nerealna očekivanja te nerazumijevanje starijih prema mladima. Sve navedeno prouzrokuje frustracije što dugoročno

prema Simpson i Yinger (1985 prema Rusac, Štambuk i Verić, 2013) može dovesti do neprijateljskih ponašanja prema starijima. Razlog tomu leži u činjenici da mladi ne mogu neprijateljsko ponašanje usmjeriti prema izvoru frustracija pa je usmjeravaju prema manjinskim, ranjivim skupinama društva, u ovom slučaju starijima. Nezadovoljstvo društveno-ekonomskim prilikama, ponajviše nemogućnošću pronalaska posla primjećuju i sudionici: „*Mladi su danas, jako im težak posao jer uče jadni, završe studije svoje, ne mogu si nać zaposlenje. To je jako teško*“ (4); „*Ne morem pojamrat ni na omladinu, oni su jadni, nemaju posla i šta će.*“ (6). Dvije sudionice iz kategorije „institucijski oblik skrbi“ kao uzrok promijenjenog odnosa navode utjecaj opojnih sredstava i alkohola kojima su mladi izloženi.

Osim što prepoznaju utjecaj različitih čimbenika na odnos mladih prema njima, većina sudionika ističe važnost građenja kvalitetnog odnosa sa mladima. Socijalno okruženje, podrška i kontakti iznimno su bitan prediktor zadovoljstva životom starijih ljudi stoga je nužno raditi na osvjješćivanju eventualnih poteškoća u odnosu i kontaktima mladih i starijih. Rad na postizanju zadovoljstva zasigurno doprinosi boljoj samopercepciji što pak smanjuje mogućnost stereotipiziranja, kako vlastite skupine tako i ostalih socijalnih grupa. Sudionici ovog istraživanja suglasni su oko činjenice da se mladima treba prilagoditi, prihvatiti i upoznati ih te na koncu učiti od njih: „*...kako ću reć upoznajete život novih generacija onda se pripremate na taj odnos.*“ (7); „*Ja uvijek smatram da treba, da trebam slušat mlade i da mogu još uvijek puno naučiti od mladih*“ (9). Time se zapravo odupiru negativističkom stavu i ponašanju prema mladima, pritom zagovarajući važnost poticanja i održavanja međusobnih odnosa. To u konačnici može voditi boljem socijalnom statusu obiju skupina i prevladavanju jaza generacija.

Kategorija 2. Samopercepcija sudionika

Unutar kategorije *Samopercepcija sudionika* promatran je *self* koncept sudionika. Sudionici provedenog istraživanja imaju pretežno pozitivnu sliku o samom sebi. U opisivanju vlastitih osobina i karakteristika koriste pozitivne pridjeve i karakteristike: „*Upornost, znate upornost. Ja sam inače po znaku jarac. Jarci su uporni, ambiciozni i altruisti. Pa čak bi mogla tako i reć da je to ono osnovno što meni, ovaj, odgovara.*“ (1); „*Znači, poštena, nesebična i u jednu ruku, dobra osoba:*“ (2); „*Nisam nervozna, to je prvo. Drugo, želim pomoći svakom ko god me zapita i zamoli. A treća, nisam nagla, kako bi rekla, kak bi se to reklo? Staložena.*“ (4); „*Iskrena sam, poštena, volim pomoć svakom kome treba i tako.*“ (5); „*Otvorenost,*

komunikativnost, druželjubivost.“ (7); *„Pa ja sam izuzetno vedra, pozitivna, fleksibilna.*“ (8); *„U prvom redu otvorenost, otvorenost..., na drugo mjesto je tolerantnost, ...*“ (9). Pozitivno opisivanje i identificiranje s karakteristikama koje u niti jednoj crti ne odražavaju da se radi o starijim osobama svakako je poželjan obrazac. To u velikoj mjeri sugerira da sudionici odgađaju vlastitu identifikaciju s kategorijom „stari“ čime nastoje izbjeći klasificiranje njih kao boležljivih, neaktivnih osoba koje ne mogu doprinosti društvu. Vedrinom, pozitivnošću i ostalim osobinama sudionici se bore protiv očekivanih normi koje društvo nameće starijima. Takav obrazac samopercipiranja sebe kao „srednjovječnih“ dobiven je i u brojnim istraživanjima (Turner, 1979; Hummert i sur., 2002 prema Lacković-Grgin, Čubela Adorić, 2006). Dobni identiteti koji se ne poklapaju s kronološkom dobi u skladu su sa zapažanjima o retenciji nekih aspekata samopoimanja iz mladosti što dovodi da identitet iz mladosti ostaje jedna od centralnih komponenti selfa i u starosti: *„...otvorenost, to je glavna i osnovna osobina koju sam ja kroz čitavi radni vijek pa i sada jer ja sam još uvijek aktivna na mnogim poljima.*“ (9). Na temelju navedenog može se uvidjeti kako procjene subjektivne dobi u ovom istraživanju, a shodno ostalim istraživanjima, nisu povezane s nekim negativnim stavovima ili strahom od vlastitog starenja. A to u značajnoj mjeri može doprinijeti stvaranju bolje slike o sebi i odbacivanju svih onih (negativnih) stereotipa koje društvo stvara o starijima. No, svakako valja istaknuti kako subjektivna procjena koja odstupa od kronološke dobi ne znači nužno da se sudionici osjećaju ili se žele osjećati mlađima.

Zanimljivo je istaknuti kako jedna sudionica svoje osobine promatra kroz vjersku pripadnost, volonterski angažman (brigu o drugima) i brigu o biljkama: *„Vjernik sam, kako me mama naučila da idem u crkvu svake nedjelje. I onda tu volontiram i tu mi je poso dobar. Tam dolje sam preuzela ruže, one na ulazu, ja i muž pa ih zalivamo. Volim ruže, ...*“ (6). Iako implicitno, sudionica potiče na daljnje razmišljanje o osobinama koje posjeduje. Ako promatramo u okviru volonterstva kojim se bavi, možemo samo pretpostaviti da se sudionica percipira osobom koja čini dobra djela te solidira s potrebitima.

Dok se većina sudionika opisuje pozitivnim osobinama, jedan se sudionik percipira isključivo kroz razvojne gubitke koje se javljaju paralelno s godinama:

„Sad trenutno zaboravljivost apsolutno. Nevjerojatna, nevjerojatna. Da, to ja stalno sjećam se stvari, ne znam, nekakav film Boga pitaj, crno bijeli. Bljesne mi ime glumca ili glumice međutim, ono što mi treba, ono što bi mi trebalo, izgubilo se i onda se vrati. Nestrpljivost, da nešto što nije dobra osobina, kad vidim da netko nešto ne razumije, a očito je..., a treće, šta

bi ovaj osobina. I, i, vrlo može bit vrlo nezgodna, ne znam ni kako bi to ovaj, ne trpim nepravdu i ne trpim maltretiranje nekoga.“ (3)

Na temelju navedenog, može se uočiti kako je prisutno opisivanje karakteristikama koje su neizbježne u starijim godinama, poput slabljenja pamćenja. Valja imati na umu da je pamćenje starijih oslabljeno i da je posve normalno da pamte situacije koje su davno doživjeli, ali ne nužno i ono što se dogodilo u bližoj prošlosti. To je jedan od razloga zašto su stariji orijentirani prema prošlosti koju rado prepričavaju unucima i drugim osobama. (Furlan, 1985). Njihove priče treba cijeniti i promatrati u pogledu doprinosa kojeg mogu dati, a ne koristiti u svrhu ismijavanja i podcjenjivanja starijih.

Kategorija 3. Percepcija vlastite dobne skupine

Unutar kategorije *Percepcija vlastite dobne skupine* proučavane su dominantne predodžbe sudionika o osobinama pripadnika vlastite dobne skupine. Upravo je naglasak na uočavanju eventualnih razlika između samopercepcije i percepcije „tipičnih osoba“ iste dobi. Na temelju odgovora sudionika istraživanja može se govoriti o pretežno negativnom percipiranju ostalih pripadnika dobne skupine što je vidljivo kroz opisivanje starijih kao čangrizavih, dosadnih osoba opterećenih bolestima, serijama i sl. temama: „*Možda sam trebala reći to, bolest, ..., da ti ljudi stariji bolest stavljaju na prvo mjesto. Možete ih slušati šta im je svašta. Opterećenost tim nemogućim televizijskim serijama, ..., netko tko se zadovoljava s domaćinskim poslovima i drugo ih ne interesira.*“ (1); „*Prva bi bila dosadni. Čangrizavi. Kako ko pazi opet kažem, kako ko. Ima sebičnih, zločesti i sebični.*“ (2); „*Starije osobe ovako, ima nas svakakvih. Ima onih i zbilja kak bi rekla, pamte, gledaju 'aha ti si ovo, ti si ono'.*“ (4); „*Ha čuj, svakakvih osobina, svakakvih. Ima dobrih, a ima da ne smiješ ništa ni pitati ni reći. A čuj, neki su prgavi, neki su dobri.*“ (5); „*Bolesni ljudi. Razboliš se i živčan si. I jedan je taki, jedan je taki, onda se to, samo o bolesti se razgovara.*“ (6); „*Možda smo malo dosadni, ne znam. Možda stalno ono, šta bi rekli kvocamo stalno nešto.*“ (7); „*Starije osobe se vole žaliti, vole da ih slušate.*“ (8); „*...priča se samo o bolesti, a ne o zdravlju.*“ (9). Osim zaokupljenosti bolestima, stariji su iz perspektive sudionika previše zaokupljeni pričama o kuhanju, aktualnim sniženjima, malim mirovinama te konstantnim usporedbama: „*...jedan dio ne svi su zapravo ajmo reći na tome gdje su sniženja u Kauflandu, u Plodinama, ..., što će kuhati, ...*“ (8) „*...ta priča o nekakvim samo negativnim stvarima u smislu malih mirovina, u smislu ne znam kud će,*

zapravo neaktivnosti jer se smatraju da to oni više ne žele pa čak i ne mogu“ (9); „...onda stalno u starijoj dobi, to je jako loše šta stalno nešto uspoređujete.“ (7).

Iz navedenih izjava može se uočiti kako sudionici o ostalim starijima imaju određen, češće negativan stav iako nastoje istaknuti kako se osobe međusobno razlikuju. Time se ograđuju od generalizacije, ali i dalje o ostalim starijima pričaju u negativnom kontekstu, ističući neaktivnost i asertivnost starih te određenu ograničenost u pogledu tema razgovora. Primjećuje se kako sudionici rade odmak od „ostalih starijih“ ističući kako se navedene osobine ne odnose na njih same: „*Kod mene vam nije tako..., ja samo kažem 'čuj sve što si nabrojio imam i ja, preskoči'.*“ (1); „*Mi to ne prenašamo, mi se držimo bolje da se odmaknemo od toga.*“ (6); „*...kod mene to nije. A ja jednostavno ne želim o tome da, mogu popričati, ali ne želim konstantno da mi samo bude baza razgovora bolest, kuhanje, ne znam djeca i tako dalje.*“ (8); „*Ja to sve ne.*“ (9). Neidentificiranje sa ostalim starijima vidljivo je i prilikom objašnjenja u kojima pribjegavaju odvajanju kategorije stari „ja“ i „oni“: „*...ali kad vidim oko sebe šta se s tim ljudima,...*“ (3); „*...jer se strašno puno upravo ta dob koju si spomenula,...*“ (8). Tek je u odgovoru jedne sudionice vidljiva identifikacija sa starima kao dobnom skupinom kojoj i sama pripada: „*Moju dobnu skupinu, ..., Možda smo, ...*“ (7).

Ukoliko se usporede odgovori sudionika vezanih uz samopercepciju i viđenje drugih starijih, može se uočiti pozitivniji opis vlastitih osobina u odnosu na osobine drugih pripadnika populacije „stari“. To je u skladu s nalazima u ovom području koje potvrđuju da socijalne usporedbe s drugima obično rezultiraju povoljnijom samoprocjenom. Tendencija bolje samoprocjene i samouzdanja u društvenim se znanostima naziva **socijalnim degradiranjem**, a smatra se jednim od oblika sekundarne kontrole. Njoj su posebno skloni stariji ljudi koji često posežu za negativnim, nerijetko i difuznim stereotipima o skupini s kojom se uspoređuju. Starija osoba na taj način nastoji poboljšati sliku o sebi tražeći informacije koje će doprinijeti da se osjeća bolje. Iako paradoksalno, stereotipi o starijima od strane drugih starijih pritom mogu biti u funkciji samozaštite i samouzdanja (Lacković-Grgin i Čubela Adorić, 2006). Na koncu, valja istaknuti kako su stereotipi od strane starijih prema vlastitoj dobnoj skupini neopravdani, ali i potencijalno opasni budući da promatranje starijih osoba isključivo kroz negativna obilježja može, prije ili kasnije, postati primjenjivo i na samog pojedinca koji stereotipizira.

Kategorija 4. Međusobni odnos starijih

S obzirom da se na temelju mišljenja i osobina kojima stariji opisuju vlastitu skupinu ne mogu donositi ozbiljniji zaključci o postojanju stereotipa, unutar kategorije *Međusobni odnos starijih* nastoji se uočiti dominantni obrazac ponašanja starijih međusobno. Promatrajući odnos između generacija mogu se uočiti eventualna stereotipna vjerovanja te ozbiljniji obrasci (negativnih) ponašanja u vidu udaljavanja i izbjegavanja starijih međusobno. Iz izjava sudionika vidljiva je suglasnost oko nužnosti uvažavanja starijih međusobno. Ističu kako je njihov odnos sa starijima pun poštovanja, susretljivosti i spremnosti za pomoć: „*Ja se odnosim s poštovanjem prema njima, a oni s poštovanjem prema meni i to je tako.*“ (2); „*...ja govorim 'bilo doba noći, bilo kad, ja ću vam skočiti, ja ću vam pomoć koliko ja mogu.*“ (4); „*... trudim se da pogledam njegovo i da ga saslušam.*“ (8). Odnos sa starijima sudionici promatraju kroz njihov odnos sa starijima dok su bili mlađi te kroz susrete s vršnjacima na značajnim događajima (obljetnice mature, organizirana mjesečna druženja i sl.).

Odnos sa starijima prema mišljenju sudionika treba biti, baš kao i odnos prema mladima obostran i reflektivan. To podrazumijeva da se starije osobe trebaju prema ostalim starima ponašati korektno i da će tek tada moći očekivati da će se drugi tako ponašati i prema njima: „*Kako se ti odnosiš s drugim, tako će ti vratiti.*“ (2); „*Starije osobe se odnose izuzetno pozitivno jer sam ja prema njima pozitivna.*“ (8). Budući da sudionici ne daju detaljnije opise odnosa sa starijima, može se općenito reći kako sudionici vlastitu dobnu skupinu percipiraju pozitivno sve dokle su i oni sami pozitivni i obazrivi prema njima.

Kategorija 5. Prevladavajuća vjerovanja o starima

Unutar kategorije *Prevladavajuća vjerovanja o starima* analizirane su izjave sudionika o upoznatosti i ponašanju starijih osoba u skladu s tvrdnjama i frazama o starijim osobama. Unutar ove kategorije najčešće su bila postavljena pitanja o tome jesu li se ikada susreli s tvrdnjama o starim osobama. Sudionicima su dane i neke sugestivne izjave poput „*Stari ljudi su dosadni*“, „*Stariji ljudi teže savladavaju novu tehnologiju*“ i sl. o kojima su iznijeli vlastito mišljenje. Sudionici se generalno slažu da su s navedenim tvrdnjama i frazama o starijima upoznati jer su one, više ili manje, prisutne među mladima i društvu općenito. Nekolicina njih ističe da se nije susrela s navedenim, ali se u njihovom daljnjem opisu određenog situacijskog događaja može iščitati kako su zapravo doživjeli ponašanje društva u skladu s

prevladavajućim vjerovanjima. Možda najbolji primjer je sudionica koja opisuje situaciju kada je nećakinju zamolila da joj posudi knjigu iz stranog jezika (engleskog) kako bi mogla naučiti nove riječi koje bi joj koristile u situacijama razgovora sa strancima. Sudionica učenje jezika s ciljem uspješnije komunikacije smatra bitnim, no nećakinju je ta situacija nasmijala što je sudionici prenijela riječima „*Teto, tebi to ne treba.*“ (6). Istu situaciju sudionica je doživjela kada je iskazala želju za savladavanjem tehnologije (služenje kompjuterom).

Jedan sudionik ističe sličnu situaciju u kojoj je vidljivo podcjenjivanje starijih u pogledu zastarjelosti njihova znanja. U toj situaciji, sudionik objašnjava i stereotipne nazive koji se dodjeljuju starima: „*Šta ćete vi Metuzalemi ili šta ja znam Laponci, ...*“ (3). Ovaj slučaj, iako situacijski i prenesen humorom, upućuje da mladi najčešće oblikuju vjerovanja o starima koje onda potvrđuju i u ponašanjima prema starijima. To primjećuje i jedna od sudionica koja na pitanje o upoznatosti s tvrdnjama ističe kako *mladi tako razmišljaju* (7). S druge strane, dvoje sudionika smatra kako stariji ljudi oblikuju takva vjerovanja o vlastitoj dobnoj skupini, pritom pružajući otpor prema učenju novih stvari, tehnologija i svega što dolazi u vremenu brzih tehnoloških promjena: „*Ali mislim da oni sami to stvaraju o sebi jer netko kaže 'joj pa ja to ništa ne razumijem' ili ne znam.*“ (1); „*Pa to najčešće stariji o sebi misle da ne mogu to savladati.*“ (3).

Na temelju navedenog, može se uočiti kako su stariji upoznati s vjerovanjima o starijim ljudima, no vrlo pozitivno je što gotovo pa svi odbijaju takvo percipiranje starijih. Svojim primjerom uključivanja u aktivnosti, iskazanom željom za učenjem u pogledu stjecanja novog znanja ili upoznavanja s tehnologijom nastoje opovrgnuti sve ono što im društvene skupine nameću. Valja istaknuti kako je odluka o aktivnijem životu i prihvaćanju novog individualna pa su sudionici svjesni kako njihova aktivnost u starijim godinama nekim starima nije prihvatljiva opcija budući da ionako imaju dosta stečenog iskustva i znanja: „*...ima nekih koje misle da su stvarno oni najpametniji zato što su stari. A nije istina.*“ (2); „*To što eto stariji misle da imaju previše iskustva i da sve više znaju, ...*“ (9).

Uključivanje u različite aktivnosti i zainteresiranost za učenje novog pritom je imperativ uspješnog starenja kojeg sudionici ovog istraživanja prepoznaju i pridaju značaj. Učenje nove tehnologije i drugih znanja za njih je korak prema starenju koje ne poznaje dobne stereotipe. Stereotipnim vjerovanjima prema mišljenju sudionika dodatno doprinosi drugačija mogućnost i način učenja starijih. Starije osobe itekako su spremne za učenje novih znanja i vještina, a najčešće su upravo vođeni intrinzičnim motivima s ciljem postizanja osjećaja samopoštovanja

i zadovoljstva. Nadalje, sam način i mogućnosti učenja razlikuju se kod starijih osoba pa im je tako potrebno više ponavljanja s ciljem savladavanja određenog sadržaja. Upravo je potreba za većim ponavljanjem nerijetko uzrok sukoba s mladima koji, prema riječima sudionika, nemaju vremena za detaljnija i češća ponavljanja. Sudionici prepoznaju da mladi savladavaju tehnologiju automatizmom, dok kod starijih treba vremena prilagodbe nakon čega slijedi učenje te opetovano ponavljanje naučenog. Navedeno sudionici objašnjavaju kroz situacijske događaje s unucima:

„E, a konkretno unuk kad negdje zapnem ne može on dođe 'tu, tu' i ćusne mi ga. A ma čekaj malo što si radio da znam. Onda on recimo mi kaže i onako nekako kroz zube. I tako da odmah vježbam, drugi dan već zaboravim što treba napraviti nekoliko operacija koje su vama savršeno jasne. A htio bi je koristiti do kraja, a ne mogu ju upotrijebiti onako kako bi htio jer stalno bi nekoga moro kad bi zapeo zapitkivati. To bi sjelo s nekim, s vremenom na svoje, mora sjest.“ (3)

„I onda biš htio naučiti, a onda ti se već akumulira jako puno toga šta ne možeš u nekom kratkom roku upamtiti i naučiti. Jer, kod mladih je to nekakva automatika, nekakvo automatsko usvajanje. Dođe novi mobitel i oni već sve znaju na novome ko i na starom i to. Kod nas najprije traje malo otpor, a onda ne možemo uhvatiti više koraka. I onda smo dosadni, stalno jedno te isto pitamo.“ (7)

Unutar ove kategorije propitano je slaganje sudionika s tvrdnjom mladost-ludost, starost-mudrost. Društvo mudrost pripisuje uglavnom starijim članovima društva na temelju godina i životnog iskustva. Sudionici istraživanja u izjavama ističu djelomično slaganje s navedenom tvrdnjom. Kroz opise događaja iz rane mladosti slažu se da je mladost period nepromišljenosti i velike životne energije koja se u bitnom razlikuje od starosti: *„Za razliku od mlađarije koja je sad pa odmah i onda ulijeće, ulijeće se.“ (3); „...mladost mora proći svoje mladosti.“ (4); „...mladost je lijepa baš zato šta je luda, pomalo nepromišljena, živi od dana do dana.“ (7).* Starost je pritom karakterizirana promišljanjem i oprežnošću u ponašanju: *„...triput promisli pa onda triput mjeri pa onda reži.“ (3); „...oprezniji si u stvarima, više razmišljaš o tome šta će napraviti, kako ćeš napraviti. Napraviš u glavi sto solucija, ...“ (7).*

Jedna sudionica iz insitucijskog oblika stanovanja starost promatra iz perspektive „ludosti“ kao medicinskog termina, no bez dubljeg ulaženja u temu. Također, jedna sudionica promatra ludost kod starih u pogledu izgovaranja neprimjerenih riječi od strane starijih ljudi. Sudionici istraživanja na mudrost gledaju kao na mogućnost povezivanja s mladima. Tako ih nekolicina

ističe da mudrost nije obilježje koje bi se trebalo pripisivati starijima isključivo na temelju godina, već na temelju doprinosa:

„...a stariji pa ne mislim da su svi mudri. Meni je dugo godina dok sam u školi radila, ... uvijek sam razmišljala zašto medalju ili nekakvu počast dobije netko samo zato što je već pred penzijom, što je cijeli radni vijek ovaj radio u prosvjeti. A nitko nije nikada pitao kako je on radio, koliko je on kvalitetan bio u tom svom poslu, koliko je on postigao, ovaj, uspjehe u svemu tome. U toj istoj zbornici koliko je bilo mlađih ljudi koji su ga nadišli sa, sa, sa rezultatima apsolutno. A on je dobio medalju, on ili ona je dobio medalju samo zato jer je 40 godina radio u školi.“ (9)

A doprinos je iz perspektive sudionika upravo u prenašanju iskustva i mudrosti starijih na mlade: *„Znači starci bi trebali prenositi svoje iskustvo na mlade.“ (1); „...ako želiš živjeti u društvu, pogotovo s mladima, onda mu pokušaj dati nešto na svoj mudar način jer više to neće biti ishitreno, više to neće bit onako kao što se mladi izražavaju... To je za mene radost, ta mudrost je za mene radost.“ (9).* Promatrajući definiciju mudrosti prema Pečjaku (2001) može se uvidjeti kako je za mudrost važno veliko životno iskustvo i znanje, prepoznavanje i prihvaćanje međusobnih vrijednosnih razlika te njihovo nadilaženje. U odgovorima sudionika vidi se prihvaćanje činjenice da mudrost dolazi s godinama te važnosti njena prenašanja na mlađe generacije. To uvelike sugerira da stariji ne percipiraju mudrost kao nešto što ih razlikuje od mlađih, već obilježjem koje će im pomoći u povezivanju i stvaranju odnosa sa mladima pod pretpostavkom da mladi to i prihvate. Vidljiva je otvorenost u mišljenjima sudionika, čak i onda kada bi mogli tvrditi da se mudrost veže jedino i isključivo uz starije.

Kategorija 6. Medijski sadržaji

Unutar kategorije *Medijski sadržaji* propitan je i analiziran stav sudionika o medijskim sadržajima kojima su izloženi. Sudionicima je pitanje o medijskim sadržajima postavljeno na način da se propituje njihov stav o dominantnom trendu promicanja mladih u medijima, korištenju stranih riječi i sl. Sudionici istraživanja osjećaju se vrlo pozitivno u svezi sadržaja u kojima su mladi ljudi: *„Jako dobro! Da, ja se vidim tamo.“ (1); „Mladost treba biti eksponirana, mladost treba da je svagdje. Jer reče se 'na mladosti svijet ostaje'!“ (2); „Meni to ne smeta. Ne, to tako mora biti.“ (5); „Da, ja to jako podržavam. Ja bi bila žalosna kad to tako nebi bilo.“ (9).*

Jedna sudionica primjećuje kako je promicanje mladih u medijima ujedno prilika za učenje od njih te da u tome, unatoč bogatom životnom i radnom iskustvu, ne vidi ništa loše. No, jedan od sudionika ističe negativan stav spram sadržaja koji promiču mladost. Prema njegovim riječima medijski sadržaji danas potiču na različita neprimjerena ponašanja (konzumiranje alkoholnih i opojnih sredstava) kojima je mlad čovjek itekako podložan. Mediji i reklame u tom pogledu dodatno podupiru povodljivost mladih trendovima, češće negativnim. To neminovno propituje i postojanje kvalitetnih uzora: „*I tako i u medijima navode se primjeri, koje kakvi primjeri koje, koje mladi čovjek će se za njima povest. On nema, šta mu uzor, uzor mu nešto treba da bude.*“ (3).

Većina sudionika smatra kako je promicanje kulture mladih opravdano, čak štoviše jedino i prihvatljivo: „*Neće se valjda nas stare.*“ (2); „*...neću ja sad bit gola koja imam 90, 80 godina i što ću, visi mi meso.*“ (4); „*...ja ne osjećam nešto da bi trebali biti stariji,...*“ (8). Ovi odgovori sugeriraju kako je jedino mlado lijepo te da promjena fizičkog izgleda s godinama nije prihvatljiva, naročito ne u medijskim sadržajima. Sudionici ne ističu potrebu veće zastupljenosti starijih u medijima jer koliko su prisutni, toliko je i dovoljno. A prisutni su, prema zapažanju dvije sudionice u reklamama farmaceutskih kompanija (reklamiranje lijekova) te u reklamama za kupnju madraca. Kada se bolje razmisli o sadržajima u kojima su zastupljeni, uočava se da je prisutnost starih u reklamama za lijekove i madrace zapravo odraz tržišne usmjerenosti na ciljanu skupinu. Time su starije osobe već promatrane kao skupine čije je zdravlje narušeno pa samim time imaju veće potrebe za lijekovima. Isto tako, reklame za madrace tobože sugeriraju da su stariji umorni te da im je potrebno više sna.

Nadalje, što se tiče korištenja engleskih riječi i fraza, mišljenja sudionika su podijeljena. Dvoje sudionika ističe kako im je u redu što se u medijima koriste engleske riječi, ponajprije iz razloga što ga razumiju i koriste: „*...ja znam engleski.*“ (1); „*...eto ja govorim engleski jezik pa onda mi to nije problem šta se toga tiče nekakvog razumijevanja. Engleski je naprosto postao internacionalni jezik i za mene je sasvim normalno.*“ (9).

Dvoje sudionika ističu kako se ne osjećaju izolirano kada su engleske riječi u medijima, ali ih smeta što se ne koriste hrvatske riječi: „*.. Naime čistunac ne možeš bit, ne može se izbjeć' sve. Ali, da ja čitajući onaj tekst nečega ko da čitam kineski....al to su engleske riječi, nema potrebe,...*“ (3); „*Ne osjećam se izolirano, ali me užasno nervira. ..., al me smeta zato što ne koristimo naše riječi.*“ (7). Na koncu, dvoje sudionika ne razumije engleski, ali osjećaju

potrebu za učenjem jezika ponajprije kako bi olakšali komunikaciju i razumijevanje u svakodnevnom snalaženju.

Zaključno, iz odgovora sudionika vidljiva je naklonjenost prema sadržajima koji promiču kulturu mladih. No, ima i onih sudionika koji ističu negativne strane takvih sadržaja, navodeći kako dodatno potiču povodljivost mladih. Iako u odgovorima sudionika nije uočen negativan stav ili osjećaj prema dostupnim medijskim sadržajima, ne može se govoriti o eventualnom osjećaju isključenosti ili izoliranosti. Iako sudionici prepoznaju i sadržaje u kojima su zastupljeni stariji, poput reklama farmaceutskih kompanija i sl. oni i dalje nisu zastupljeni u sadržajima koji bi isticali aktivniji aspekt starosti (aktivnost u pogledu uključivanja u tečajeve, edukacije, volonterski angažman i sl.).

Kategorija 7. Dostupnost sadržaja organiziranih za starije

Unutar ove kategorije ispitan je i analiziran stav sudionika o dostupnosti organiziranih sadržaja za starije u lokalnoj sredini. Dostupnošću sadržaja starijima se omogućuje djelovanje u lokalnoj zajednici što neminovno doprinosi osjećaju zadovoljstva, korisnosti i samopoštovanja osobe. Organiziranjem različitih sadržaja nastoji se osigurati kvalitetno provođenje slobodnog vremena starijih kroz uključivanje u edukacijske, kulturne, zabavne i dr. aktivnosti. Uzorak istraživanja činile su osobe, korisnici Klubova za starije osobe te polaznici različitih programa Sveučilišta za treću dob što već na početku sugerira kako se radi o starijim osobama koje su otvorene za različite mogućnosti. Također, u istraživanju su i osobe treće životne dobi, korisnici Doma za starije osobe čije su aktivnosti u domu unaprijed osmišljene te kao takve dostupne. Stoga, unutar ove kategorije valja promatrati koliko se uključuju u ponuđene aktivnosti te koliko one zadovoljavaju njihove potrebe za druženjem, aktivnošću, učenjem i sl.

Što se tiče procjene dostupnosti, sudionici istraživanja se slažu kako su aktivnosti dostupne starijim osobama. Budući da su svi sudionici većim dijelom uključeni u aktivnosti, slažu se kako odluka o uključivanju u bitom ovisi o pojedincu, odnosno njegovoj spremnosti na takav vid „starenja“: „*Pa dostupni su svi, samo treba krenuti iz svoga doma van.*“ (1); „*Ma dostupni su, dostupni su, nema govora. Ukoliko nisi odviše komotan pa da ne želiš guzicu maknut sa onoga kauča.*“ (3); „*Ali ja mislim da to isto ovisi o osobi koliko je ona uopće zainteresirana o tome.*“ (8). Dvije sudionice slažu se kako je odluka o uključivanju na

pojedincu, ali ističu da je ona dijelom uvjetovana ponudom aktivnosti koja se nudi unutar gradova te konkretnih organizatora (klubova za starije). Tako se navodi primjer Kluba za starije Zamet koji nudi širok raspon aktivnosti i mogućnosti za starije osobe; od plesne, literarne i likovne grupe pa do organiziranih zabava i plesnjaka koje privlače velik broj ljudi. No i ovdje značajnu ulogu ima pojedinac koji može, ali i ne mora prihvatiti ovakav vid druženja i zabave.

Aktivnost drugih ljudi u klubovima potiče sudionike i na uključivanje u aktivnosti za koje prije nisu imali vremena ili su se ustručavali okušati u njima: „Čak su mene natjerali da im recitiram na čakavštini, ..., I nastupali smo čak u zagrebačkoj Komediji.“ (1); „A imali smo, prvi puta ja u životu išla na neke sportske igre il na izlete jer sam imala druge obaveze.“ (4). Ovo nameće zaključak kako treću životnu dob itekako valja promatrati kao doba u kojem pojedinac može ostvariti još puno toga. Starija dob nekima je tek prilika da ostvare sve ono što nisu uspjeli ili imali prilike u prethodnim razdobljima, stoga su dobrobiti od uključivanja u aktivnosti i više nego poticajne. Jedan od sudionika uključivanje u aktivnosti promatra u pozitivnom kontekstu navodeći kako se aktivnošću i druženjem produžava vrijeme u starosti: „Vjerujte, vrijeme se ne može zaustaviti, to je sigurno, ali se može produžiti. A na ovaj način ga se nekako produžava, produžava ga se.“ (3).

Osim što se produžuje vrijeme, uključivanjem u dostupne aktivnosti nastavljaju se navike i obrasci ponašanja iz prethodnih perioda života ili se stvaraju novi. To je najbolje vidljivo u odgovorima korisnika Doma za starije osobe koje prihvaćaju i rado se uključuju u organizirane aktivnosti. Tako je za jednu sudionicu uključivanje u aktivnosti nastavak aktivnog života iz mladosti i zrele dobi, dok je za dvije sudionice dolazak u Dom prilika za upoznavanje s aktivnostima za koje prije nisu imale vremena.

Iz odgovora sudionika može se iščitati kako su ostale starije osobe podijeljene oko uključivanja u aktivnosti, a to opravdavaju sljedećim razlozima: nepostojanje potrebe za druženjem sa starima i želja za osamljivanjem, neprihvatanja vlastite „starosti“ pod izlikom da su još uvijek premladi za ovakav vid aktivnosti te umor i nezainteresiranost, pasivnost.

„Nisu ljudi zainteresirani, motivirani, ne znam zašto bi ja ples'o.“ (1)

„Neki kad ode u mirovinu misli 'nisam ja još u klub penzionera, ja sam još mlad'. Teško im je prihvatiti da su oni svoj radni vijek završili. I zato čekaju neke godine, a te godine donose bolest i ovo i onda više ne mogu, nisu sposobni ni za u klub. Neki su takvi. Neki jednostavno

se povuku u starosti u sebe, u svoj mir, tišinu i jednostavno ne osjećaju potrebu za druženjem, za izlascima.“ (2)

„Rađe bi u 6 sjedio pred televiziji, eventualno pogledao film nego u čitaonicu na nekakav sastanak.“ (3)

Također, navodi se problem nedostatne komunikacije između organizatora aktivnosti (grada, općine) i provoditelja aktivnosti (klubovi, udruge i sl.): *„Jednostavno, grad je i uprava grada je izdvojena. Oni to ne znaju, oni su dali sredstva za te klubove i sad misle da je to zakon i tu se sad svi druže. Međutim, nije tako.“ (1)*. Ovo zapravo ističe puno veći problem koji je odraz činjenice da gradovi i općine na deklarativnoj razini provode skrb o starijima osiguravajući materijalno-tehničke uvjete (prostor), ali daljnje aktivnosti prepuštaju članovima, bez nekih sustavnih mjera i aktivnosti.

Osim navedenih razloga, jedna sudionica prepoznaje problem nedostatnih financijskih sredstava, ali smatra kako su one tek izgovor za neke osobine starijih (škrtošć). Konkretnije, navodi kako su izdaci, naročito u klubovima, zaista niski. Počevši od cjelogodišnje članarine koja iznosi 35 kuna pa do ponude napitaka čije su cijene zaista simbolične. Znači, nekih konkretnih prepreka prema njenom mišljenju ne bi trebalo biti, ali ih stariji svojim osobinama rade:

„Pa ovako, jesu problem i financije, ali ne mora za bit dolaziti na druženje ili klub velike financije jer jedna kava je pet kuna u našem klubu. Prema tome nije to, ovaj, veliki izdatak. Ja mislim da je prije, financije možda radi toga jer starije osobe postanu škrte.“ (2)

Primjerenost sadržaja i cijene navodi i jedna sudionica ističući kako lokalna zajednica grada Rijeke nudi mnoštvo mogućnosti za starije kroz različite aktivnosti, organizirane izlete i sl. koji su cjenovno primjereni starijim osobama. Tako se organizira niz kulturnih i zabavnih sadržaja čije su cijene nerijetko dvostruko umanjene.

Osim sadržaja koji su dominantno usmjereni zadovoljavanju kulturnih i zabavnih potreba starijih, valja istaknuti tjelesne i obrazovne sadržaje čije je organiziranje starijima također od značaja. Važnost tjelesne aktivnosti naročito prepoznaju dvije sudionice ističući kako uočavaju dobrobiti od bavljenja istim. To je posebno vidljivo u sprječavanju i/ili prevenciji bolesti koje su neizbježne u starijoj životnoj dobi: *„I jednim aktivnim, ovaj jednim aktivnostima pogotovo kad se tiče tjelesnog vježbanja, a mogu to prevenirat što sam i dobila kao rezultat.“ (9)*. Odluka o uključivanju u tjelesne aktivnosti u slučaju sudionica rezultat je

povrede i bolesti koje su pak okidač za osvješćivanje vlastitih mogućnosti.: „*Ali recimo to vas zapravo natjera, ne znam meni je došao mentalni sklop nakon jedne povrede, ... osim onog mogega što se već osam godina borim jer sam sama. Sama u smislu svog emotivnog, ... i ona je meni još dodatno dala da ja izvučem na površinu šta još ja mogu.*“ (8). Tjelesna aktivnost u starijoj se dobi nizom istraživanja pokazala odličnim načinom prevencije brojnih bolesti te se ujedno smatra dijelom životnog stila osoba treće životne dobi. Briga o tjelesnom zdravlju pritom nije samo briga o tjelesnom funkcioniranju, već briga o emocionalnom i mentalnom zdravlju u starosti. (Ambrosi-Randić, Plavšić, 2008). Promatrajući to u kontekstu stereotipa, može se govoriti o dobrobiti u pogledu većeg samopoštovanja, bolje slike o sebi i vlastitom starenju što u kontaktu s drugim društvenim skupinama može doprinijeti viđenju starijih kao aktivnih članova društva.

Potreba za edukacijom u starijoj dobi naročito je vidljiva kod polaznika Sveučilišta za treću dob. Iz izjava sudionica moguće je uočiti kako je uključivanje u edukacije u velikoj mjeri uvjetovano njihovom obrazovanošću i težnjom za samousavršavanjem i nakon završetka radnog vijeka.

„Ja još uvijek učim, ali zašto?! Jer sam ja voljna učiti. A mnogi stariji ljudi nisu to voljni jer smatraju da šta to njima sada treba. Pa u redu, ako su se s time pomirili, to je opet u redu.

Ali, nije pravilo.“ (9).

„I mislim da mogu i mislim da se može jako puno zapravo tih starijih osoba naučiti. Ja se ne slažem da ne mogu u ničemu, niti u emotivnom, niti u psihološkom, niti u ne znam čemu. (8).

Samim time, cjeloživotno obrazovanje nije floskula, već nit vodilja i u starijoj životnoj dobi.

Kategorija 8. Načini prevladavanja negativne slike o starijima

Unutar ove kategorije analizirani su stavovi sudionika o načinima nadilaženja negativne slike o starima s ciljem poboljšanja statusa starih osoba. Promjena percepcije o starijima promatrana je s aspekta promjene pojedinca (uvjerenja, stavova, navika), grupe i društva u cjelini.

U pogledu promjene pojedinca, sudionici se usmjeravaju na promjene koje trebaju stariji napraviti s ciljem poboljšanja percepcije o sebi i vlastitoj dobnoj skupini. Izjave sudionika usmjerene su prema promjeni higijenskih navika te navika spavanja. Iako svjesna problema

(ne)spavanja kod starijih, jedna sudionica ne opravdava loše higijenske navike pa ističe: „Znate, meni smrde, a kako tek mladima. Pa ja velim pa bar vode imaš, pa kupi si običan sapun pa se operi. Znate, nije to filozofija, to su navike.“ (1). Sudionica je podijelila sličan stav i o, prema njenom mišljenju, preranom odlasku u dućan, tržnicu što pak dovodi do toga da se starije promatraju kao „smetnja“. Što se tiče promjene pojedinca, jedna sudionica ističe da bi stariji trebali biti tolerantniji.

Na razini grupe sudionici prepoznaju važnost poticanja međugeneracijskog druženja mladih i starih. Kroz druženje i neformalni kontakt dvije (različite) skupine međusobno se upoznaju i uče razlikama. Također, na taj se način potiče međusobno razumijevanje kao bitan preduvjet promjene percepcije starih o mladima i obrnuto, mladih prema starijima. Izjave sudionika sugeriraju kako je spajanje mladih i starijih moguće ostvariti na više načina: neformalnim druženjem i kontaktom, volontiranjem, suradnjom obrazovnih institucija i institucija socijalne skrbi, održavanjem edukacija i sl. aktivnosti: „...neka predavanja i ovo, ono, ali u tomu je bit... mi pomožemo recimo mladosti s tim da organiziramo da oni dođu na predavanje, da nešto nas nauče i to. A s tim se mi družimo sa mladima.“ (2); „...pa to je najosnovnije da se na neki način mladi i stariji druže, da upoznaju i stari mlade i da nisu svi mladi..., stariji su puni iskustva, puni ako ćete primjera, puni priče,...“ (3); „...kroz aktivnosti, kroz taj volonterski rad pa da se miješaju mladi i stari,..., kad su neke, kad su vjerojatno ovak neke manje grupice nešto kad se radi, pa mladi su vrlo tolerantni prema starijima i oće im pomoći i sve.“ (7); „...suradnja doma za umirovljenike sa mladima.“ (8). Upoznavanje mladih sa starijima može dovesti do mijenjanja postojećih stereotipnih vjerovanja jedne skupine o drugoj, ponajprije ako je mišljenje o drugoj osobi temeljeno isključivo na nekom situacijskom događaju (npr. ponašanje u busu). Jedan sudionik ističe važnost upoznavanja pozitivnih osobina starijih, a ne percipiranje starijih isključivo kroz negativne osobine koje se onda pripisuju svim starima bez prethodnog uvažavanja stvarnih razlika među njima.

„Jedino da upozna tu staru osobu i da vidi da ono što je on mislio ili ona mislila o nekakvim starim osobama da su to čangrizavi, prljavi, smrdljivi, ne znam, neuki ili ne znam, ovakvi onakvi. Uspostavi se da je to neka vrlo ugodna osoba s kojom se i može porazgovarat, s kojom se može i potužit. Ako će, ako će osjetit da je i razumije jer je i ta osoba i sve to prošla što ova tek prolazi ili će, a može joj reć također i što je još čeka u životu.“ (3)

Iako predlažu međugeneracijsko druženje kao način prevladavanja negativne slike o starijima, sudionici su skeptični oko uspješnosti i pozitivnih ishoda navedenog. Skeptičnost pritom

temelje na činjenici da su mladi danas znatno napredniji u pogledu znanja i sposobnosti te da nemaju vremena za druženje sa starima. Neka razmišljanja sežu i do obiteljskih odnosa u kojima roditelji ne mogu uspostaviti odnose s djecom stoga smatraju da ih ne bi bilo moguće ostvariti niti sa starijima. Dok ostali propituju druženje mladih i starijih kao način prevladavanja negativne slike o starima, jedna sudionica smatra kako nije moguće spajati mlade i starije, štoviše stariji se u takav odnos ne bi trebali niti „gurati“: *„Ne, ne može se to napraviti jer te špice bi ja rekla u životu. Pa nemoj se gurati tamo gdje ti nije mjesto, ...“* (1).

Na koncu, sudionici prepoznaju i potrebu promjena na razini društva s ciljem prevladavanja negativne slike o starima. U Hrvatskoj je, prema mišljenju jedne sudionice izostala sustavna briga o starijima. To je vidljivo ponajprije u izostanku ozbiljnijih promišljanja o mogućnostima koje se nude starijima i kojima bi oni svojim djelovanjem mogli doprinosti.

„Za dijete znadete da vam ono ide u vrtić..., ide u školu, ide u srednju školu, ide na fakultet. Ovdje, kad ti završiš posao ti ne znaš, stariji čovjek šta će, gdje će. Nema već toga da ga već na jedan način, unaprijed znaš gdje ćeš se moći uključiti. Mislim da je to premalo, ako i ima u određenim mjestima. Dati da ljudima bude dostupno, ako su izbori toliko na tim koje kakvim oglasnim pločama nabijeni, zašto i to ne bi bilo oglašeno da ljudi znaju kuda će se uključiti, prema vlastitim mogućnostima i sposobnostima.“ (8)

„Društvo se ne posvećuje masi, ja bi tako rekla. Znači, naši političari koji bi trebali nešto poduzet, oni su previše zaposleni sami sobom i zaboravljaju na narod. A pogotovo na starce, oni su ovog časa teret iako sve što mi dobivamo od te mizerne mirovine smo mi zaradili dva puta.“ (1)

Ana Krajnc (2016) u svojoj knjizi također prepoznaje izostanak pripreme za treću životnu dob za koju se osobe, za razliku od prethodnih razdoblja, najmanje priprema. Štoviše, priprema za starost i treću dob bazirana je na isticanju starosti kao perioda odmora i samoće. Aktivna uloga pritom je dana pojedincu ponaosob, ali bez neke sustavno osmišljene uloge i zadaće koja slijedi u starosti. Prema autorici, kvalitetna priprema za treću životnu dob trebala bi se bazirati na stjecanju znanja i načina o tome kako bi stariji čovjek mogao uspješno strukturirati svoje vrijeme u zadnjim desetljećima života; postaviti nove ciljeve i sadržaje te otkriti smisao života; pronaći nove načine rada i djelovanja te uspostaviti mentalnu ravnotežu i potreban broj međuljudskih odnosa. Priprema i oblikovanje treće životne dobi pritom treba postati predmet interesa lokalnih, nacionalnih i međunarodnih politika usmjerenih poticanju aktivne starosti, socijalne uključenosti i međugeneracijskog druženja.

Zaključno, iz izjava sudionika može se uočiti kako prepoznaju važnost mijenjanja percepcije na razini pojedinca, grupe i društva što je u skladu sa spoznajama socijalne psihologije. Mijenjanje samo jedne od strukture nije dovoljno za promjenu percepcije, ali je promjena percepcije na razini pojedinca već značajan iskorak prema smanjenju neopravdanih i nepravednih stereotipa prema starijima.

Kategorija 9. Rasprostranjenost negativne slike o starima

Unutar kategorije *Rasprostranjenost negativne slike o starima* analiziran je stav sudionika o tome konzistira li negativna slika o starima isključivo na područje Hrvatske ili je prisutna i u drugim zemljama. Mišljenja oko prisutnosti negativne slike i izvan prostora Hrvatske su podijeljena. Tako ima sudionika koji smatraju da negativna slika o starima nije karakteristična samo za Hrvatsku, no ne ulaze dublje u objašnjenje takvog stava. Valja istaknuti da iako smatraju da je takva slika svugdje prisutna ističu kako su vani veće mogućnosti za starije osobe u pogledu uključivanja u različite programe. Unatoč univerzalnosti negativnih stereotipa, njihovi odgovori sugeriraju da je u drugim zemljama veća pažnja posvećena upravo programima za starije. Na toj konstataciji svoj stav temelje i sudionici koji ističu da je ovakva negativna slika o starima prisutna samo u Hrvatskoj. Zanimljivo je da se obje skupine sudionika ustvari slažu kako strane zemlje sustavno bolje brinu o starijima, prvenstveno osiguranjem većih mogućnosti i aktivnosti za starije osobe.

„...u Holandiji, moja prijateljica tamo stalno negdje volontira, ali je to malo organiziranije, kako ću reć. Ne ovako idem se ja sad javit tamo nego na neakvim udrugama pa se uspostavi kontakt pa je lakše.“ (7)

„Naime, mislim da vani imaju izuzetno veće programe i drugačije je uključivanje starijih ljudi u sve te neke stvari. Pa zapravo da su više uključeni, više se radi na tome. To je zapravo sastavni dio kao što je i sastavni dio obrazovanja.“ (8).

„Tamo se podrazumijeva, recimo u Nizozemskoj, ...,taj društveni rad mladih, a to je upravo rad sa starijima. Naprosto svaki učenik srednje škole dobije zadatak, jedna od aktivnosti je eto tako bolje rećeno, naravno da on to prihvaća. Ne u smislu da mora jer onda to nije to. Da li izvesti ovaj starije van ili pak djecu s invaliditetom prošetati, družiti se s njima i tako dalje.“ (9).

Dvije sudionice ističu primjer Nizozemske kao zemlje koja osigurava niz mogućnosti starijim pripadnicima zajednici. Savićević (2004) u svojoj knjizi „Učenje i starenje“ navodi Nizozemsku kao dobar primjer prakse u pogledu sustavne brige o starijima i osiguranju različitih mogućnosti. Tako 80-ih godina prošlog stoljeća započinje niz aktivnosti s ciljem isticanja važnosti socijalnog statusa starijih, njihove društvene korisnosti, održavanja aktivnog života, stjecanja novih socijalnih kontakata i dr. Poticanje aktivnosti za starije odraz je promjene filozofije mišljenja o vrijednosti starijih koji su sada promatrani kao resurs, a ne kao grupa koja samo zahtijeva. To je potaknulo provođenje projekta „*Pozlaćeni*“ koji je imao za cilj omogućavanje ljudima starijim od 50 godina prenašanje znanja, vještine i iskustva na ostale društvene skupine. Projekt je bio osmišljen kao svojevrsna razmjena ponude i potražnje znanja pa se tako kroz osmišljeni priručnik moglo uočiti što sve stariji mogu ponuditi (različite vještine poput slikarstva, fotografiranja, šivanja, učenja stranih jezika, specifičnih upravljačkih i dr. vještina). Navedeni i slični projekti nastavili su se provoditi diljem Nizozemske što je dodatno otvaralo mogućnosti za nova promišljanja o unapređenju brige o starijima. Briga o starijima u Nizozemskoj nije utopija što prepoznaju i sudionici na temelju priča, ali i osobne upoznatosti s mogućnostima. Navedeno pak sugerira da je moguće organizirati i provoditi različite aktivnosti za starije koje potiču intergeneracijsko učenje i razmjenu znanja i iskustva starijih sa mladima i obrnuto. To dugoročno vodi, kako ističe Savićević, zadovoljstvu te „oslobađanju“ od stereotipa i predrasuda starijih o mladima (lijenost mladih) te mladih o starijima (pasivnost starijih).

Jedna sudionica ističe kako djelujući u Klubu za starije ima prilike uočiti koliko su druge zemlje naprednije u pogledu mogućnosti za starije. Navodi primjer partnerstva između gradova „prijatelja“ u sklopu kojih se organiziraju susreti umirovljenika iz različitih zemalja. Iako su gradovi partneri posjetili grad Rijeku, ističe kako umirovljenici iz Rijeke nemaju mogućnosti za povratnu posjetu: „*A nama to nije dostupno. Oni su nas pozvali tamo, ali...Mi, naše stvarno financijske mogućnosti, naša penzija kolko je, nažalost jako loše. Nama to ne može pokrit.*“ (2).

Zanimljivo je kako većina sudionika stanje negativne percepcije o starima povezuje s društveno-političkim i ekonomskim prilikama u zemlji. Nerijetko se vraćaju u doba socijalizma kada se, prema njihovom mišljenju, vodilo računa o svim društvenim skupinama. Sudionici se u bitnom slažu da je rad na poboljšanju trenutnog stanja nužan, a promjene trebaju krenuti prvenstveno od uređenja socijalnih uvjeta. Uređenje pritom podrazumijeva

sustavnu brigu i razmišljanje o potrebama svih skupina, naročito starijih. Razmišljanje treba obuhvatiti i odgovoriti na bitno pitanje o tome *kako* približiti starije ljude zajednici.

„Ako razmišljaš o narodu, ..., onda automatski uvijek nađeš za svu, za svaku strukturu naroda šta mu treba, na koji način. Ako ne razmišljaš, neće ni starci, ni mladi ni nitko ništa dobit.“

(1)

„...ali dobrom organizacijom na dobrobit jednog i drugog u stvari se može napraviti puno. I svi mogu biti na dobitku.“ (9)

5.1. Zaključci i preporuke

Na temelju analize odgovora sudionika moguće je izdvojiti nekoliko generalnih *zaključaka* o položaju starijih osoba i zastupljenosti stereotipnih vjerovanja u području djelovanja starijih. Prvotno, govoreći o odnosu mladih i starijih valja istaknuti kako sudionici odnos procjenjuju pozitivno, barem što se tiče njihovog osobnog iskustva. Odnos je korektan iako sudionici navode neka ponašanja mladih (neprimjereno ponašanje u javnom prijevozu) zbog kojih percipiraju kako se međusobni odnos promijenio na gore u odnosu na njihov odnos prema starijima u mladim danima. Dobiveni rezultat u skladu je s rezultatima istraživanja autorica Rusac, Štambuk i Verić (2013) o dobnoj diskriminaciji koji ističu promijenjen odnos okoline prema starijim osobama. Unatoč percipiranju nepovoljnijeg odnosa, sudionici ovog istraživanja ističu da ih takav odnos ne obeshrabruje u nastojanjima da se približe mladima i ostvare kontakt. Promatrajući to u kontekstu stereotipa, može se reći kako negativan stav jedne grupe o drugoj ne prelazi iz domene mišljenje u konkretna, isključujuća ponašanja. Odgovori sudionika u pogledu odnosa roditelja i djece su u suprotnosti s uvriježenim mišljenjem kako su stariji ljudi teret svojoj djeci. Iz izjava je vidljivo kako je odnos uzajaman, ponajprije oko brige starijih o djeci i unucima (praktično i financijski) te djece o ostarjelim roditeljima.

Što se tiče samopercepcije i percepcije vlastite dobne skupine, rezultati upućuju da se sudionici pozitivnije percipiraju u odnosu na vlastitu dobnu skupinu. To je posebno vidljivo kroz opise samog sebe pretežno pozitivnim osobinama, dok su ostali stariji opisani negativnijim osobinama. Sudionici su druge starije nerijetko promatrali kao daljnju skupinu, posebno naglašavajući „Stari su...“. Dobiveni rezultat potvrđuje i rezultate drugih istraživanja koji govore u prilog činjenici da je jedan od najvećih izazova starenja upravo prilagodba i

identifikacija s kategorijom „*stari*“ (Brodzinsky i sur., 1986; Heckhausen i Lang, 1996 prema Lacković-Grgin i Ćubela Adorić, 2006). Iako je međusobni odnos starijih prema mišljenju sudionika korektan, valja osvijestiti postojanje stereotipa o starima koji prevladava među sudionicima. U tom pogledu, valjalo bi više pažnje posvetiti isticanju pozitivnih primjera starenja uslijed kojeg bi moglo doći do promjene stava o starijima. Pozitivno je što stariji uočavaju individualne razlike među starima što pak pomaže u nadilaženju stereotipa.

Nadalje, u pogledu prevladavajućih vjerovanja o starima, sudionici „odskaku“ od dominantnih stereotipa. Većina sudionika je aktivna i uključena u različite aktivnosti koje se nude starijim osobama, a poticaj za uključivanje nerijetko su im stresni događaji (povrede, smrt supružnika, odlazak djeteta iz obitelji,...). Uključivanjem u aktivnosti sudionici se nastoje uspješno nositi s izazovima starenja te emocionalnim i stresnim događajima koji obilježavaju, prije ili kasnije, ovaj period života. Sudionici u izjavama ističu upoznatost s tehnologijom, aktivno korištenje stranih jezika te uključivanje u aktivnosti koje se nude što upućuje na njihovu težnju za prilagođavanjem društvenim, tehnološkim i dr. promjenama modernog društva. Time se u slučaju sudionika ovog istraživanja izravno pobija uvriježeno mišljenje o tome da se starije osobe nisu spremne prilagoditi promjenama. Valja istaknuti kako su intervjui s većinom sudionika dogovoreni *mailom* što potvrđuje njihovu upoznatost sa suvremenom tehnologijom te sposobnost korištenja iste (služenje Internetom, pametnim telefonima i dr.).

Isto tako, stereotip o pasivnosti starijih te nespremnosti i nemogućnosti učenja novih stvari u slučaju sudionika pokazao se potpuno netočnim. Većina ih je zainteresirana i usmjerena cjeloživotnom učenju što je vidljivo iz iskaza o pohađanju različitih tečajeva i edukacija na Sveučilištu za 3. dob, volonterskom angažmanu te odlasku na brojna putovanja i izlete koji su ujedno prilika za širenje vidika, upoznavanje i druženje s ljudima. Aktivnost sudionika dodatno osporava mit o nemogućnosti učenja u trećoj životnoj dobi koji je često propitivan u području psihologije i pedagogije. Kidd, ali i ostali istraživači tijekom prošlog stoljeća nastoje nizom istraživanja osporiti navedeni mit i negativno vjerovanje o nesposobnostima učenja i pamćenja u starijoj dobi. Također, brojni andragozi istraživanjima pružaju dokaze o mogućnostima učenja i u kasnijim periodima života što je ukorijenjeno i danas, naročito poticanjem cjeloživotnog učenja. Poticanje učenja i provođenje programa pritom treba biti pomno planirano i vođeno od strane andragoških praktičara koji pak trebaju proučiti karakteristike i potencijale populacije kojima su programi namijenjeni. Također, poseban se naglasak stavlja na proučavanje i odabir prikladnih metoda i tehnika učenja koje će odgovarati potrebama i mogućnostima starijih učenika. Tehnike pritom trebaju biti usmjerene korištenju

snaga i prednosti koje stari posjeduju te kompenziranju eventualnih deficita koji postoje ili će se tek javiti. (Savićević, 2004).

Stereotip o suviše sporom učenju starijih djelomično je točan što na temelju opisa situacijskih događaja potvrđuju i sudionici. No, sporije učenje dijelom se može objasniti opadanjem zdravstvenih i kognitivnih sposobnosti što pak nameće potrebu osiguranja i pružanja dodatnog vremena za učenje korištenjem prikladnih strategija učenja (npr. veći broj ponavljanja). Potrebu drugačijeg načina rada prepoznaju i sudionici čime zapravo sugeriraju da ne žele prihvatiti stereotip o tome da starija osoba nije sposobna učiti nove stvari. Jedna od prepreka prepoznata je od strane sudionika, a odnosi se na smanjenu sposobnost kratkoročnog pamćenja što pak ometa usvajanje novih znanja. U skladu s literaturom, valja istaknuti kako se oslabljeno kratkoročno pamćenje ne bi trebalo promatrati kao nepremostiva prepreka u usvajanju novih sadržaja. Velika prednost starijih upravo je sadržana u činjenici da im bogato životno iskustvo pomaže u procesu učenja, naročito u povezivanju novih znanja s prethodno stečenim. Takav vid učenja u starijoj dobi potpomaže mehanizam nazvan *proaktivno olakšanje*, pojava pri kojoj prilikom stjecanju novih znanja veliku ulogu imaju prethodna. (Duraković i sur., 2007).

Pozitivan društveni stereotip koji se odnosi na percepciju starih kao mudrih u ovom istraživanju nije pokazan kao jedini točan i prihvatljiv. Sudionici tako prepoznaju kako bogato životno iskustvo i godine života nisu jedini uvjet za priznavanje mudrosti. Ukoliko se uzme u obzir definiranje mudrosti kao posjedovanja superiornih spoznaja i sposobnosti razlučivanja i procjenjivanja može se uočiti kako mudrost ne bi trebala biti vezana isključivo uz stariju dob. (Ambrosi-Randić i Plavšić, 2008). Činjenica da se sudionici ne slažu u potpunosti s tvrdnjom da su stari mudri govori o njihovoj širini u razmišljanju i percipiranju drugih društvenih skupina kao jednako mudrih.

Iz izjava sudionika o medijskim sadržajima koji promiču kulturu mladih, pritom zanemarujući starije, vidljivo je pretežno slaganje s takvim trendom. Jedino jedan sudionik prepoznaje nepravедnost takve prakse, ali i posljedice koje ima za društvo u pogledu poticanja povodljivosti mladih za neprimjerenim (lošim) uzorima. Iako prepoznaju slabu zastupljenost starijih u medijskom prostoru, sudionici istraživanja takvu praksu ne percipiraju diskriminirajućom ili isključujućom za starije osobe. Razlog tomu može biti i davanje socijalno poželjnog odgovora što pak onemogućuje donošenje ozbiljnijih zaključaka o razlozima ovakva stava.

Na koncu, valja istaknuti i nekoliko ključnih *preporuka*, kako u pogledu poboljšanja statusa starijih osoba, tako i budućih istraživanja na ovu temu. Trend porasta broja starijih osoba koji će se prema predviđanjima nastaviti i u narednim godinama nameće potrebu sustavnog razmišljanja o načinima poboljšanja statusa starijih osoba. Prvotno, promjena percepcije od strane sudionika ovog istraživanja treba se odvijati na trima razinama - individualnoj, grupnoj i društvenoj. Na individualnoj razini potrebno je poticati druženja i prilike za upoznavanje ostalih dobnih skupina sa starijima kako bi zajednički radili na mijenjanju vlastitih stavova i osjećaja. Proces mijenjanja stava, unatoč tome što je kompleksan, moguć je postepenim interakcijama starijih i mladih te osmišljavanjem aktivnosti kojeg će poticati obostrano razumijevanje. Nadalje, na razini međugrupne interakcije posebno se ističe važnost smanjivanja razlika između bliske („mi“) i vanjske grupe („oni“) na način da se potiče međusobna ovisnost i zajednički cilj. U tom pogledu, važno je organiziranje aktivnosti u kojima će dvije dobne skupine ovisiti jedna o drugoj u postizanju nadređenih ciljeva. To je moguće ostvariti zajedničkim aktivnostima u institucijama zajednice (školama, domovima za starije, klubovima umirovljenika i sl.), a sve s ciljem smanjenja izoliranosti starijih osoba. Na koncu, neosporna je uloga društva u osiguranju uvjeta za uključivanje starijih u aktivnosti društva, poput projekata, edukacija, radionica, volonterskog angažmana i sl. Posebna korisnost vidi se u osmišljavanju i provođenju projekata s ciljem osvježavanja i senzibiliziranja potreba starijih te povezivanja dviju dobnih skupina kako bi se prevladao generacijski jaz. Korisnost provođenja projekata je mnogostruka; zajedničko druženje i razmjena znanja, stjecanje novih vještina, smanjivanje negativnih osjećaja, poticanje inkluzije marginaliziranih skupina i dr. Primjer projekta koji ima za cilj inkluziju starijih osoba u društvo kroz povezivanje mladih i starijih je „*Stari za mlade i mladi za starije*“ kojeg provodi Crveni križ Darda u Osječko-baranjskoj županiji. U sklopu Dnevnog boravka okupljaju se stariji i mladi, a posebnost projekta je u poticanju međugeneracijskog druženja i učenja kroz različite aktivnosti (kreativne i edukativne radionice, druženja, izleti i sl.). Jedna od aktivnosti je briga oko Eko vrta u kojoj stariji uče djecu pravilno njegovati, saditi i rezati biljke. (HRT, 2017). Zajedničkom brigom i druženjem, mladi i stariji pokazuju kako je moguće prevladati sve nametnute stereotipe povećavanjem osjećaja vrijednosti i korisnosti svih skupina.

Ovakvi i slični projekti, aktivnosti i zajednička druženja usmjerena povezivanju svih dobnih skupina u bitnom ističu mogućnost napretka i mijenjanja postojećih stereotipa i ageizma. Treba uzeti u obzir kako je svaka promjena relativno dugotrajan proces koji se odvija polako. Temporalnost u pogledu ishoda, pojedince i društvo ne bi smjelo obeshrabriti u borbi protiv

(nametnutih) vjerovanja o starijim osobama koja su, ne samo pogrešna, već i nepravedna prema starijima.

Jedan od načina prevladavanja negativne slike pritom se vidi u poticanju intergeneracijskog druženja mladih i starih osmišljavanjem aktivnosti koje će u bitnom odgovarati potrebama obiju društvenih skupina. To prepoznaje i autorica Vrban (2014) koja u svom radu predstavlja glavne ideje projekta Ellan (*European Later Life Network*) osmišljenog od strane Europske zajednice, programa cjeloživotnog učenja i umreženih institucija visokog obrazovanja s ciljem izrade i razvoja europskog okvira ključnih kompetencija za rad sa starijim osobama. Unutar navedenog projekta prepoznata je važnost strateškog povezivanja različitih sektora (obrazovnog, zdravstvenog i ekonomskog) s ciljem ublažavanja negativnih posljedica demografskog starenja stanovništva koje pak povratno (negativno) djeluje na svaki od navedenih sektora. U tom pogledu Ellan zagovara povezivanje i suradnju svih stanovnika, počevši od studenata, radnika, poslodavaca, partnera do umirovljenika. Smisao partnerstva upravo je stvaranje boljih radnih i životnih uvjeta kojem podjednako doprinose stariji, ali i mlađi. Starije osobe preuzimaju ulogu stručnih partnera u obrazovnom procesu ne čekajući gotova rješenja, već predlažući i nudeći načine i aktivnosti u kojima bi voljeli sudjelovati. Time postaju suradnici u procesu kreiranja, ali i provedbi aktivnosti. Aktivnom ulogom stariji tako prihvaćaju novi pogled na starenje u kojem se više ne percipiraju bespomoćnim članovima društva ovisnim o tuđoj pomoći, već poželjnim članovima koji zalaganjem doprinose obrazovnom procesu i ekonomskom rastu. Osim mobilizacije starijih članova, treba se sustavno raditi na osvješćivanju potreba starijih te pružanju prilika da mladi dođu i ostanu u kontaktu sa starijima. U svrhu ostvarivanja navedenog, potrebno je unutar lokalne zajednice poticati mlade na uključivanje i pomaganje starima kroz niz volonterskih mogućnosti, ali i sustavnije, na razini obrazovanja. U kontekstu prevladavanja stereotipa, poticanje partnerstva ne samo da osigurava minimalni standard kvalitete života naših starijih, već u bitnom doprinosi učenju jednih od drugih, uočavanju i prihvaćanju različitosti. Sve to u konačnici može voditi stvaranju ili mijenjanju stavova o starim osobama koje se nerijetko donose na temelju situacijskih događaja, medijskih sadržaja i sl.

Na temelju rezultata i zaključaka potrebno je navesti ograničenja istraživanja te ponuditi prijedloge za daljnja istraživanja. Temeljna ograničenja ovog istraživanja sadržana su u činjenici da je provedeno kvalitativno istraživanje u kojem istraživač ujedno preuzima ulogu „mjernog instrumenta“ u procesu planiranju istraživanja, prikupljanju podataka te analizi i interpretaciji dobivenih nalaza. Nadalje, mali broj sudionika istraživanja ne omogućuje

uopćavanje rezultata. Iako malen broj sudionika ne omogućuje uopćavanje, ono zbog same prirode rada nije ni prikladno budući da se time ujedno podržava stereotip (pozitivan/negativan). Ovim se kvalitativnim istraživanjem nije nastojalo generalizirati, već omogućiti dobivanje dublje analize na temelju opisa i tumačenja iskustva sudionika. (Milas, 2005). Na temelju ograničenja, u budućim istraživanjima na ovu temu trebalo bi povećati uzorak te proširiti istraživanje izvan grada Rijeke. To bi rezultiralo dobivanjem većeg broja mišljenja i iskustva na temelju kojih bi se mogle uočiti razlike i sličnosti između shvaćanja stereotipa o starijima i procesu starenja. Na koncu, uviđa se mogućnost korigiranja protokola intervjua u pogledu promjena formulacije određenih pitanja.

6. ZAKLJUČAK

Period starosti te stariji nerijetko se promatraju suviše negativno i pesimistički. Samim time, skupina starih podložna je stereotipnom vjerovanju o smanjenom intelektualnom, praktičnom i obrazovnom snalaženju i doprinosu društvu. U sklopu ovog rada nastojalo se teorijski, a potom i istraživački dobiti uvid u stavove starijih osoba o upoznatosti i zastupljenosti stereotipa u različitim domenama njihova života (odnosi s mladima, upoznatost i korištenje tehnologije, stav spram medijskih sadržaja i sl.). Biranje osoba treće životne dobi kao ciljane skupine odraz je težnje da se čuje glas starijih, ponajprije u području stereotipa koje im društvo pridaje bez uvažavanja njihova mišljenja i stava spram tog.

Rezultati istraživanja pokazuju kako se starije osobe međusobno razlikuju te da je svako pridavanje istih karakteristika svim članovima grupe neutemeljeno i nepravedno. Sudionici svojim primjerom aktivnog života i prihvaćanjem raznih mogućnosti koje im se nude u lokalnoj zajednici pokazuju kako živimo okruženi generacijama starih kojima je obrazovanje i informiranost imperativ uspješnog starenja. Prihvaćajući starenje kao period života koji nosi određene promjene u psihičkom, zdravstvenom i socijalnom funkcioniranju sudionici odašilju poruku kako proces starenja trebamo promatrati prirodnim i sastavnim dijelom ljudskog života. Pritom neizbježne promjene u starosti ne bi trebale biti osnovom za razvoj stereotipa, predrasuda i diskriminacije.

Trend povećanja starog stanovništva s kojim se suvremeno društvo suočava nameće potrebu reorganizacije sustavne brige o starima, naročito u pogledu podizanja kvalitete života starijih osoba. Povećanje kvalitete pritom dovodi do većeg samopoštovanja i zadovoljstva suživotom starijih s drugim socijalnim skupinama. Najveći zahtjev u osiguranju navedenog stavlja se pred pojedinca, zajednicu i društvo koji se trebaju pobrinuti da se naši stari osjećaju korisnim i priznatim, a ne manje vrijednim i izdanim članovima društva. U borbi protiv nametnutih uloga i očekivanja vezanih uz starenje veliku ulogu ima obrazovanje i edukacija članova društva o potrebama, mogućnostima i pravima starijih te pojavi i izvoru stereotipa. Budući da rezultati istraživanja upućuju na pretežno negativnu percepciju starih od strane vlastite dobne skupine, javlja se potreba za poticanjem inter i međugeneracijske solidarnosti te širenja socijalnih mreža starijih.

Sumirajući navedeno, izgleda da tek slijedi pravi izazov za kreatore obrazovnih, socijalnih, zdravstvenih i dr. politika čije će se djelovanje trebati usmjeriti na donošenje akcija, mjera i

projekata usmjerenih mijenjanju ustaljenih stereotipnih vjerovanja o skupini starih. Trend starenja stanovništva ne smije ostati tek pitanje od interesa tijekom političkih kampanja, već dijelom sustavne brige o starijima u svim sektorima (obrazovanje, socijalna i zdravstvena skrb,...). Također, dobne stereotipe stalno iznova valja propitivati novim istraživanjima usmjerenih traganju za načinima poboljšanja trenutne percepcije o starijima, kao i konkretnim mogućnostima uključivanja starijih u aktivnosti društva.

Teorijskom razradom problematike starenja i stereotipa prema osobama treće životne dobi, prikazom rezultata provedenog istraživanja te donošenjem osnovnih zaključaka i preporuka ostvaren je prvotno postavljen cilj iz uvoda. Za kraj, ostaje nada da će prikaz rezultata ovog istraživanja koji pred čitatelja donosi anti-stereotipni primjer starijih i starenja barem djelomično potaknuti na razmišljanje o starima kao nepresušnim izvorima informacija i bogatstvu kojeg imamo unutar društva. Daljnji poticaj na razmišljanje sadržan je i u sljedećoj izreci.

„Nije važno koliko je godina u našem životu, nego koliko je života u našim godinama.“

Abraham Lincoln

7. SAŽETAK

Stereotipi su pojednostavljena mišljenja o osobama na temelju njihove pripadnosti određenoj grupi. Stereotipiziranju su podložne sve društvene skupine, naročito starije osobe kojima se pridaju pretežno negativne karakteristike. Ovaj rad se u bitnom dotiče problematike stereotipa prema starijim osobama. Kroz teorijsku obradu nastoji se pojmovno odrediti područje stereotipa, vjerovanja i mitova o starijima te dati pregled relevantnih istraživanja u ovom području. Nadalje, provedenim kvalitativnim istraživanjem nastojalo se ispitati upoznatost i zastupljenost stereotipa prema starijima u različitim domenama njihova života. Propitivanje odnosa s mladima, upoznatosti i korištenja tehnologije, stava spram medijskih sadržaja koji promiču kulturu mladih imalo je za cilj osvještavanje eventualnih stereotipnih uloga i osobina koje su dodijeljene starijima u društvu. Uzorak je činilo devet sudionika koji su birani na temelju različitih obilježja (spol, oblik stanovanja). Iz izjava sudionika može se uočiti pozitivan odnos sa ostalim društvenim skupinama, naročito mladima. U odnosima s mladima i starima sudionici ne osjećaju podcjenjivanje ili eventualno umanjivanje njihove vrijednosti. Većina ih je upoznata s dominantnim vjerovanjima i stereotipima o starijim osobama, ali ih olako ne prihvaćaju. Čest stereotip o smanjenom intelektualnom funkcioniranju starijih i nemogućnosti savladavanja novih znanja kod sudionika nije prihvaćen, štoviše nastoje ga argumentirano odbaciti. Stereotipno mišljenje kod sudionika je vidljivo u opisima vlastite dobne skupine.

Aktivan život u trećoj životnoj dobi, vidljiv kod sudionika istraživanja, potvrđuje da percepcija starosti kao pasivnog perioda polako nestaje pred generacijama starijih kojima su učenje i želja za novim izazovima imperativ zdravog starenja. Na temelju svega može se uočiti kako sudionici predstavljaju anti-stereotipni primjer starenja i starosti čime potvrđuju kako je generaliziranje socijalnih grupa (starijih) nepravedno i neutemeljeno. To pak nameće potrebu redefiniranja perioda starosti koje nije i ne bi smjelo biti promatrano isključivo negativistički.

Ključne riječi: stereotipi, starenje, starost, treća životna dob, aktivan život, promjena percepcije

SUMMARY

Stereotypes are a common perceptions of people based on their belonging to a particular group. Stereotyping is susceptible to all social groups, especially older people who are perceived through predominantly negative characteristics. This paper addresses the issues of stereotyping older people. This paper addresses the issues of stereotyping older people and aims to define the area of stereotypes, beliefs and myths about the elderly as well as to give an overview of relevant research in this area. Furthermore, a qualitative research was conducted for the purpose of this paper, and it was aimed at examining the familiarity and representation of stereotypes with older people in different domains of their lives. Discussing the relationship with the younger generations, familiarity and usage of technology, and attitude towards media promoting youth culture was aimed at raising awareness of possible stereotypical roles and attributes that were given to the elderly in the society. The sample consisted of nine participants who were selected on the basis of different characteristics (gender, form of residence). Participants' statements may show a positive relationship with other social groups, especially young people. The participants do not feel underestimated or devaluated when reffereing to the relationship with with younger nor older generations. Most of them are familiar with the dominant beliefs and stereotypes about the elderly but they do not easily accept them. The participants do not accept a common stereotypes about the decreased intellectual functioning of the elderly and the inability to acquire new information, but they arguably dismiss it. Stereotypical perceptions among participants is evident in the descriptions of their own age group.

Active life in the third age, found in old people, confirms that the perception of old age as a passive period is slowly disappearing due to new generation of old people to whom learning and the desire for new challenges are the imperative of healthy aging. Consequently, the participants of the study represent the the anti-stereotypical example of aging and age, affirming that the generalisation of various social groups (older) is unjust and ungrounded. This implies the need to redefine the old age as a period of life that is not and should not be viewed negatively.

Key words: stereotypes, aging, old age, third age, active life, change of perception

8. PRILOZI

8.1. Protokol intervjua

1. Možete li opisati trenutni odnos mladih prema starijima?
2. Kakav je bio Vaš odnos prema starijima dok ste bili dijete/mladi? Uočavate li promjene? Što je dovelo do toga? Utjecaj roditeljskog odgoja, škole?
3. Postoji li nešto u ponašanju ili osobinama starijih osoba zbog čega se oni odvajaju od mladih?
4. Koje tri riječi najbolje opisuju Vaše osobine?
5. Koje bi tri osobine najbolje opisivale vašu dobnu skupinu (starije)? Kakav je karakter stariji ljudi?
6. Kako se starije osobe odnose prema Vama? U javnim ustanovama, busu? Kako se mladi odnose?
7. Jeste li se susreli s nekim tvrdnjama, frazama o starim osobama? Poput „Starije osobe ne mogu učiti nove stvari“. „Stari ljudi su dosadni“. Kako ih komentirate? Jesu li te tvrdnje istinite ili?
8. Što mislite o tvrdnjama „mladost-ludost“ – „starost-mudrost“? Kako Vam zvuči obrnuto mladost-mudrost, starost-ludost?
9. Kako se osjećate kada se u medijima pretežno promiče trend mladosti? Osjećate li se izolirano kada se vrte reklame u kojima dominiraju engleske riječi i fraze?
10. Koliko su vam dostupni sadržaji koji se organiziraju za starije osobe? Klubovi za starije osobe?
11. Prema Vašem mišljenju, koji su načini prevladavanja negativne slike o starijima? Druženje, kontakt, uključivanje u aktivnosti društva?
12. Mislite li da je samo za Hrvatsku karakteristično takvo negativno stvaranje slike o osobama treće životne dobi?

9. LITERATURA

1. Ambrosi- Randić, N. i Plavšić, M. (2008). *Uspješno starenje*. Pula : Društvo psihologa Istre, Istarska županija , Sveučilište Jurja Dobrile
2. Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate
3. Bailey, T. A. i Park, T. H. (2006). Ageism in media: An Analysis of Discourse on Middle Age in Newspapers. Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, Dresden International Congress Centre. Dostupno na: http://research.allacademic.com/one/www/www/index.php?cmd=www_search&offset=0&limit=5&multi_search_search_mode=publication&multi_search_publication_fulltext_mod=fulltext&textfield_submit=true&search_module=multi_search&search=Search&search_field=title_idx&fulltext_search=Ageism+in+the+Media%3A+An+Analysis+of+Discourse+on+Middle+Age+in+Newspapers, pristupljeno 5. lipnja 2017.
4. Brajković, L. (2010). *Pokazatelji zadovoljstva životom u trećoj životnoj dobi*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu
5. Caporaël, L. R., i Culbertson, G. H. (1986). Verbal response modes of baby talk and other speech at institutions for the aged. *Language & Communication*, 6(1-2), 99-112. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/232473516_Verbal_response_modes_of_baby_talk_and_other_speech_at_institutions_for_the_aged, pristupljeno 15. lipnja 2017.
6. Delale, E.A., Kletečki Radović, M., Družić Ljubotina, O. (2010). Doprinos udruge civilnog društva socijalnoj rekonstrukciji zajednice. *Revija za socijalnu politiku*, 17 (1), 45-70. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/48801>, pristupljeno 15. lipnja 2017.
7. Despot Lučanin, J. (2003). *Iskustvo starenja*. Jastrebarsko: Naklada Slap
8. Dionigi, R. A. (2015). Stereotypes of aging: their effects on the health of older adults. *Journal of Geriatrics*, 1-9. Dostupno na: <https://www.hindawi.com/archive/2015/954027/ref/>, pristupljeno 15. lipnja 2017.
9. Državni zavod za statistiku (2013). Stanovništvo prema starosti i spolu, popisi 1953.-2011 U: *Popis 2011: Jer zemlju čine ljudi*. Dostupno na: http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1468.pdf, pristupljeno 29. svibnja 2017.
10. Duraković, Z. i sur. (2007). *Gerijatrija–medicina starije dobi*. Zagreb: C.T.Poslovne informacije. D.o.o.

11. Edwards, H. i Noller, P. (1993). Perceptions of overaccommodation used by nurses in communication with the elderly. *Journal of Language and Social Psychology*, 12(3), 207-223. Dostupno na: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0261927X93123003>, pristupljeno 15. lipnja 2017.
12. Formosa, M. (2001). *Exposing Ageism*. Dostupno na: https://www.academia.edu/2184220/Exposing_ageism, pristupljeno 3. lipnja 2017.
13. Fulgosi A. (1994). *Psihologija ličnosti - teorije i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga
14. Furlan, I. (1985). *Čovjekov psihički razvoj*. Zagreb: Školska knjiga
15. Galić, S. i Tomasović Mrčela, N. (2013). *Priručnik iz gerontologije, gerijatrije i psihologije starijih osoba – psihologije starenja*. Osijek: Medicinska škola.
16. Glibotić Kresina, H. (2015). *Tjelesne i mentalne promjene u zlatno doba života*. Priručnik za zdravlje. Rijeka: Findtrade & tours d.o.o.
17. Halmi, A. (2013). Kvalitativna istraživanja u obrazovanju. *Pedagogijska istraživanja*, 10(2), 203-217. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=191497, pristupljeno 12. svibnja 2017.
18. Harwood, J. i Giles, H. (1992). „Don't make me laugh“: age representations in a humorous context. *Discourse and Society*, 3(4), 403-436. Dostupno na: https://www.jstor.org/stable/42888757?seq=6#page_scan_tab_contents, pristupljeno 10. lipnja 2017.
19. Hewstone, M. i Stroebe, W. (2003). *Uvod u socijalnu psihologiju: europske perspektive*. Jastrebarsko: Naklada Sklap
20. Hrt radio (2017). *Treća dob*. Dostupno na: <http://radio.hrt.hr/emisija/treca-dob/824/>, pristupljeno 8. lipnja 2017.
21. HRT Magazin (2017). *Stari za mlade i mladi za stare*. Dostupno na: <http://magazin.hrt.hr/386253/stari-za-mlade-i-mladi-za-stare>, pristupljeno 15. lipnja 2017.
22. Hummert, M. L., Garstka, T. A., O'Brien, L. T., Greenwald, A. G., i Mellott, D. S. (2002). Using the implicit association test to measure age differences in implicit social cognitions. *Psychology and aging*, 17(3), 482-495. Dostupno na: <https://faculty.washington.edu/agg/pdf/HummertEtAl.Psych&Aging.2002.pdf>, pristupljeno 15. lipnja 2017.

23. Hummert, M. L., Garstka, T. A., Shaner, J. L. i Strahm, S. (1994). Stereotypes of the elderly held by young, middle-aged, and elderly adults. *Journals of Gerontology*, 49, 240-249. Dostupno na: <https://academic.oup.com/geronj/article-abstract/49/5/P240/544081/Stereotypes-of-the-Elderly-Held-by-Young-Middle>, pristupljeno 10. lipnja 2017.
24. Jelenec, P. & Steffens, M. C. (2002). Implicit attitudes toward elderly women and men. *Current Research in Social Psychology*, 7, 275-293. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/259533044_Implicit_attitudes_toward_elderly_men_and_women, pristupljeno 10. lipnja 2017.
25. Komatina, S. (2003). „Dominantne predstave o starosti“. *Beograd: Stanovništvo*, 1 (4), 147-160. Dostupno na: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-982X/2003/0038-982X0304147K.pdf>, pristupljeno 12. lipnja 2017.
26. Kovačević, I. i Milosavljević, Lj. (2014). Kratki rezovi: antropološko proučavanje savremene reklame. *Etnoantropološki problemi*, 9(2), 435-462. Dostupno na: https://www.academia.edu/9325996/Kratki_rezovi_antropolo%C5%A1ko_prou%C4%8Davanje_savremene_reklame_Ivan_Kova%C4%8Devi%C4%87-Ljubica_Milosavljevi%C4%87, pristupljeno 9. lipnja 2017.
27. Krajnc, A. (2016). *Starejši se učimo: Izobraževanje starejših v teoriji in praksi*. Ljubljana: Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje, združenje za izobraževanje in družbeno vključenost
28. Lacković-Grgin, K. i Čubela Adorić, V. (2006). *Odabrane teme iz psihologije odraslih*. Jastrebarsko: Naklada Slap
29. Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap
30. Mrđen, S. (2004). Projekcije stanovništva Republike Hrvatske do 2031. godine: mogu li migracije ublažiti buduće negativne demografske trendove?. *Migracijske i etničke teme*, (1), 63-78.
31. Packer, D.J. i Chasteen, A. (2006). Looking to the Future: How Possible Aged Selves Influence Prejudice Toward Older Adults. *Social Cognition*, 24(3), 218-247. Dostupno na: <http://guilfordjournals.com/doi/10.1521/soco.2006.24.3.218>, pristupljeno 1. lipnja 2017.

32. Palmore, E. B. (1999). *Ageism: Negative and Positive*. New York: Springer Publishing Company. Dostupno na: https://books.google.hr/books?hl=hr&lr=&id=7ZbSCgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR5&dq=Ageism:+Negative+and+Positive&ots=o-yCwa-kpr&sig=jQVhbb_tQtXK4p_vEklnnE-4mAQ&redir_esc=y#v=onepage&q=Ageism%3A%20Negative%20and%20Positive&f=false, pristupljeno 1. lipnja 2017.
33. Pečjak, V. (2001). *Psihologija treće životne dobi*. Zagreb: Prosvjeta
34. Pennington, D.C. (1997). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap
35. Perišin, T. i Kuftrin, V. (2009). Ageizam u televizijskom mediju na primjeru središnjih informativnih emisija Hrt-a, Rtl-a i Nove tv. *Ljetopis socijalnog rada*, 16(1), 29-51. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=55846, pristupljeno 7. lipnja 2017.
36. Raina, D., i Balodi, G. (2014). Ageism and Stereotyping of the Older Adults. *Scholars Journal of Applied Medical Sciences*, 2(2C), 733-739. Dostupno na: <http://saspublisher.com/wp-content/uploads/2014/03/SJAMS-22C733-739.pdf>, pristupljeno 17. lipnja 2017.
37. Richeson, J. A. i Shelton, J. N. (2006). A social psychological perspective on the stigmatization of older adults. U: *When I'm, 64*. Dostupno na: <https://www.nap.edu/read/11474/chapter/12>, pristupljeno 12. lipnja 2017.
38. Robinson, T., Callister, M., & Magoffin, D. (2009). Older characters in teen movies from 1980–2006. *Educational Gerontology*, 35(8), 687-711. Dostupno na: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03601270802708426>, pristupljeno 7. lipnja 2017.
39. Rusac, S., Štambuk, A., Verić, J. (2013). Dobna diskriminacija: iskustva starijih osoba. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 49(Supplement), 96-105. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/109421>, pristupljeno 20. lipnja 2017.
40. Savićević, D.M. (2004). *Učenje i starenje*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta

41. Schaie, W.H. i Willis, L.S. (2001). *Psihologija odrasle dobi i starenja*. Jastrebarsko: Naklada Slap
42. Smiljanić, V. (1979). *Psihologija starenja*. Beograd: Nolit
43. Stevanović, M. (2009). *Gerontologija*. Dostupno na: <https://www.academia.edu/9730004/GERONTOLOGIJA>, pristupljeno 25. svibnja 2017.
44. Tomašić, J. (2011). Doprinosi li međugrupni kontakt pozitivnijim implicitnim i eksplicitnim stavovima adolescenata prema starim osobama?. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 57(26), 83-100. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/77324>, pristupljeno 10. lipnja 2017.
45. Tomečak, M., Rusac, S. i Štambuk, A. (2014). Promišljanje starenja i starosti–predrasude, mitovi i novi pogledi. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 50(1), 36-53. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=184197, pristupljeno 27 svibnja 2017.
46. Vickers, K. (2007). Aging and the Media: Yesterday, Today and Tomorrow. *Californinan Journal of Health Promotion*, 5(3), 100-105. Dostupno na: http://www.cjhp.org/Volume5_2007/Issue3/100-105-vickers.pdf, pristupljeno 5. lipnja 2017.
47. Vrban, S. (2014). Izrada europskog okvira ključnih kompetencija za rad sa starijim osobama (Ellan). *Andragoški glasnik: Glasilo Hrvatskog andragoškog društva*, 18(1), 83-90. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=205197, pristupljeno 5. srpnja 2017.